

Striden om tjenestetiden i Forsvaret, 1951–1963

Magne O. Rønningen

Masteroppgave i historie

Institutt for arkeologi, konservering og historie

Universitetet i Oslo

Høsten 2008

Forord

Flere fortjener en takk for at jeg nå har kommet i mål med oppgaven. Først og fremst vil jeg takke professor Rolf Tamnes for kyndig og god veiledning underveis i arbeidsprosessen. En stor takk går også til personalet ved Riksarkivet som har vært behjelpelig i arbeidet med kilder. Den samme takken går til Eldbjørg Norum ved Stortingsarkivet.

Dernest vil jeg rette en takk til Ronny Kristiansen, som tross et stramt tidsskjema tok seg tid til å lese i gjennom hele oppgaven og komme med nyttige kommentarer. Min mor og far fortjener en takk for gjennomlesning og korrektur. Henrik Bolton Seielstad har også lest og kommentert deler av oppgaven.

Til slutt vil jeg rette en spesiell takk til Siv. Foruten å ha vært en stor støtte og oppmuntring for meg i dette arbeidet, har hun sørget for å fylle kjøleskapet og holde budsjettet ved like.

Magne O. Rønningen

Blindern, oktober 2008

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1	1
Innledning	1
Introduksjon	1
Problemstillinger	3
Forskningsstatus	3
Kilder	5
Avgrensning	7
Oppgavens struktur	8
Kapittel 2	9
Veien mot opprustning, 1945–1950	9
Innledning	9
Nye planer	9
Integrasjon og avskjerming	11
Koreakrigen, og økt opprustning	13
Konklusjon	14
Kapittel 3	15
Beredskapen fremskyndes	15
Innledning	15
Tjenestetiden på dagsorden – overgang til 12 måneder	15
Motstand i Stortingsgruppen – opposisjonen trer frem	18
12-mannskomiteen	21
Regjeringsskifte og videre opprustning	22
Nye fremstøt	24
Regjeringen inn for 18 måneder	27
Hvorfor ”enighet”?	31
Utsettelse av 18 måneder i Hæren, Kystartilleriet og Luftvernartilleriet	32
Konklusjon	32
Kapittel 4	34
Stridens tyngdepunkt – regjeringen møter motstand	34
Innledning	34
Gerhardsen markerer seg	34
Kompromissløsningen	38
Forslaget om 16 måneder fremlegges	40
Synspunktene i Forsvaret	42
16 måneder vedtas	45
16 måneder – et tap for regjeringen?	47
Konklusjon	48
Kapittel 5	49
Mellomspill, 1955–1957	49
Innledning	49
Mindre strid om tjenestetiden	49
Første forslag om nedsettelse	52
Reduserte repetisjonsøvinger	54
Spørsmålet om beredskapen	55
Forsvarsprogrammet av 1957	58

De nye hovedretningslinjer legges fram.....	60
Konklusjon	63
Kapittel 6	65
Forspill til reduksjonen	65
Innledning.....	65
Tjenestetidsutvalgene – spørsmålet om de voksende årsklassene	65
Helomvending	67
Militær motstand mot nedsettelse	69
NATO for opprettholdelse	73
Konklusjon	75
Kapittel 7	76
Stridens slutfase	76
Innledning.....	76
Ny forsvarsplan – forslag om nedsatt tjenestetid	76
Vedtaket	80
Volum det styrende ledd	82
Konklusjon	83
Kapittel 8	84
Avslutning.....	84
Tjenestetidens lengde – hovedtrekk 1951–1963	84
Aktørene og spørsmålets behandling	86
Kilder	91
Litteraturliste.....	95

Forkortelser

AUF	Arbeidernes Ungdomsfylking
FD	Forsvarsdepartementet
HO	Hærens Overkommando
Innst. S.	Innstilling til Stortinget
LO	Landsorganisasjonen
NATO	North Atlantic Treaty Organization
Natodel	Norges NATO-delegasjon
NOU	Norges Offentlige Utredninger
RA	Riksarkivet
RK	Regjeringskonferanse
SA	Stortingsarkivet
SACEUR	Supreme Allied Commander Europe
SHAPE	Supreme Headquarters Allied Powers Europe
SMK	Statsministerens kontor
St. meld	Stortingsmelding
St. prp	Stortingsproposisjon
S. tid.	Stortingstidende
UD	Utenriksdepartementet
UUKK	Den Utvidede Utenriks og Konstitusjonskomité

Kapittel 1

Innledning

Introduksjon

Tjenestetiden vil i denne oppgaven si førstegangstjenesten for vernepliktige.

Førstegangstjenesten kan sies å ha en dobbelt funksjon: 1) Som en stående styrke i beredskapsøyemed, som et alternativ til profesjonelle, vervede styrker. Dette er basert på at soldatene normalt må ha vært inne til tjeneste fra 3 til 9 måneder før de har opparbeidet seg den nødvendige kompetanse for å virke som beredskapsstyrke. 2) Utdanning til mobiliseringsforsvaret. For tidsperioden denne oppgaven tar for seg, var det viktig å ha et stort totalforsvar som kunne avskrekke en motstander, ta opp kampen om nødvendig og beskytte befolkningen mot krigens skadevirkninger. Det var snakk om store styrker som kunne kalles inn i tilfelle krig.

”Sjølve faen i nøtta”.¹ Slik karakteriserte partisekretær i Arbeiderpartiet, Haakon Lie, det som var et av etterkrigstidens store stridsspørsmål i norsk sikkerhetspolitikk.² Forlengelsen av den militære tjenestetiden til 18 måneder for Marinen og Flyvåpenet i 1952, og spesielt til 16 måneder for Hæren i 1954, var meget kontroversiell, hvor kompromisser måtte inngås for å finne løsninger. Foranledningen var frykten for Sovjetunionen og kommunismens ekspansjon. Angrepet på Sør-Korea i 1950 tilspisset konflikten mellom øst og vest og ble betraktet som et bevis for at den kommunistiske blokken var villig til å bruke militærmakt i sin ekspansjonspolitik. Mange i vesten oppfattet angrepet som en prøveballong eller avledningsmanøver som varslet en mulig sovjetisk militær aksjon i Europa. Den økte trusselen bidro til at man fikk en sterkt forsert opprustning og en grunnleggende omforming av samarbeidet i vestalliansen. Som motytelse for et sterkere militært engasjement i Europa forlangte USA betydelig større militær innsats fra sine allierte i form av høyere beredskap,

¹ H. Lie, *...slik jeg ser det*, Oslo: Tiden Norsk Forlag, 1975: 62–63.

² Se for eksempel J. Sverdrup, *Norsk utenrikspolitisk historie bind 4: Inn i storpolitikken 1940–1949*, Oslo: Universitetsforlaget, 1996: 295; K. E. Eriksen og H. Pharo, *Norsk sikkerhetspolitikk som etterkrigshistorisk forskningsfelt*, Bergen: LOS-senteret, 1994: 4; K. Skogrand, *Norsk forsvarshistorie bind 4: Alliert i krig og fred*, Bergen: Eide Forlag, 2004: 157. Betegnelsen ”sikkerhetspolitikk” brukes i denne oppgaven som syntesen mellom forsvars- og utenrikspolitikk.

lengre tjenestetid og bedre utstyr.³ Tjenestetiden i Norge var på den tiden blant de korteste i Europa. På grunn av den økte spenningen i Koreakrigen førte med seg, ble den umiddelbart økt til 12 måneder for alle forsvarsgrenene. Kravet fra USA var imidlertid 24, minimum 18 måneder. Behovet for en tjenestetid på minimum 18 måneder var det stort sett samstemmighet om i militære kretser, både i NATO og i Norge.

På politisk side i Norge var imidlertid tanken om 18–24 måneder svært kontroversiell. Politisk gjenspeilte dette seg spesielt i regjeringspartiet frem til 1955. Det var ingen tradisjon for lang tjenestetid, og i Arbeiderpartiet var det stor uenighet om hvorvidt man burde følge opp NATOs krav om forlengelse. To fløyer gjorde seg særlig gjeldende: På den ene siden de integreringsvillige, hvor hensynet til NATO sto sterkt og hvor alliert press spilte inn. For eksempel truet USA med nedskjæringer i våpenhjelpen om man ikke rustet opp Forsvaret. På den andre siden opposisjonen i partiet, som ikke var bekvem med den sterke opprustningen og var for større avskjerming mot en for tett norsk tilknytning til alliansen. Størst støtte fikk opposisjonen hos kommunistene som argumenterte sterkt mot utviding. I tillegg var motstanden mot forlenget tjenestetid stor ute i befolkningen, hvor behovet for arbeidskraft var betydelig i en periode hvor landet skulle komme seg på fote etter verdenskrigen.

Fra slutten av 1950-årene skjedde det en betydelig kvantitativ reduksjon av det norske forsvaret. Felthæren ble i tidsrommet 1958–1963 redusert med nesten 23 prosent, og høsten 1963 ble det vedtatt å sette ned tjenestetiden til 12 måneder i Hæren og 15 måneder i Marinen og Flyvåpenet.⁴ Den store opprustningsperioden kunne karakteriseres som over, og man opplevde et internasjonalt klimaskifte. Sovjetunionen under Nikita Khrustsjov syntes ikke å virke like truende som før. Dette førte til et større press i retning av redusert tjenestetid og nedskjæringer på budsjettet.⁵ Allikevel var en gjennomgående tendens målet om å skape en utskrivningsstyrke så stor som mulig. Med grunnlag i mellomkrigstidens erfaringer ble tanken på å prioritere kvalitet av enkelte betraktet som et vikarierende motiv for nedbygging.⁶ Den norske forsvarsledelsen fastholdt i tillegg betydningen av lang tjenestetid som følge av den

³ K. E. Eriksen og H. Pharo, *Norsk utenrikspolitisk historie bind 5: Kald krig og internasjonalisering 1949–1965*, Oslo: Universitetsforlaget, 1997: 36.

⁴ O. Breidlid, T. H. Oppegård og P. Torblå, *Hæren etter annen verdenskrig 1945–1990*, Oslo: Fabritius Forlag, 1990: 227.

⁵ J. Kr. Meyer, *NATOs kritikere: Den sikkerhetspolitiske opposisjon, 1949–1961* i *Forsvarsstudier* 3, 1989: 76.

⁶ Skogrand 2004: 277.

stående beredskapen. Flere ulike komponenter bidro allikevel til at det ble fattet et nytt vedtak i 1963.

Problemstillinger

To klare tidsepoker skiller seg ut i perioden oppgaven omhandler: 1) Opprustningsperioden 1951–54, hvor spørsmålet handlet om hvor mye tjenestetiden kunne økes. 2) Reduksjonsperioden frem til 1963, hvor spørsmålet var når og hvor mye tjenestetiden kunne reduseres. Formålet med oppgaven vil være å forklare forlengelsen og nedsettelsen av tjenestetiden og de stridigheter som fulgte med spørsmålet. For det første vil vi se på hvilke forhold som lå til grunn for vedtaket om forlenget tjenestetid til henholdsvis 16 og 18 måneder. Vi skal for det andre se på hvilke forhold som lå til grunn for nedsettelsen i 1963. Behandlingen av spørsmålet i de to periodene vil settes i relasjon til hjemlige og eksterne påvirkningsfaktorer. Det vil blant annet si i hvilken grad press fra alliert hold, hensynet til Sovjetunionen som naboland, det internasjonale klimaet, landets forsvarstradisjoner, samt andre hjemlige forhold innvirket på debatten og påvirket utfallet.

Forskningsstatus

Etterkrigsårene og NATO-medlemskapet har forskningsmessig tiltrukket seg mye oppmerksomhet hos mange historikere her til lands. Striden om tjenestetiden var en viktig del av den sikkerhetspolitiske debatt og er berørt i ulike publikasjoner. Forskningslitteratur som direkte omhandler temaet i den aktuelle tidsperioden, er likevel beskjeden. Av størst verdi er Sverre Sandhaugs hovedoppgave fra 1973, ”Forsvarspolitisk strid i D.N.A.1951–1954”, som tar for seg debatten innad i regjeringspartiet om opprustningsprosessene i Forsvaret i de årene spørsmålet raste som mest. Sandhaug trekker også grovt inn holdningene hos de andre stortingspartiene for å belyse deres påvirkningskraft overfor regjeringen og Arbeiderpartiets stortingsgruppe. Basert på hovedsakelig stortingsforhandlinger og internt materiale fra Arbeiderpartiet tar Sandhaug relativt grundig for seg beslutningsprosessene rundt forlengelsene av tjenestetiden i 1952 og 1954. Hovedoppgaven bærer dog preg av en indrepolitisk innfallsvinkel, hvor Norges internasjonale rammevilkår er nedtonet. John Kr. Meyers hovedoppgave fra 1987 om ”NATO, opposisjonen og den sikkerhetspolitiske debatt i Norge 1949–1953”, og den senere utgave i serien *Forsvarsstudier* fra 1989 med tittelen ”NATOs kritikere: Den sikkerhetspolitiske opposisjon, 1949–1961”, gir en bedre forståelse av motsetningene om den norske sikkerhetspolitikken i lys av medlemskapet i NATO. Meyer tar i stor grad for seg uenigheten i regjeringspartiet og på Stortinget generelt mot vestvendingen i

norsk politikk, ikke bare om tjenestetidens lengde, men også om andre viktige opprustningsspørsmål. Det er en fyldig og god sammenfatning av utviklingen av ulike opposisjonsgrupper. Men selv om Meyer har gått igjennom en temmelig rikt kildemateriale, har han ikke hatt tilgang til enkelte sentrale protokoller på Stortinget og ved Statsministerens kontor.

Videre finnes det en hel del oversiktslitteratur som i større eller mindre grad streifer innom temaet. Et eksempel er *Hæren etter andre verdenskrig 1945–1990*, skrevet av offiserene Olav Breidlid, Tore Hiorth Oppegaard og Per Torblå. Her redegjøres det for den norske forsvarspolitikken under den kalde krigen – med vekt på Hæren – hvor blant annet de ulike forsvarsprogrammene og korte trekk om tjenestetidens lengde blir viet oppmerksomhet. Boken er ingen faghistorisk fremstilling og er lite analyserende, men fungerer som en viktig referanse basert på alle faktaopplysningene. Et annet eksempel er bind fire i serien *Norsk forsvarshistorie*, ”Alliert i krig og fred 1940–1970”, skrevet av Kjetil Skogrand ved Institutt for forsvarsstudier. Skogrand gir ikke noen nye opplysninger rundt tjenestetidens lengde, men tar opp mange sentrale spørsmål om hvordan Norge bygde opp sin forsvars- og utenrikspolitikk før og under den kalde krigen, og den fungerer som et oppslagsverk å støtte seg til. Boken er basert på omfattende litteratur og arkivmateriale, og bærer i større grad preg av å være et forskningsprosjekt. I likhet med Skogrand har også Knut Einar Eriksen og Helge Pharos bind fem i *Norsk utenrikspolitisk historie*, ”Kald krig og internasjonalisering 1949–1965”, vært nyttig som oversiktslitteratur for perioden jeg tar for meg. Heller ikke de går grunnleggende inn på tjenestetidens lengde, men fremstillingen er spesielt verdifull for å belyse de sikkerhetspolitiske utfordringer Norge måtte forholde seg til som en småstat i verdenspolitikken, klemmt mellom NATO-medlemskapet og Sovjetunionen som naboland. Bind fire i samme serie, ”Inn i storpolitikken 1940–1949”, skrevet av Jakob Sverdrup, er brukt til å belyse den norske forsvars- og utenrikspolitikken i årene forut for den store opprustningsperioden.

En sentral rolle har også noen få utvalgte biografier spilt. I hovedsak gjelder dette Finn Olstads biografi om Einar Gerhardsen (1999) og Hans Olav Lahlums biografi om Oscar Torp (2007), som begge – dog i korte trekk – omtaler striden om tjenestetiden. Spesielt gjelder dette opprustningsperioden, hvor begge var sentrale aktører. Gerhardsen som både statsminister og parlamentarisk leder, Torp som statsminister. Olstads biografi føyer seg inn i rekken av verk som omhandler Gerhardsen, men er samtidig den mest omfattende og

forskningsbaserte av alle. Oscar Torp har på langt nær fått like mye oppmerksomhet og er blitt regnet som en nesten glemt politiker blant allmennheten. Torp var imidlertid en av pådriverne for norsk vestvending i sikkerhetspolitikken, og i spørsmålet om tjenestetidens lengde spilte han en avgjørende rolle for vedtakene om forlengelse i 1952 og 1954. Lahlums biografi er den første store utgivelsen om Torp og derfor en naturlig bok å forholde seg til når man skal gå nærmere inn på ham og hans omgivelser. Tradisjonelt har politiske biografier hatt en begrenset informasjonsverdi og interesse hos samfunnsforskere.⁷ Begge disse bøkene må regnes som oversiktslitteratur over to av Arbeiderpartiets mest markante menn, men gir allikevel et relativt godt innblikk i Arbeiderpartiets sikkerhetspolitiske tenkning i min oppgaveperiode.⁸ Biografiene er således interessante for å få et nærmere innblikk i deres politiske ståsted i sikkerhetspolitikken og til hjelp å forklare saksgangen i spørsmålet om tjenestetidens lengde.

En annen bok som også er brukt, er Per Øyvind Heradstveits *Einar Gerhardsen og hans menn*. Dette kan riktignok ikke kalles en fullstendig biografi, da den handler om Gerhardsens forhold til sine partifreder og hvordan samarbeidet dem i mellom fungerte. Boken er benyttet som supplement for å belyse de viktigste aktørenes rolle i forhold til hverandre. Forfatteren har journalistisk bakgrunn, og empirisk bygger store deler av boken på muntlige samtaler Heradstveit har hatt med flere sentrale aktører, tidvis så mye som 30 år etter de omtalte hendelsene. Kildekritisk må denne form for historieskriving ses på med skepsis. Flere av kildene er dessuten anonyme, noe som fører til en del mangelfulle henvisninger og muligheter for kvalitetskontroll. På den andre siden kan anonymiteten ha bidratt til et mer utfyllende helhetsbilde, da flere av opplysningene ikke ville ha blitt gitt om kildene måtte stått frem med navn.

Kilder

Fordi litteraturen i liten grad har belyst dybden i spørsmålet om tjenestetidens lengde gjennom hele oppgaveperioden, har lesing av en rekke primærkilder vært nødvendig. En gjennomgående sentral kilde har vært stortingsdokumentene som omhandler forholdet til NATO og utbyggingen av Forsvaret, da dette var en strid som hovedsakelig foregikk på det

⁷ Eriksen og Pharo 1994: 12. Eriksen og Pharo kaller disse type biografier som en temmelig ukritisk monumentbygging. Dette basert på at de fleste er skrevet av journalister, ofte noen som står hovedpersonen nær, samt at flere bøker preges av korte tidsfrister, begrenset materiale og gir derfor få vesentlige opplysninger og forklaringer.

⁸ Spesielt på grunn av Arbeiderpartiets regjeringsmakt, deres rolle som statsministere, samt engasjement i forsvars- og utenrikspolitikken.

politiske plan. Stortingstidende gir synspunktene til parlamentarikerne vedrørende både forlengelsen og reduksjonen av tjenestetiden. Svært mange spørsmål ble drøftet i den forbindelse, blant annet befalsspørsmål, etableringer, budsjetter etc., som alle hadde innvirkning på de avgjørelser som ble tatt. Stortingsmeldinger og -proposisjoner som omhandler det samme tema, er også gjennomgått. Som John Kr. Meyer skriver, var det en tendens under den kalde krigen til å understreke konsensus i sikkerhetspolitikken, selv om det var reelle meningsforskjeller.⁹ Allikevel gir stortingsforhandlingene en god pekepinn på splittelsene i saken. At jeg har utelatt referater fra partigruppene og lignende, skyldes i all hovedsak en kildeavgrensning. Dessuten er det tale om forskjellig kildematerialet i hver periode. Det var i opprustningsperioden at stridighetene i Arbeiderpartiet om tjenestetidens lengde utspilte seg i størst grad. Sverre Sandhaugs hovedoppgave om de forsvarspolitiske stridighetene i Arbeiderpartiet fra 1951–54, hvor partiprotokoller fra Arbeiderpartiet er brukt, vil i så måte fungere som erstatning. I reduksjonsperioden var det mindre strid og jeg har derfor valgt å se bort fra kildene hos partigruppene i denne perioden og i stedet prioritert andre kilder.

Referater fra regjeringskonferanser har vært til stor hjelp for å utfylle bildet. Referatene er imidlertid svært lite informative om opprustningsperioden samtidig som protokollene er av større verdi for senere perioder. En grunn kan være at saken primært var et indre stridsspørsmål i Arbeiderpartiet i den første perioden, mens den fulgte mer ordinære linjer senere, der embetsverket, regjeringen og Stortinget ble involvert. En annen grunn kan være at det først var fra 1955 at Statsministerens kontor inntok en nøkkelposisjon i utformingen av deler av norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk, blant annet med ansettelsen av Andreas Andersen som sikkerhetspolitisk rådgiver til Einar Gerhardsen.¹⁰ De to delte i stor grad samme syn på den norske sikkerhetspolitikken. I den forbindelse er også Andreas Andersens arkiv gjennomgått.

Videre har jeg benyttet avisutklipp som direkte berører spørsmålet om tjenestetidens lengde, samt et par redegjørelser fra statsminister Einar Gerhardsen og utenriksminister Halvard Lange om deres syn på den internasjonale situasjon.

⁹ J. Kr. Meyer, *NATO, opposisjonen og den sikkerhetspolitiske debatt i Norge 1949–1953*. Hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Bergen, 1987: 5.

¹⁰ Eriksen og Pharo 1997: 22.

Aktuelle møtereferater fra den utvidede utenriks- og konstitusjonskomité er også gjennomgått. Møtereferatene er godt egnet til å se den norske sikkerhetspolitikken i lys av alliansemedlemskapet, men går lite inn på tjenestetiden. Møtereferatene er i sin helhet frigitt for min periode.

Møtereferater fra Sjefsnemnda har vært et utgangspunkt for å belyse temaet innad i Forsvaret. Sjefsnemnda består av øverstkommanderende for de ulike forsvarsgrenene. Problemet med sjefsnemnda som kilde er at referatene er kortfattet og gir et noe overfladisk bilde av sakene, men de gir likevel et godt innblikk i hva som var aktuelle spørsmål.

Materiale fra Forsvarsdepartementet og Utenriksdepartementet er gjennomgått, men med vekslende verdi. Fra Forsvarsdepartementets arkiv har militære tilrådninger rundt reduksjonsperioden vært til nytte for å utfylle helhetsbildet av militære og politiske interesser, og som bidrag til å komplettere referatene fra Sjefsnemnda. Her redegjør sjefene for de ulike forsvarsgrenene for konsekvensene som en reduksjon av den militære beredskapen ville få for beredskapet i landet, og hvilke tiltak som måtte settes i verk om tjenestetiden ble redusert. Fra forsvarsgrenenes overkommandoer er det ikke funnet noen dokumenter av særskilt relevans. Det samme kan i stor grad sies om Utenriksdepartementets arkiv. Kun et foredrag av Halvard Lange fra 1956, hvor han tar til ordet for opprettholdelse av tjenestetiden, samt noen notater vedrørende tjenestetidens lengde i andre NATO land og som sier noe om NATOs holdning rundt spørsmålet, er tatt med i oppgaven.

Avgrensning

Denne oppgaven er avgrenset til stridighetene som fulgte i kjølvannet av USAs krav om forlenget tjenestetid i 1950 og avsluttes med vedtaket om reduksjonen i 1963. Tjenestetidens lengde var i hele perioden et spørsmål som favnet et bredt lag av aktører. Hovedfokuset i oppgaven vil ligge på Arbeiderpartiet, som gjennom stortingsflertall og regjeringsmakt i størst grad la føringer på den norske sikkerhetspolitikken. Det er derfor naturlig at fraksjonene og drakampen om den militære opprustning kom mest til syne i dette partiet. Striden innad i Arbeiderpartiet kan allikevel ikke ses isolert. Som Sverre Sandhaug skriver, var holdningene både i regjeringen og opposisjonen influert av holdningene som de andre partiene inntok.¹¹ De militære synspunktene står ikke sentralt, men vil bli trukket inn i egenskap av deres

¹¹ S. Sandhaug, *Forsvarspolitisk strid i D.N.A. 1951–1954*, Hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1973: 4–5.

muligheter som påvirkningskraft ovenfor de politiske myndigheter, og for å skape et helhetsbilde av saken. Hovedfokuset vil først og fremst gjelde tjenestetiden i Hæren. Dette var den største forsvarsgrenen og det fremste stridsspørsmålet.

Oppgavens struktur

Foruten innledning og avslutning vil oppgaven bestå av seks kapitler, og den historiske fremstillingen vil være kronologisk oppbygd. Etter innledningskapitlet vil jeg i et bakgrunnskapittel se nærmere på den norske sikkerhetspolitikken i årene fra 1945–51, og som på mange måter la føringer for den debatten man fikk senere om tjenestetidens lengde. Her ser jeg nærmere på situasjonen for det norske forsvaret etter krigen, striden mellom Jens Chr. Hauge og Otto Ruge angående oppbyggingen av forsvaret etter krigen, forsvarskommisjonen av 1946, innlemmelsen i NATO og sist, men ikke minst, Koreakrigens betydning for opprustning og tjenestetid.

Kapittel tre og fire omhandler opprustningsperioden. Nærmere bestemt vil kapittel tre ta for seg perioden 1951–52, hvor tjenestetiden først ble forlenget til 12 måneder i alle forsvarsgrener og senere til 18 måneder i Marinen og Flyvåpenet. I kapittel fire vil jeg ta for meg spørsmålets videre gang frem mot det som endte med et kompromiss og 16 måneders tjenestetid i Hæren i 1954. I dette kapitlet trekkes i tillegg fagmilitære vurderinger inn.

Kapittel fem, seks og syv omhandler reduksjonsperioden. Til sammen vil disse kapitlene dekke årene 1955–63. Her ser jeg nærmere på hvordan tjenestetidsspørsmålet ble behandlet i en tid hvor partene i den kalde krigen i større grad var på talefot, og hvor den norske sikkerhetspolitikken ble influert av skjæringspunktet mellom å sikre et tillitsfullt forhold til de allierte og myke opp forholdet til østblokkstatene. Kapittel fem tar for seg perioden 1955–1957 og hvordan det internasjonale tøværet innvirket på synet på tjenestetidens lengde umiddelbart etter forlengelsen, og hvordan dette påvirket spørsmålet i forbindelse med utarbeidelsen av den første langtidsplanen på flere år, forsvarsprogrammet av 1957. Kapittel seks tar for seg perioden mellom iverksettelsen av forsvarsprogrammet av 1957 og til arbeidet med en ny 5-årsplan ble påbegynt i 1962. Her ble spørsmålet overlatt til egne utvalg for videre utredninger. På samme måte som i kapittel fire vil jeg også her se nærmere på de fagmilitæres vurderinger. Kapittel syv tar for seg utarbeidelsen av det nye forsvarsprogrammet og vedtaket om å redusere tjenestetiden.

Kapittel 2

Veien mot opprustning, 1945–1950

Innledning

Årene fra 1945 til 1950 markerte store endringer både i den nasjonale og internasjonale sikkerhetspolitikken. Det internasjonale klimaet etter andre verdenskrig tilstrammet seg, og dette påvirket Norge i stor grad. Etter forsøk på brobyggingspolitikk brøt Norge i 1949 sin alliansefrie linje med innlemmelsen i NATO. Andre verdenskrig hadde dessuten vist at Norge med sin lange kystlinje og grense til Sovjetunionen var et strategisk interessant land. Dette betydde at Norge høyst sannsynlig kom til å bli innblandet i eventuelle nye konflikter. Det norske forsvaret måtte da være i stand til å ta opp kampen mot et angrep inntil hjelpen kom. Dette ble en utfordring norske myndigheter og militære måtte hankses med.

I dette kapitlet skal jeg i korte trekk se nærmere på den forsvars- og utenrikspolitikken som ble ført fra 1945 til 1950, i årene forut striden om tjenestetiden tok til, for å kunne sette de stridighetene som senere skulle utspille seg i en større sammenheng og bakgrunn.

Nye planer

I tiden før og under andre verdenskrig var det dårlig stelt med det norske forsvaret. Det hadde vært tradisjon med en kort førstegangstjeneste for de vernepliktige, men i mellomkrigstiden var den ikke på mer enn tre måneder. Dermed var det et lite og foreldet forsvar som hadde tatt opp kampen mot tyskerne i april 1940. Manglende bevilgninger til materiell og øvinger gjorde at Forsvarets organisasjon etter hvert hadde blitt et tomt skall.

Etter krigen ble det ansett som viktig å bygge opp et sterkt forsvar. Arbeidet skulle bli ledet av nyutnevnt forsvarsminister, tidligere Milorg-leder, Jens Chr. Hauge. Hans planer om et moderne forsvar møtte motbør. General Otto Ruge hadde kommet tilbake fra fangenskap i Tyskland. Han tok over sin gamle stilling som forsvarssjef, men søkte avskjed ikke lenge etter. Årsaken var at Hauge og Ruge ikke gikk sammen. De var blant annet uenige om hvordan man skulle bygge forsvaret. Ruge ville, på grunn av økonomiske og personellmessige årsaker, at man raskest mulig skulle bygge opp et beredskapsforsvar, og at det derfor var viktig å gi årsklassene 1940–45 tre måneders førstegangstjeneste, supplert med 45 dagers

øvelser i større avdelinger på et senere tidspunkt. Ruge var klar over at en lengre tjenestetid måtte til for å skaffe et moderne forsvar, men i denne saken valgte han å prioritere rask gjenreisning av Hæren. Kun Marinen, Flyvåpenet og noen tekniske avdelinger i Hæren skulle ha ett års tjenestetid, mente han. Hauge ville at krigsårsklassene skulle danne grunnstammen i det nyopprettede Heimevernet, og dermed ikke skrives ut til vanlig militærtjeneste. Det var årsklassen 1946 som skulle gjøre det, med en tjenestetid på ett år. Det betydde en lengre gjenoppbygging av Hæren. Dessuten skulle nesten halvparten av de utdannede soldater sendes til Tyskland for tjenestegjøring, noe som var avtalt med Storbritannia. Norsk deltagelse av okkupasjonen av Tyskland krevde en tjenestetid på ett år, og da ville det med hensyn til økonomi, arbeidskraft og mangel på befal være umulig samtidig å gi krigsårsklassene militær opplæring. Huges tanker for oppbyggingen ble nedfelt i en treårsplan for gjenreisningen av det norske forsvaret. I desember 1946 vedtok Stortinget Huges plan. I mai samme år, hadde det blitt vedtatt å sende soldater til Tyskland.¹²

I 1946 ble det i tillegg satt ned en egen forsvarskommisjon, bestående av medlemmer fra politiske partier og militære myndigheter. Erfaringene fra krigen hadde gjort at rammene for og ordningen av Forsvaret måtte bli gjenstand for en ny vurdering. Forsvarskommisjonen hadde i utgangspunktet sett for seg en langsiktig oppbygging av Forsvaret, og innstillingen kommisjonen kom med skulle danne grunnlag for ordningen etter 1. juli 1949, da treårsplanen løp ut. Grunnet mye arbeid, ble innstillingen ikke lagt frem før i november 1949. Da hadde utviklingen løpt fra kommisjonen. De sikkerhetspolitiske forutsetningene hadde blitt vesentlig endret, og ekstraordinære beredskapstiltak hadde blitt satt i verk. Selv om det ikke var mulig å gjennomføre alle forslagene kommisjonen hadde kommet med, skulle innstillingen likevel få betydning for den videre utformingen av Forsvaret. Dette gjaldt spesielt det å skape et grunnlag for en allmenn politisk tilslutning til kravet om at landet skulle ha et effektivt forsvar.¹³

Den norske utenrikspolitikken som ble ført de par første årene etter andre verdenskrig, er blitt kalt "brobyggingspolitikk". I begrepet brobyggingspolitikk lå det at Norge skulle ha et

¹² Sverdrup 1996: 228–229.

¹³ Breidlid, Oppegaard og Torblå 1990: 126–127.

balansert og vennskapelig forhold til alle stormakter og om mulig kunne hjelpe til å dempe motsetningsforholdene mellom dem.¹⁴

Tross ønsket om å stå utenfor stormaktsgrupperinger eller blokkdannelser, hadde man erfaringene fra 9. april og felttoget våren 1940 friskt i minne. Landet ville ikke være beskyttet av geografisk isolasjon og et sterkere forsvar var en nødvendighet. Alle var enige om at det norske forsvaret måtte styrkes, det kom også frem i partienes fellesprogram. Samtidig var alle klar over at en liten stat ikke ville være i stand til å bygge opp et forsvar som kunne stå imot et angrep fra en stormakt. Planen til Hauge var at det norske forsvar skulle bygges opp med tanke på å kunne motstå et angrep inntil det kom hjelp fra de som ble våre allierte. Internt i Forsvarsdepartementet trakk man den konklusjon, at slik hjelp måtte være forbredt i fredstid.¹⁵ De høstede erfaringer skulle få stor betydning for trusselbildet og krigsforbredelsene.

Integrasjon og avskjerming

Innlemmelsen i NATO markerte formelt slutten for Norges alliansefrihet. Vektlagt ble blant annet løftet om militær hjelp utenfra i tilfelle krise eller krig på norsk jord. Skepsisen mot stormaktene, ønsket om å ikke provosere Sovjetunionen, og behovet for å markere norsk suverenitet, hadde likevel sin innflytelse på den norske politikken. At Norge var nabo med Sovjetunionen og vestmaktenes svake militære stilling i Europa, medførte en sikkerhetsrisiko. Regjeringen Gerhardsen hadde betenkeligheter med å slutte seg til alliansen, men den vestlige sikkerhetsgarantien oppveide for uroen.¹⁶

Historiker Rolf Tamnes bruker begrepsparene ”integrasjon” og ”avskjerming” om den norske politikken. På den ene side var de norske myndigheters kamp for oppmerksomhet når det gjaldt forsvaret av nordflanken, ikke minst ved å knytte alliansen med de primære beskyttelsesmaktene til forsvaret av Norge. Hensikten med denne politikken var å skape en troverdig avskrekking i fredstid, samt styrke den reelle forsvarsevnen i krig. De norske

¹⁴ Skogrand 2004: 157. Se også Sverdrup 1996: 201. Sverdrup kaller heller den norske utenrikspolitikken som ble ført i perioden, for en ”balansepolitikk”. I dette legger han at brobyggingspolitikken kunne synes noe misvisende, da den syntes å forutsette en aktiv politikk med sikte på å overvinne den kløften som etter hvert oppstod mellom stormaktene. En mer treffende betegnelse ville være balansepolitikk, da Norges utenrikspolitik var preget av tilbakeholdenhet. Norge fulgte en nøytralitetspolitikk tilsvarende mellomkrigstiden, for de ikke ville føye seg in i noen form for stormaktsgrupperinger eller blokkdannelser. Et best mulig forhold til både øst og vest ble ansett som viktig.

¹⁵ Sverdrup 1996: 348.

¹⁶ Eriksen og Pharo 1997: 31–34.

myndighetene drev derfor en aktiv invitasjonspolitikk for å forplikte alliansen til forsvaret av norsk territorium, spesielt ved forsterkninger i krig.

På den andre siden fantes også ønsket om å avgrense den praktiske innvevingen i alliansen og trekke grenser for omfanget av allierte tiltak i Norge.¹⁷ Begrepet avskjerming er brukt til å forklare begrensningene som norske myndigheter la på alliert virksomhet. Det hadde tre dimensjoner: 1. berolige russerne, 2. begrense aspekter ved det allierte nærværet, 3. sikre norsk kontroll over det allierte nærværet. Viktigst var den selvpålagte basereservasjonen av 1949 om ikke å åpne baser for fremmede styrker på norsk territorium så lenge ikke Norge var utsatt for angrep eller trusler om angrep. Ved innmeldingen i Atlanterhavspakten ga Hauge følgende karakteristikk av den norske holdningen til forsvarssamarbeidet: "Forsvar vår dyd, men kom oss ikke for nær".¹⁸

Spørsmålet om forholdet integrasjon versus avskjerming gikk igjen i flere forsvars- og utenrikspolitiske saker. I forhold til spørsmålet om tjenestetidens lengde kan integreringsbegrepet brukes i sammenheng med regjeringens allianseforpliktelser som garanti for støtte mot eventuelle sovjetiske angrep. Avskjermingsbegrepet kan delvis være med på å beskrive reservasjoner opposisjonen hadde mot å gå til en utvidelse. Blant annet fryktet de en økt norsk militær opprustning ville øke spenningen i nordområdene. Som nevnt var det en faktor å berolige russerne.

Faren for tysk revansjisme var det første en fryktet etter at verdenskrigen var over, men raskt tok Sovjetunionen plassen som den truende stormakt. Lærdommene fra 1940 satte spor i forsvarsplanleggingen. Spesielt fryktet man et plutselig og uvarslet overfall som kunne uskadeliggjøre landets styremakter og lamme hele landet allerede i en åpningsfase, og dermed gjøre det vanskelig å organisere en forsvarskamp.

I 1940 hadde tyskerne oppnådd strategisk overraskelse, slått til på en rekke steder langs kysten og benyttet fly- og sjøstyrker mot nøkkelpunkter. Dette bidro til en stor enighet om at den militære etterkrigsstrukturen måtte være landsdekkende. Dette krevde et stort tallmessig volum i Hæren og det nyopprettede Heimevernet, som igjen la klare begrensninger på mulighetene for høykvalitetsavdelinger. Tyngden på det norske militæret var basert på

¹⁷ Skogrand 2004: 183.

¹⁸ Eriksen og Pharo 1997: 85.

verneplikt og mobilisering av reservister. Hæren var uten tvil den forsvarsgrenen som var mest vernepliktsbasert, også når det kom til befall, mens Flyvåpenet og Marinen hadde større innslag av yrkestilsatt personell.¹⁹

Nye forsvarsplaner ble laget, men det var sterk uenighet om utenrikspolitikken og forsvarspolitikken. Hvordan det nye forsvaret skulle se ut, skapte stor debatt langt utover uenigheten mellom Hauge og Ruge. En viktig fellesnevner ble imidlertid hvordan førstegangstjenesten skulle organiseres.²⁰

Koreakrigen, og økt opprustning

En utløsende årsak til uenigheten var Koreakrigen i 1950, som endret rammene for norsk sikkerhetspolitikk.²¹ I Norge ble klare assosiasjoner trukket til det tyske angrepet ti år forut. I beredskapsproposisjonen som ble lagt frem høsten 1950, ble det fremhevet at ”angriperen renner det angrepene land overende.” En oppfatning var at krigen i Korea var en demonstrasjon på hvordan en fremtidig konflikt kunne komme til å utspille seg i Skandinavia.²² I lys av Koreakrigen skjedde det en ekspansjon av Forsvaret på flere områder, blant annet ved kraftige økninger i nasjonale bevilgninger, allierte bidrag til NATOs infrastrukturprogram og amerikansk materiellhjelp. Soldater som allerede var inne til tjeneste da krigen brøt ut, ble holdt tilbake. Regjeringen innkalte også et stort antall reservister til beredskapsøvelser. I starten var innsatsen først og fremst knyttet til en ekspansjon i mobiliseringsforsvaret. Etter hvert ble fokus satt på å øke antall stående styrker og få til en kvalitativ forbedring i styrkeoppsetningene. Dette innebar at noe måtte gjøres med tjenestelengden for de vernepliktige.²³ Den norske førstegangstjenesten, som i 1947 hadde blitt satt til ni måneder for alle forsvarsgrener, og senere til 11 måneder i Marinen og Flyvåpenet i 1949, var blant de korteste i Europa. USA forutsatte en forlengelse av tjenestetiden for NATOs medlemsland til 24, minimum 18 måneder.²⁴

¹⁹ Skogrand 2004: 31–34.

²⁰ Sverdrup 1996: 22.

²¹ Eriksen og Pharo 1997: 36.

²² Skogrand 2004: 259.

²³ Skogrand 2004: 259.

²⁴ Meyer 1989: 25.

Konklusjon

Årene fram til 1951 legger premissene for striden om tjenestetidens lengde. Andre verdenskrig etterlot et svekket norsk forsvar og en erindring av at landet var strategisk utsatt og ville trenge bistand i en konflikt. Med innlemmelsen i NATO tok Norge side i den kalde krigen. På den andre siden gikk Norge inn i alliansen med reservasjoner.

Det ble sett som viktig å bygge et sterkere forsvar. Hvordan det nye forsvaret skulle se ut skapte diskusjoner, men forsvarsminister Jens Chr. Hauge fikk igjennom sin plan. Hauge var også sentral i den norske utformingen av landets politikk i NATO. Koreakrigens utbrudd i 1950 endret den norske sikkerhetspolitikken ytterligere, da man så det som et varsel for en mulig sovjetisk militær aksjon i Europa. Dette førte til strengere krav til militært engasjement og opprustning innad i alliansen. Ett av kravene var at medlemslandene måtte forlenge tjenestetiden.

Kapittel 3

Beredskapen fremskyndes

Innledning

Årene fra 1950 til 1954 var en storstilt opprustningsperiode. Forsvarsbudsjettene økte sterkt, og i tillegg kom det store summer fra USA i form av våpenhjelp og via NATOs infrastrukturprogram.²⁵ Som ledd i den store opprustningen kom spørsmålet om tjenestetiden opp. Kravet til hvor lang tjenestetiden skulle være, var langt over det som tidligere hadde vært normalt i Norge. Å føye seg etter NATO ville markere et klart norsk standpunkt i de sikkerhetspolitiske spørsmål og ville være med på å utvanne den norske brobyggingsfilosofien i enda større grad. Riktignok hadde landet allerede gått inn i et forpliktende samarbeid med vestmaktene, men tjenestetidsspørsmålet hadde så mange dimensjoner ved seg som skapte uenighet, både i forhold til storpolitikken mellom øst og vest og hjemlige forhold. Striden sto mellom en integrasjonsvennlig NATO-fløy og en opposisjon som ønsket større avskjerming og som var mot et for tett samarbeid med vestmaktene. Det var i perioden 1951–1954 at striden raste som verst om hvor lenge norske soldater skulle holdes inne til førstegangstjeneste.

I dette kapitlet skal jeg ta for meg de to første stridsårene om utvidet tjenestetid, en periode hvor tjenestetiden ble utvidet først til 12 måneder i alle forsvarsgrener, endte med 18 måneder i Flyvåpenet og Marinen, mens spørsmålet ble utsatt i Hæren. Jeg skal se på fremveksten av opposisjonen, de påfølgende forskjellene i synet på tjenestetiden og sikkerhetspolitikken, og hvorfor det endte med de nevnte beslutninger i 1952.

Tjenestetiden på dagsorden – overgang til 12 måneder

Da forsvarsbudsjettet for budsjettåret 1950–51 ble lagt frem januar 1950, uttalte Forsvarsdepartementet at regjeringen ikke aktet å legge frem ekstraordinære beredskapsbevilgninger, med mindre særlige forhold skulle gjøre det nødvendig. Grunnet de internasjonale forhold som fant sted, hovedsakelig Koreakrigens utbrudd i juni samme år, fant regjeringen det nødvendig å ta sikkerhetsproblemene opp til ny vurdering, ikke minst tempoet i utbyggingen av landets forsvarsberedskap. Det ble nødvendig for Norge å øke sin militære

²⁵ Skogrand 2004: 256.

styrke i løpet av relativt kort tid.²⁶ Regjeringen gav derfor de militære sjefer i oppgave å utarbeide nye planer for forsvarsberedskapen utover det som var mulig innen de ordinære budsjetter.²⁷

I den forbindelse fremmet Forsvarsdepartementet 25. august forslag til et beredskapsprogram på 250 millioner kroner for perioden frem til 1. januar 1953. Av dette skulle 190 millioner gå til det militære. På anmodning fra den amerikanske regjering sa den norske regjering seg villig til å søke å nå målet for landets forsvarsberedskap allerede i 1952, to år før opprinnelig planlagt. En forlengelse av tjenestetiden var det ikke gitt rom for i beredskapsprogrammet.²⁸ Forsvarsminister Jens Chr. Hauge uttalte i Stortinget 15. september at kun dersom ”myndighetene finner at den øyeblikkelige situasjon fordrer at landet i vesentlig grad øker sine sikringsstyrker i fred, måtte det skje ved en særskilt avgjørelse med regulering av tjenestetiden eller ved særlige innkallelser.”²⁹

I november 1950 tilspisset Koreakrigen seg da Kina gikk inn i krigen. Dette førte til at den militære beredskapen måtte økes ytterligere. Måneden etter opplyste Hauge i Stortinget at regjeringen ikke overveide noen mobilisering, ettersom landet ikke sto i umiddelbar fare for å bli angrepet. Det ville dog bli kalt inn til repetisjonsøvinger.³⁰ Dette bunnet trolig i at regjeringen ville demonstrere at Nygaardsvold-regjeringens forsømmelser forut angrepet i 1940 ikke ville gjenta seg. Det kunne også ses på som et signal til russerne om at Norge var klar til å stå imot aggresjon, og som et signal til vestmaktene om norsk vilje til selvforsvar – som var viktig for å få alliert støtte ved krise.³¹

I 1951 begynte økningen av den militære beredskapen for alvor. I januar redegjorde utenriksminister Halvard Lange i Stortinget at spenningen i Korea vokste.³² Som følge av forverringen i den internasjonale situasjonen var regjeringen innstilt på å legge frem et nytt beredskapsprogram.³³ I mars 1951 ble så stortingsproposisjonen som omhandlet

²⁶ St. prp. nr. 1 (1951): 2.

²⁷ Breidlid, Oppegaard og Torblå 1990: 169.

²⁸ St. prp. nr. 122 (1950): 1–3. Regjeringen var klar over at det ikke var mulig å nå dette målet helt ut innenfor rammen av 250 millioner kroner, men at bevilgningen ville bety et langt skritt i riktig retning.

²⁹ S. tid. (1950): 1935–1936.

³⁰ S. tid. (1950): 2423.

³¹ Skogrand 2004: 259.

³² S. tid. (1951): 123.

³³ S. tid. (1951): 279.

beredskapsprogrammet for årene 1951–52 fremmet. Ett av punktene var en forlengelse av tjenestetiden.

Beredskapsprogrammet for 1951 og 1952 var et utvidet beredskapsprogram i forhold til det som ble lagt frem i 1950. Departementet regnet med en ekstrabevilgning på hele 410 millioner kroner utover de 190 millioner som hadde blitt bevilget i 1950. Dette betydde et samlet beløp på 600 millioner kroner for perioden 1950–1952. Fokuset lå særlig på den kvantitative utvidelsen. Regjeringen ville forsere oppbyggingen av de væpnede styrker, slik at 270 000 mann kunne mobiliseres ved utløpet av 1952. Dette innebar en økning av mobiliseringsstyrkene på ca. 30–40 prosent. For de enkelte forsvarsgrener kunne dette bety en økning fra under 20 prosent til over 100 prosent.³⁴ For Hæren, som var den største forsvarsgrenen, betydde dette en økning av feltavdelingene som tilsvarte rundt fire divisjoner, en økning på cirka 50 prosent. Divisjonen ble brukt som regneenhet og var ikke en nærmere karakteristikk av de operative enheter som Hæren ville sette opp.³⁵ Flyvåpenet ville få 11 skvadroner, noe som også tilsvarte en økning på omkring 50 prosent. Det skulle skje en fordobling av antall luftvern batterier. Marinen og Kystartilleriet skulle også styrkes, men der var det snakk om mindre utvidelser.

Kvalitativt ønsket regjeringen å bygge ut befalskorpset i alle forsvarsgrener. Den ønsket en forlengelse av tjenestetiden til 12 måneder, samt en forlengelse av repetisjonsøvelsene til 60–90 dager. Bevilgningene til et utvidet øvingsprogram ble øket med 216,7 millioner i forhold til 43,6 millioner i 1950, noe som betydde en samlet sum på 260,3 millioner. Dette skulle først og fremst dekke utgiftene til forlengelsen av tjenestetiden. Ved å forlengje tjenestetiden til 12 måneder ville utdannelsen bli bedre og dekningsavdelingene øke noe.

Etter anbefaling fra NATOs militærkomité hadde stortingets militærkomité overveid spørsmålet om tjenestetid og repetisjonsøvinger. Konklusjonen var først at tjenestetiden burde være på minst 18 måneder, helst 24 måneder – i tråd med tilrådninger som hadde kommet fra NATO. Dette for at soldatene skulle få en bedre utdanning, og for at det skulle være et visst antall utdannede mannskaper i oppsatte beredskapsavdelinger til hver tid. Militærkomiteen anbefalte i tillegg minst 14 dagers repetisjonsøvinger annet hvert år for mobiliseringsstyrkene. Regjeringen mente på dette tidspunkt at det beste var å ha en noe kortere tjenestetid kombinert

³⁴ St. prp. nr. 57 (1951): 3.

³⁵ Breidlid, Oppegaard og Torblå 1990: 176.

med lange og hyppige repetisjonsøvelser. Mangelen på befal og etablissementer spilte her en vesentlig rolle. Den mente at 12 måneder med repetisjonsøvinger ville gjøre at dekningsstyrkene ble av omtrent samme størrelsesorden og kvalitet som om tjenestetiden var 18 måneder.³⁶

Av hensyn til de vernepliktige som hadde krav på å få en avklaring angående tjenestetidens lengde, og av hensyn til utarbeidelsen av øvingsprogrammet og til andre forberedelser som måtte treffes, fant den forsterkede militærkomiteen det nødvendig å ta spørsmålet opp som egen sak. Med utgangspunkt i forslaget som hadde blitt fremmet i beredskapsproposisjonen, sluttet komiteen seg til regjeringens vurdering. Komiteen var av flere grunner enig om at det ikke var hensiktsmessig med en tjeneste på 18 måneder, og gikk derfor inn for den ordning regjeringen hadde foreslått med 12 måneders førstegangstjeneste, kombinert med 60–90 dagers repetisjonsøvinger.³⁷ Dette ble vedtatt i Stortinget i mai 1951.³⁸

Motstand i Stortingsgruppen – opposisjonen trer frem

Da forslaget til ekstraordinære beredskapstiltak ble lagt frem etter Koreakrigens utbrudd i 1950, møtte det lite motstand i Stortinget.³⁹ Det var riktignok tendenser til uenighet i Arbeiderpartiet, da noen mente at bevilgningene til Forsvaret var for store, men dette førte ikke til noen videre debatt. Da det ble klart at større bevilgninger måtte til, herunder de ytterligere 410 millionene til Forsvaret og forlengelsen av tjenestetiden til 12 måneder, ble motstanden større. Internt i Arbeiderpartiets stortingsgruppe var venstrefløyen kritisk, og utgjorde den viktigste opposisjonen. Økningen av forsvarsutgiftene og forlengelse av tjenestetiden skapte reaksjoner, og forslaget gikk igjennom i gruppen med kun 36 mot 29 stemmer.⁴⁰

Det var likevel ikke bare i Arbeiderpartiet en kunne spore motstand. De fleste partier var hovedsaklig skeptiske. Høyre var muligens det lille unntaket, men også der fantes det politikere som var kritiske til regjeringens politikk. Et parti som Norges Kommunistiske Parti (NKP) var spesielt konsekvent i sin politikk.

³⁶ St. prp. nr. 57 (1951): 16–17.

³⁷ Innst. S. nr. 106 (1951): 183–184.

³⁸ S. tid. (1951): 1293.

³⁹ S. tid. (1950): 1939–1968.

⁴⁰ Meyer 1989: 29.

Opposisjonens politikk var preget av både eksterne og hjemlige forhold. Eksternt kan en si at den førte en form for avskjermingspolitikk mot en for tett norsk integrering i alliansen. Sovjetunionen ble ikke sett på som en markant militær trussel, og opposisjonen hadde en generell uvilje mot å binde seg til stormaktene.⁴¹ Den ville også vise Sovjetunionen at Norge ikke hadde aggressive hensikter, for å holde spenningen på et lavnivå.

Nasjonalt skulle opposisjonens fremste ankerpunkt mot økt tjenestetid i hovedsak bli den manglende effektiviteten i utnyttelsen av utdanningen. Allerede før det ble snakk om ytterligere økning av tjenestetiden i 1951, hadde dette vært et tema. I 1949 ble det satt ned et eget utvalg – Tjenestetidsutvalget – for å behandle spørsmålet nærmere. Utvalget kom blant annet til at Forsvaret ikke maktet å utnytte tjenestetiden. Utvalget viste til en rekke begrensede faktorer, som økonomiske forhold, mangelen på tilstrekkelig etablissementer og befal. Forhold som var sentrale for å få utnyttet tjenestetiden best mulig og for å holde soldater inne såpass lenge. Samtidig var dette en viktig periode for gjenoppbyggingen av landet og arbeidskraft var etterspurt.

Opposisjonens anfører var finansminister Olav Meisdalshagen, som hadde en sterk posisjon i stortingsgruppen. Han tilhørte den såkalte ”bondefraksjonen”⁴² i Arbeiderpartiet. Han var kjent som talsmann for småbruker- og landbruksinteresser på Stortinget, og radikal i økonomiske og sosiale spørsmål. Som finansminister ville Meisdalshagen forsøke å holde igjen på forsvars- og beredskapsbevilgningene. Dette førte til at han kom på kant med blant annet forsvarsminister Hauge.⁴³

Før Stortinget i mai 1951 besluttet å forlenge tjenestetiden til 12 måneder, ble saken tatt opp til egen debatt i Stortinget. Det var ikke tid til å vente på at komiteen skulle legge frem en samlet innstilling om beredskapsprogrammet, da de mannskaper som var inne etter gjeldende bestemmelser, om kort tid skulle dimitteres, og det gjaldt derfor å gi de respektive avdelinger den endelige beskjed om hvor lang tjenestetid mannskapene skulle ha.⁴⁴

⁴¹ Se for eksempel Skogrand 2004: 204. Opposisjonen var blant annet ubekvem med at rammene for forsvarsutbyggingen i Norge skulle dikteres av retningslinjer fra NATO.

⁴² Se for eksempel Eriksen og Pharo 1997: 25. ”Bøndene”, som Halvard Lange kalte dem, var en gruppering innenfor venstrefløyen i partiet. De hadde innfunnet seg med NATO-medlemskapet, men var mot en tett integrering i alliansen.

⁴³ F. Olstad, *Einar Gerhardsen: En partipolitisk biografi*, Oslo: Universitetsforlaget, 1999: 219, 261, 289.

⁴⁴ S. tid. (1951): 1281–1293.

De fremste kritikerne i debatten var Gustav Natvig Pedersen og Ivar Norevik fra Arbeiderpartiet, og Kjell Bondevik fra Kristelig Folkeparti. Også Sven Nielsen fra det ellers så forsvarsvennlige Høyre stilte seg skeptisk til en forlengelse. Innvendingene gikk blant annet ut på at en forlengelse ville legge beslag på viktig arbeidskraft, og at tiden soldatene var inne ikke ville bli tilstrekkelig utnyttet. Sven Nielsen uttrykte at det ville være mulig å holde tjenestetiden under 12 måneder hvis hver dag ble effektivt utnyttet med kyndige instruktører. Permisjon og ferie kunne godt bortfalle. Forsvarminister Hauge understrekte at situasjonen var alvorlig for Norge, og at man sammen med de allierte kunne avverge at den utviklet seg til en krise. Da måtte man ha militære styrker som delvis eksisterte allerede i fred. Hauge fulgte opp spørsmålet om hvor effektiv utnyttelsen av tjenesten ville bli dersom den ble øket, ved å trekke et skille mellom 12 måneder og en tid som strakk seg over 12 måneder, og mente det var først om man skulle gå til det skritt å forlenge tjenestetiden utover de 12 måneder at vanskelighetene med å oppfylle kravene til befal og etablissementer ville melde seg.⁴⁵

Tross innvendingene fra Arbeiderpartiets representanter, Kristelig Folkeparti og Høyre, gikk alle partiene inn for forlengelse. Debatten var relativt kort og trengte, ifølge Sverre Sandhaug, av den grunn ikke å være representativ.⁴⁶ Allikevel peker han på at motstanderne i Arbeiderpartiet og Kristelig Folkeparti ville ha stemt imot, om debatten hadde vist stemning for det, eller om det hadde blitt fremmet et motforslag.⁴⁷

Da det samlede beredskapsprogrammet ble diskutert 28. juni, kom tjenestetiden igjen opp. Også nå var det Natvig Pedersen som sterkest understreket motforestillinger. Som i tjenestetidsdebatten i mai stilte han spørsmål om det var forsvarlig å legge beslag på så mye arbeidskraft som man gjorde ved økningen til 12 måneder. Natvig Pedersen ville diskutere de økonomiske implikasjonene av utvidet tjenestetid, og var derfor skuffet over at dette spørsmålet hadde blitt tatt ut av beredskapsprogrammet. En annen som delte hans syn, var partikollega Johan Andersen. Han mente at det var bortkastet tid å diskutere en enda lengre tjenestetid utover de 12 månedene.⁴⁸ Tjenestetidsdebatten hadde gitt inntrykk av at det fantes krefter som ville arbeide for en tjenestetid på 18–24 måneder. Dette gjaldt spesielt Oscar Torp og forsvarminister Hauge.⁴⁹

⁴⁵ S. tid. (1951): 1283–1291.

⁴⁶ Sandhaug 1973: 14.

⁴⁷ Sandhaug 1973: 14.

⁴⁸ S. tid. (1951): 1942–1945.

⁴⁹ S. tid. (1951): 1933–1940, 1946–1947.

12-mannskomiteen

At NATOs medlemsland høsten 1951 ikke lå i rute for å nå målene de hadde tatt på seg innen juli 1954, ble påvist på NATOs rådsmøte i Ottawa i september 1951. Om de samlede militære styrker ikke ble øket, ville ikke NATOs grunnleggende forutsetning ”fred gjennom styrke” virkeliggjøres.⁵⁰ I forkant av møtet i Ottawa understreket forsvarsminister Hauge de punktene hvor Norge hang etter i forhold til målsettingen landet hadde satt seg, og som var presentert i beredskapsproposisjonen for 1951 og 1952. Det var store mangler innenfor alle forsvarsgrenene, spesielt blant luftstyrkene. Produksjonen av forsvarsmateriell var ikke kommet ordentlig i gang, og det måtte en veldig innsats til for å skaffe materiell til de styrker som inngikk under de foreløpige nasjonale mål. Bygge- og anleggsprogrammene lå også etter. Hovedsvakheten bak det hele var finansieringen. Hauge innrømte at Norge hadde undervurdert hva det kostet å bygge opp styrker og under innflytelse av det overveldende behovet for å bygge opp styrker, kanskje hadde vært noe for kvantitativ ærgjerrig og på bekostning av kvalitet.⁵¹ Med dette mente Hauge at den internasjonale oppfatningen var at norske avdelinger måtte ha en større stamme av yrkesbefal og en sterkere organisasjon for å ta vare på sitt materiell og bruke det effektivt. Spesielt for Flyvåpenets vedkommende ble det fra internasjonal militær side fremhevet at det i høyeste grad burde være en overveiende regulær organisasjon med fastlønte yrkesbefal.⁵²

I en rapport fra øverstkommanderende i Europa (SACEUR), general Dwight D. Eisenhower, ble det framhevet at det ville ta 12–18 måneder før vedtak som blir gjort, ville kunne gi seg utslag i disponible styrker, altså i faktisk økt forsvarsevne. Hvis derfor Vest-Europa i 1954 skulle kunne være sterkt nok til å forsvare seg mot et mulig angrep, måtte de forberedende skritt bli tatt innen utgangen av 1951. På Ottawa-møtet ble det derfor enighet om at det var nødvendig å øke tempoet og omfanget av landenes forsvarsinnsats. Forsvarsbyrdene måtte likevel ikke bli så tunge at det gikk utover landenes økonomiske stabilitet eller hindre økonomisk, sosial og kulturell fremgang. Som følge av dette bestemte rådet at det skulle nedsettes en 12-mannskomite, som på kortest mulig tid skulle gjennomgå de enkeltes lands forsvarsprogrammer og økonomiske muligheter, for å så komme med anbefalinger til tiltak.⁵³

⁵⁰ S. tid. (1951): 2531.

⁵¹ SA, UUKK, 23.8.1951.

⁵² SA, UUKK, 10.9.1951.

⁵³ St. prp. nr. 111 (1952): 7.

Komiteen besto av statsråder, eller personer som sto såpass nær regjeringene at de kunne sies å representere disse. Fra Norge ble handelsminister Erik Brofoss valgt.⁵⁴ Som Johan Kr. Meyer skriver i sin hovedoppgave, hadde det vært mest naturlig at finansministeren hadde vært Norges representant.⁵⁵ Når så ikke var tilfelle, skyldtes det at finansminister Meisdalshagen hadde meldt forfall til møtet i Ottawa. Av helbredesgrunner, opplyste statsministeren.⁵⁶ Men han var også som kjent skeptisk til for store beredskapsbevilgninger. I tillegg var han på vei ut av regjeringen.

Regjeringsskifte og videre opprustning

Parallelt med regjeringens politikk fikk opposisjonen i denne perioden eksponert sine meninger mye tydeligere. Grunnen var regjeringsskiftet som markerte en sterkere vilje til norsk integrering i NATO. Med Oscar Torps inntreden som statsminister sen vinteren 1951 markerte Norge i større grad sin allianselojale linje. Integreringsvennlige politikere som utenriksminister Halvard Lange kunne arbeide mer i tråd med sin overbevisning enn hva tilfellet hadde vært under Gerhardsen. Forsvarsbudsjettene økte ytterligere, og standpunktet om 18 måneders tjenestetid i forsvarsgrenene ble klart tydeligere.

Einar Gerhardsen kunngjorde sin avgang som statsminister i november 1951, noe som kom svært overraskende på mange. Gerhardsen hadde selv pekt ut Oscar Torp som sin arvtager. Begrunnelsen for sin avgang forklarte Gerhardsen med at han var trøtt og sliten og ønsket seg tilbake til en mer normal tilværelse.⁵⁷ Allikevel fortsatte han som både president i Stortinget og som leder for stortingsgruppen.⁵⁸ Historikere har spekulert i om det lå andre forhold bak hans avgang. I første rekke gjaldt det utenriks- og forsvarspolitikken. Hvordan Norge skulle forholde seg til NATO var belastende.⁵⁹

Forsvarsminister Hauge og finansminister Meisdalshagen gikk også av sammen med Gerhardsen. Meisdalshagen ble riktignok spurt av Torp om han ville fortsette, men de to sto langt fra hverandre i utenriks- og forsvarspolitikken til at det ville fungere.⁶⁰ Hauge hadde også trolig selv et ønske om å gå av, selv om møtereferatene viser at Hauges motforestillinger

⁵⁴ St. prp. nr. 111 (1952): 7.

⁵⁵ Meyer 1987: 132.

⁵⁶ RA, SMK, RK, 28.8.1951.

⁵⁷ H. O. Lahlum, *Oscar Torp: En politisk biografi*, Oslo: Cappelen, 2007: 287.

⁵⁸ B. Furre, *Norsk historie 1914–2000 bind 6: Industrisamfunnet – frå vokstervisse til framtidstvil*, Oslo: Det norske samlaget, 2000: 162.

⁵⁹ P. Ø. Heradstveit, *Einar Gerhardsen og hans menn*, Oslo: J. W. Cappelens Forlag A.S. 1981: 152–153.

⁶⁰ Lahlum, 2007: 292.

mot å fortsette var svakere enn andres. I tillegg møtte han motstand i stortingsgruppen og i regjeringskollegiet. En begrunnelse var samarbeidsproblemer. Av praktiske grunner ble han sittende til 5. januar 1952, da Nils Langhelle tok over som forsvarsminister.⁶¹

Med Oscar Torp skjer det ingen politisk endring, bedyret Gerhardsen på et fellesmøte mellom LO og partiet rett før han gikk av, og hevdet at de sto hverandre så nær politisk sett som vel mulig.⁶² Motsetningene mellom dem skulle imidlertid øke utover i perioden.⁶³

Torp kunne karakteriseres som en av partiets fremste internasjonister og var for et sterkt forsvar. Eventuelle alliansetilknytninger og norsk sikkerhetspolitikk hadde vært i hans interessefelt allerede siden 1930-tallet. Under krigen innledet han et samarbeid med britene, noe som brøt med Norges alliansefrihet fra mellomkrigstiden. Torp var blant de første i Arbeiderpartiet som ville gi opp alliansefriheten og ble raskt tilhenger av NATO, i kontrast til Einar Gerhardsen, som nølende kom til at medlemskap var nødvendig.⁶⁴ Gerhardsen ønsket trolig å unngå et valg mellom øst og vest og hadde vært en sterk tilhenger av brobyggingspolitikken. Han så heller for seg et skandinavisk alternativ enn en sikkerhetspolitisk tilknytning vestover.⁶⁵ Det var først etter det kommunistiske kuppet i Tsjekkoslovakia og det Sovjetiske initiativet til vennsapsavtale med Finland i 1948 at han for alvor tok side med det atlantiske alternativet. Ikke av glede, men av frykt for kommunismens ekspansjon.⁶⁶

Det som i all hovedsak karakteriserte tilhengerne av forlenget tjenestetid, var at de var for en tettere militær integrasjon i NATO. Tjenestetidsspørsmålet var bare et ledd i denne integrasjonen. Men det var et viktig ledd. Å oppfylle alliansens krav viste vilje til militær innsats. Gjensidighetsprinsippet stod her sterkt. Forsvarsgarantien og bistanden til

⁶¹ Lahlum 2007: 294. Samarbeidsproblemene Hauge hadde med stortingsgruppen og regjeringskollegiet gjorde det nesten umulig for han å fortsette som forsvarsminister, selv om ønsket om å fortsette fortsatt hadde vært tilstede.

⁶² Heradstveit 1981: 155.

⁶³ Heradstveit 1981: 163.

⁶⁴ Lahlum 2007: 248-263. Lahlum skriver at Oscar Torp trolig også ideelt kunne ha tenkt seg et skandinavisk forsvarsforbund fremfor en atlantisk allianse, men var skeptisk til om det var tilstrekkelig som beskyttelse ved fiendtlige angrep.

⁶⁵ Olstad 1999: 217-249. I følge Olstad pendlet Gerhardsen holdning i perioden mellom nordisk samarbeid og tilknytning til vest, men at det alltid var hans ønske å forene disse utenrikspolitiske idealene ved en kombinasjon av nordisk samarbeid og tilknytning vestover.

⁶⁶ Lahlum 2007: 249. Riktignok beskriver Lahlum at det i tilfelle var en nølende vestvending mot det atlantiske alternativet fra Gerhardsen sin side, og da den umiddelbare krisen var over på forsommeren 1948 gikk han tilbake til muligheten for en skandinavisk løsning utenfor stormaktsalliansene. Som følge av at det skandinaviske alternativet strandet tok Gerhardsen noe motvillig igjen til orde for en vestlig allianse.

opprustningen var tross alt tuftet på norsk egeninnsats. Selv om Norge var medlem med reservasjoner, blant annet basepolitikken, var tjenestetiden sentral for at det norske forsvaret skulle settes i stand til å yte tilstrekkelig motstand for å oppholde et eventuelt sovjetisk angrep inntil allierte styrker kunne komme til unnsetning.⁶⁷

Oscar Torps inntreden som statsminister gjorde det trolig lettere for NATO-tilhengere i regjeringen å markere sine synspunkter enn hva tilfellet hadde vært under Gerhardsen. En mann som Jens Chr. Hauge var eksempelet på hvor lett man kunne komme på kant med sine regjeringskollegier om synet på alliansen og forsvaret var for avvikende. Utenriksminister Hallvard Lange var en av de som la vekt på nødvendigheten av en tettere integrering i alliansen. I lag med Torp fikk han dermed mer spillerom og mindre begrensninger. Lange ble blant venstresiden i partiet sett på som en hindring for nyorientering i utenrikspolitikken, og det er grunn til å tro at Gerhardsen til tider kunne ønske seg en annen mann som utenriksminister. Dog sto Lange såpass sterkt i befolkningen og på Stortinget at det ville være et dårlig politisk trekk å fjerne ham.⁶⁸ At de sterkeste motstanderne var ute av regjeringen, la veien for 18 måneder mer åpen, selv om regjeringen i høyeste grad måtte ta hensyn til resten av partiet. Et eksempel var Hauges etterfølger, Nils Langhelle. Det kan sies at han la vekt på ro og forsoning med de fagmilitære og Stortinget etter de interne stridighetene som hadde funnet sted under Hauge.

Nye fremstøt

Høsten 1951 ble det holdt NATO-toppmøte i Paris. Erik Brofoss representerte Norge, forsterket med utvalgte representanter fra partigruppene for å skape bred parlamentarisk støtte. På nytt kom spørsmålet om tempoet i forsvarsoppbyggingen opp. Resultatet ble at et nytt treårsprogram ble skissert også for Norge, og det ble snakk om at landet måtte yte bortimot en milliard mer per år i treårsperioden enn hva regjeringen opprinnelig hadde innstilt på. Samlet skulle utgiftene bli på 3 400 millioner kroner, hvor det ble kalkulert at 300 skulle bli finansiert av USA og 350 fra NATOs budsjett for infrastruktur. Striden om programmet kom i hovedsak til å dreie seg om kostnadsrammen og tjenestetidens lengde. En forlengelse av tjenestetiden til 18 måneder ble nå forutsatt. Grunnet frykt for sterke reaksjoner ventet man med å annonsere en eventuell forlengt tjenestetid til Stortinget hadde godkjent den nye utgiftsrammen.⁶⁹

⁶⁷ Eriksen og Pharo 1997: 73.

⁶⁸ Heradstveit 1981: 194–196.

⁶⁹ Meyer 1989: 30–31.

En rekke protesterte mot større bevilgninger. Blant annet ble den sivile økonomien og det press på arbeidsmarkedet som bygg- og anleggsvirksomheten ville medføre, trukket fram. Natvig Pedersen mente at beløpet kun kunne komme på tale om det ble finansiert av USA og gikk til kriselagre, kraftanlegg eller jernbane.⁷⁰ Gerhardsen var fraværende da spørsmålet kom opp i Arbeiderpartiets stortingsgruppe rett etter regjeringsskiftet. Torp, som ikke hadde den fulle oversikt over treårsprogrammet, mente Gerhardsen burde forsvare regjeringens plan ettersom han hadde vært statsminister da dette ble utarbeidet. Etter fire gruppemøter hadde ikke regjeringen fått aksept for sitt forslag fra stortingsgruppa, og saken ble derfor utsatt.⁷¹

Gerhardsens fravær gjaldt i to møter. At han lot være å møte, kunne være et uttrykk for at han egentlig var i mot det programmet hans egen regjering hadde foreslått. Et annet trekk ved Gerhardsen var at han ofte tok på seg meklerens rolle. Han ville holde partiet sammen og oppnå kompromisser der det var uenighet. Derfor følte han seg ikke tilpass når det oppstod for store sprik innad i partiet.⁷²

Først 17. januar 1952 gikk forslaget til nye forsvarsbevilgninger endelig igjennom i stortingsgruppen. Bakgrunnen var blant annet at den rene norske finansieringen på 2 750 millioner skulle inkludere bygg- og anleggsarbeid av sivil verdi på rundt 250 millioner – et tiltak som kunne ses som et forsøk på å imøtekomme opposisjonen. Rustningene skulle ikke gå utover forbruk og velferd. At spørsmålet om 18 måneders tjenestetid ble holdt utenfor diskusjonen, hadde nok også mye å si. Noe motstand fantes det allikevel. Åtte stemte imot regjeringens forslag med Ivar Norevik som anfører. Også på borgelig hold fantes det en viss skepsis. I Kristelig Folkeparti var man redd for at utgiftene skulle bli for store.⁷³ De samme tendensene viste seg i Venstre og Bondepartiet, mens Høyre var uenig i fremgangsmåten det hele hadde blitt gjennomført på.⁷⁴

At bevilgningene ble økt nok en gang, skyldes i hovedsak 12-mannskomiteens arbeid. Opprinnelig hadde regjeringen før møtet i Paris vært innstilt på et treårsprogram på 2 500

⁷⁰ Meyer 1989: 31. Fra møte i stortingsgruppen.

⁷¹ Sandhaug 1973: 28.

⁷² Heradstveit 1981: 161–162.

⁷³ Meyer 1989: 30–31. Fra Kristelig Folkepartis protokoller kunne man lese at ”ein ottast at forsvarsutgiftene skulle bli for tunge å bera”

⁷⁴ Meyer 1987: 139. For Høyres vedkommende var det spesielt Hambro som viste misnøye. Han mente blant annet at utvalget ikke gav de borgelige noen reell innflytelse. Ettersom partiet var enig i de ”forsvarstekniske sidene av saken” og den økonomiske rammen på 2 500 millioner kroner, må Hambros ankepunkt, i følge Meyer, ha vært selve fremgangsmåten.

millioner kroner. Det var ment som det maksimalbeløp Norge kunne avsette til forsvarssektoren i tidsrommet.⁷⁵ Da Norge la frem sin vurdering av de politiske og økonomiske forutsetningene for økt forsvarsinnsats i perioden 1. juli 1951–30. juni 1954, ble det fremholdt at landet ikke kunne gå utover en ramme på dette beløpet.⁷⁶ En videre utvidelse utover beredskapsproposisjonen i 1951 var ikke aktuelt, men for Marinen og Flyvåpenet overveiet man en inkorporering av to perioder repetisjonsøvinger, hver på 90 dager, i tjenestetiden på 12 måneder, slik at man fikk en sammenhengende tjeneste på 18 måneder. Forslaget om 2 500 millioner hadde støtte i samtlige stortingsgrupper. Også Meisdalshagen fant å kunne støtte beløpet under forutsetning av at Forsvarsdepartementet satt opp et program slik at denne rammen virkelig holdt.⁷⁷

Etter vurdering av Norges svar kom komiteen til at det var muligheter for en større innsats enn 2 500 millioner. Dette gjaldt særlig produksjon av militært utstyr og bygge- og anleggsarbeider. For ikke å skape underskudd i betalingsbalansen, var økonomisk hjelp fra USA en forutsetning. Regjeringens forslag til samlet bevilgninger ble da 3 400 millioner kroner.⁷⁸ Midlene skulle prioriteres for å bedre styrkenes kvalitet og øke de stående avdelinger, hvor man i NATO anså at Norge lå etter.⁷⁹

12-mannskomiteen anbefalte for alle medlemsland at tjenestetiden for vernepliktige ble økt til 20–24 måneder etter hvert som tilgangen på materiell, etablissementer og instruktører gjorde det mulig. I løpet av 1953 anså komiteen at Norge burde være kapabel til å forlenge tjenestetiden i Hæren til 18 måneder og sette opp to stående brigader med personell som var inne til førstegangstjeneste. Utskrivningsstyrken var ikke stor nok til å klare dette innenfor rammen av 12 måneder.⁸⁰ Dette innebar å kalle Tysklandsbrigaden hjem.⁸¹

Repetisjonsøvingene slik de var, burde avskaffes, da de ikke ga stående styrker, men reserveoppsetninger. Komiteen gikk også inn for at Norge snarest måtte bygge ut øvingsetablisementene og øke det faste personalet i Hæren. Med visse forbehold godtok regjeringen forslagene.⁸²

⁷⁵ RA, SMK, RK, 28.10.1951.

⁷⁶ St. prp. nr. 111 (1952): 7. Det var her ikke kalkulert med at Norge ville få noe alminnelig økonomisk støtte utenfra.

⁷⁷ RA, SMK, RK, 28.10.1951.

⁷⁸ St. prp. nr. 111 (1952): 8–9.

⁷⁹ Breidlid, Oppegaard og Torblå 1990: 178.

⁸⁰ Breidlid, Oppegaard og Torblå 1990: 207.

⁸¹ St. prp. nr. 111 (1952): 9–10.

⁸² St. prp. nr. 111 (1952): 8–10.

Regjeringen inn for 18 måneder

Året 1952 ble viktig for utbyggingen av det militære forsvar i Norge.⁸³ I februar ble det norske forsvarsprogrammet frem til 30. juni 1954 vedtatt på NATOs rådsmøte i Lisboa. 25. april ble en ny beredskapsproposisjon lagt frem, med utgangspunkt i den nye treårsplanen.⁸⁴

Regjeringen gikk inn for en økning av tjenestetiden til 18 måneder i alle forsvarsgrenene, slik 12-mannskomiteen hadde foreslått. Regjeringen mente at Hæren burde gå over til 18 måneder fra høsten 1953 og samtidig la de forlengede repetisjonsøvingene falle bort. I stedet skulle man få kortere repetisjonsøvinger for mobiliseringsoppsetningene for å skaffe nødvendig øving i brigade og divisjon. Frem til den tid skulle ordningen med 12 måneders førstegangstjeneste og forlengede repetisjonsøvinger fortsette, men repetisjonsøvelsene skulle foregå umiddelbart etter tjenesten. Det samme gjaldt for Kystartilleriet og Luftvernartilleriet. Mangel på befal med tjenesteplikt under førstegangstjenesten og etablissementer gjorde det nødvendig å utsette forlengelsen til 18 måneder til høsten 1953. For Flyvåpenet og Marinen ble forlengelsen forutsatt allerede i juli 1952. Hærens behov av personell var større enn Flyvåpenets behov, og det var ikke mulig å dekke Flyvåpenets økte behov for personell ved å øke den årlige utskrivningsstyrken på bekostning av utskrivningsstyrken til Hæren. Det ble derfor sett som mest gunstig å forlenge tjenestetiden for å imøtekomme behovet for økte styrker. Først og fremst gjaldt dette bakkepersonell. Marinen hadde på dette tidspunktet allerede 15 måneders sammenhengende tjeneste, ved at den fra 1951 holdt 90-dagers forlengede repetisjonsøvinger i umiddelbar tilknytning til førstegangstjenesten. I den nye planen skulle Marinen kutte repetisjonsøvingene.⁸⁵ Av hensyn til den sterkt spesialiserte tekniske tjeneste om bord på marinefartøylene, samarbeidet av fartøysbesetningen og deltakelse i større øvelser, ble det fremholdt at 18 måneder var nødvendig. I begge grenene var befalssituasjonen og etablissementene regnet som overkommelige problemer.⁸⁶

Det var flere grunner til at regjeringen så en forlengelse til 18 måneder som gunstig. For det første ga ikke ordningen med 12 måneders tjeneste en effektiv styrke til enhver tid. Mobiliseringsstyrkene som møtte til repetisjonsøvinger, trengte en viss tid før de hadde fått frisket opp gammel kunnskap og var klare til å settes inn i strid. Dette ville skape en svakhetsperiode for beredskapen ved hver avløsning av repetisjonsavdelingene.

⁸³ Breidlid, Oppegaard og Torblå 1990: 177.

⁸⁴ St. prp. nr. 111 (1952).

⁸⁵ St. prp. nr. 111 (1952):17–19.

⁸⁶ S. tid. (1952): 2323.

Mobiliseringsstyrkene som gikk inn i beredskapsstyrkene, dannet ingen brigade, men var fordelt rundt om i Norge. Dekningsstyrkene ble derfor å regne som et lokalvern for visse strategiske viktige områder. Våpenutvalget var begrenset, og avdelingene var generelt ikke i stand til å føre en lengre strid. Det var begrenset hvor lenge de kunne forsvare sine områder overfor store fiendtlige styrker. Befalet ved mobiliseringsstyrkene var også relativt svakere enn tilfellet var med befall inne til førstegangstjeneste.

For arbeidslivet var det til fordel at man forlenget tjenestetiden og kuttet de forlengede repetisjonsøvingene. Det var bedre å holde inne yngre mannskaper i seks måneder ekstra enn om man måtte kalle inn tre sett eldre mannskaper i to måneder. Repetisjonsøvingene medførte betydelige reiseutgifter og tap av arbeidsdager, noe som kunne unngås ved å holde soldatene i førstegangstjeneste inne lengre. For de eldre vernepliktige var det også en ulempe å bli kalt inn i så lang tid, spesielt for det ulønte og utskrevne befalet som ble disponert til feltavdelingene i langt flere år enn hva de menige gjorde.⁸⁷

Forslaget om 18 måneder gikk i Arbeiderpartiets stortingsgruppe igjennom med 37 mot 29 stemmer. Partiets fraksjon i militærkomiteen hadde tidligere ikke kommet til enighet, og derfor ble spørsmålet brakt over til stortingsgruppen for å unngå dissens. Mot Natvig Pedersens og Jens Steffensens stemmer gikk styret inn for et forslag som ivaretok hovedinnholdet i proposisjonen, men med visse forbehold når det kom til innføringen av 18 måneder i Hæren, Kystartilleriet og Luftvernartilleriet i 1953. Her ville gruppen først ta endelig standpunkt etter ”en samlet vurdering av situasjonen som den er på det tidspunkt – utenrikspolitisk og økonomisk”.⁸⁸ I mellomtiden var det viktig å bedre befalssituasjonen og etablissementene.⁸⁹ Forslaget møtte reaksjoner i stortingsgruppen, og det måtte en endring i ordlyden til, som ikke bandt stortingsgruppa til å stemme for innføringen av 18 måneder i 1953, før man fikk vedtatt forslaget med knapp margin.⁹⁰

Den forsterkede militærkomité, som behandlet proposisjonen om det nye treårsprogrammet, ga Stortinget sin tilslutning til å vedta forslaget om 18 måneder i Marinen og Flyvåpenet. For Hæren, Kystartilleriet og Luftvernartilleriet anså komiteen at spørsmålet om en overgang til 18 måneder i stedet burde bli tatt opp til ny vurdering i forbindelse med budsjettforslaget for

⁸⁷ St. prp. nr. 111 (1952): 15–16.

⁸⁸ Meyer 1987: 135–136.

⁸⁹ Meyer 1987: 135–136.

⁹⁰ Sandhaug 1973: 61.

1953–54, på grunnlag av høstede erfaringer om gjennomføringen av personell- og byggeprogrammet.⁹¹

I juni 1952 kom saken opp i Stortinget, hvor en forlenget tjenestetid for Flyvåpenet og Marinen ble vedtatt. På forhånd hadde det i Arbeiderpartiets stortingsgruppe blitt diskutert hvorvidt representantene skulle stå fritt ved avstemningen i Stortinget. Tross enkelt innvendinger fikk Gerhardsen ”presset” igjennom at gruppen skulle stå samlet om innstillingen fra den forsterkede militærkomiteen. De som ikke var enige i avgjørelsen, måtte melde seg for gruppestyret.⁹²

Ved voteringen i Stortinget la Sverre Løberg frem forslag om fortsatt 12 måneder, men fikk kun med seg Jakob Friis og Leif Hansen. Flere talere uttrykte skepsis mot forslaget, men stemte for. Paul Sunde mente at det i lengden ikke var økonomisk mulig å opprettholde en så lang tjenestetid, og derfor måtte den senkes så fort forholdene tillot det. Johan Andersen begrunnet sitt valg med hensynet til beredskapen, selv om han var tvilende. Torgeir Berge begrunnet sin tvil med at 18 måneder ville være for lang tid å holde ungdommen inne til tjeneste, da det ville oppta en større del av deres kostbare ungdomstid. Natvig Pedersen etterlyste et tredje alternativ foruten de som allerede forelå – enten å fortsette med 12 måneder og repetisjonsøvinger eller forlengelse til 18 måneder. I følge Natvig Pedersen ville en kortere rekruttskole på 2–3 måneder, og så en fortsatt utdanning, kombinert med beredskapstjeneste de neste 12 månedene, være mulig. På grunn av at nye våpen og lignende ville komme i Forsvaret, var Ivar Norevik for fortsatt repetisjonsøvinger, slik at soldatene som hadde fått sin opplæring for 4–5-år siden, ikke skulle risikere å bli sendt i strid med helt ukjente våpen.

I andre partier var det også skepsis. Knut Toven fra Kristelig Folkeparti uttalte at han trolig hadde stemt mot en forlengelse av tjenestetiden i Hæren, Kystartilleriet og Luftvernartilleriet om et slikt forslag hadde fremligget som voteringstema, og det var bare fordi Flyvåpenet og Marinen sto i en særstilling at han støttet forslaget om 18 måneder. Hans partikollega Einar Hareide var enig. Toven var også en tilhenger av økt satsing på Heimevernet.

⁹¹ Innst. S. nr. 250 (1952): 540–542.

⁹² Sandhaug 1973: 62. To av partiets medlemmer i militærkomiteen, Paul Sunde og Ragnvald Gundersen, skal i utgangspunktet ha vært mot en tjenestetid på 18 måneder, og ville i følge Sandhaug ha stemt mot en forlengelse om gruppen fikk stå fritt. Gerhardsen skal ha argumentert ovenfor gruppen at innstillingen fra komiteen var enstemmig og at Sunde og Gundersen ville komme i et underlig lys om de i Stortinget stemte mot et forslag de selv hadde gått med på.

Alt i alt kan det sies at skepsisen var størst mot en forlengelse i Hæren, Kystartilleriet og Luftvernartilleriet. En grunn til det var spørsmålet om det kunne innpasse en forlengelse allerede fra 1953, spesielt med tanke på om soldatene ville få en effektiv nok utdannelse den perioden de var inne.⁹³ Dette hadde vært og var fortsatt et problem. Selv om det var forutsatt en bedring av befalsstyrkene og etablissementene, var det ikke alle som trodde man ville nå målene i tide. Dette synet kunne man også finne innad i Forsvaret. Generalløytnant Ole Berg fra Forsvarsstaben stilte på et møte i Sjefsnemnda spørsmål om en overhodet kunne gå til utvidelse av tjenestetiden til 18 måneder uten å ha sikret seg tilstrekkelige etablissementer. Berg pekte på det press Forsvaret ville bli utsatt for, spesielt fra foreldrenes side, om en ikke hadde forsvarlige etablissementer også i rekruttperioden.⁹⁴ Einar Gerhardsen la i Stortinget vekt på at utnyttelsen var viktig for å skape fornøyde soldater, og mente blant annet at opplæring og yrkesutdanning som kunne komme soldatene til gode i det sivile liv, burde bli et ledd i deres utdanning. I Marinen fikk en del av de tjenestegjørende godskrevet sin tjenestetid som fartstid, og i andre forsvarsgrener ble også tjenestetiden godtatt som et ledd i utdanningen.⁹⁵

Olav Meisdalshagen argumenterte for en forlengning av treårsperioden til en fireårsperiode da han stilte seg undrende til om Forsvaret maktet å disponere de 3 400 millionene på et forsvarlig vis innen den opprinnelige planens tidsperiode. De to siste årene av treårsplanen kunne man risikere å sitte igjen med 2 800 millioner kroner, noe som var langt mer enn det som praktisk kunne bruke.⁹⁶ Flere støttet forslaget, deriblant Olav Oksvik, Trond Hegna og Ivar Norevik, alle fra Arbeiderpartiet.⁹⁷

Høyres Sven Nielsen argumenterte i desember 1952 for fortsatt 12 måneder. Bakgrunnen var en redegjørelse av forsvarsminister Langhelle angående arbeidet i NATO om styrkeoppbyggingen i organisasjonen. Medlemsstatene hadde blitt eksaminert om hvordan de lå an for å nå sine mål innen 1. juli 1954, og kvaliteten på styrkene var brennpunktet. Nielsen, som i sin tid hadde vært mot forlengelse til 12 måneder, begrunnet sitt standpunkt med at en godt nok utnyttet tjenestetid på 12 måneder ville skape god nok kvalitet på styrkene. Nielsen mente også at den eneste muligheten for et effektivt beredskap, var hurtige mobiliserbare

⁹³ S. tid. (1952): 2322–2375.

⁹⁴ Referat fra møte i Den sentrale sjefsnemnda 13.3.1952.

⁹⁵ S. tid. (1952): 2364–2365.

⁹⁶ S. tid. (1952): 2354. Meisdalshagen tok utgangspunkt i at man det første året kom til å bruke ca. 600 millioner kroner.

⁹⁷ Meyer 1987: 137.

avdelinger på nærstedet. Det hjalp lite for forsvaret av Andøya eller Sola eller andre steder om man hadde liggende en bataljon på Helgelandsmoen eller Heistadmoen eller oppe på Sætermoen. Nils Lavik fra Kristelig Folkeparti trakk samtidig fram ”ekkoet” fra folket, og deres skepsis mot utvidelse av tjenestetiden. I følge Lavik hadde folket aldri vært så fornøyd med utnyttelsen noen gang som da.⁹⁸

Hvorfor ”enighet”?

Sverre Sandhaug tar i sin hovedoppgave *Forsvarspolitisk strid i D.N.A. 1951–1954* for seg ulike årsaker til hvorfor tjenestetidsspørsmålet gikk igjennom nesten enstemmig i Stortinget sommeren 1952.⁹⁹ En grunn var det knappe flertallet i Arbeiderpartiets stortingsgruppe, som gjorde at både motstandere og tilhengere av 18 måneder i militærkomiteen ble pålagt å arbeide for 18 måneder. Dette isolerte de borgerlige motstanderne i militærkomiteen. Det fantes borgerlige i komiteen som arbeidet mot en forlengelse, blant annet Einar Osland fra Venstre, som forsøkte seg på en protest mot 18 måneder. Han ble imidlertid stående alene.

At Kristelig Folkeparti ble representert med et medlem i militærkomiteen i forbindelse med arbeidet med den nye forsvarsplanen, kunne også sies å spille inn. Til vanlig var partiet skeptisk til økt opprusting og var ikke representert i komiteen, men i denne saken var partileder Nils Lavik med. Lavik hørte til de mer forsvarsvennlige i partiet og hadde trolig mindre problemer med å akseptere planen. At han sto bak innstillingen fra komiteen, la lojalitetsbånd på resten av partiet – noe som gjorde at også Kristelig Folkeparti ble stående samlet bak innstillingen.

Det presset Arbeiderpartiet satte på sine representanter i stortingsgruppen for å sikre full oppslutning om forlenget tjenestetid, innvirket trolig til at kun tre stykker stemte imot forslaget i Stortinget. Partiledelsen i Arbeiderpartiet kjørte en hard linje ovenfor gruppen og særlig komitémedlemmene når det gjaldt tjenestetidsspørsmålet. Hvorvidt mellompartiene satte press på sine opposisjonelle, er usikkert.¹⁰⁰

Avstemning i Stortinget må i tillegg ses i sammenheng med den internasjonale situasjonen på den tiden. Opposisjonen ble skremt med ansvaret for et nytt 9. april. Et sterkt forsvar og

⁹⁸ SA, UUKK, 4.12.1952.

⁹⁹ Sandhaug 1973: 63–67.

¹⁰⁰ Sandhaug 1973: 65–67.

opprusting ble sett på som fredsarbeid og en garanti for demokratiet. Å motsette seg dette, kunne bli sett på som om man ikke satte frihet og demokrati høyt nok.

Ved å styrke forsvaret var Norge med å gjøre Vesten sterkt militærmessig. Dette skulle brukes til å tvinge Sovjetunionen til forhandlinger. Dette var i tråd med den offisielle NATO-politikkens allmenne forestilling om opprustning eller styrking av forsvaret som aktivt fredsarbeid. Det ble derfor sagt i Stortinget at man ikke turte å ta på seg ansvaret for å gå imot de nye forsvarsplanene. At Norge følte seg solidaritetsforpliktet til å oppfylle de krav som NATO stilte, spilte mest sannsynlig også inn.¹⁰¹

Utsettelse av 18 måneder i Hæren, Kystartilleriet og Luftvernartilleriet

Da Forsvarsdepartementet la frem sitt forslag til budsjett for budsjettåret 1953–1954,¹⁰² viste de til at det i følge Hærens Overkommando ikke ville være mulig for Hæren å gå over til 18 måneders tjenestetid høsten 1953. Hæren var forsinket med byggingen av personellorganisasjonen og etablissementene – og den regnet derfor ikke med å kunne gå til en forlengelse før i mars 1954. Det ble dermed tatt utgangspunkt i at de som fikk 18 måneder, ble de som rykket inn til førstegangstjeneste i mars 1953 og som ville vært ferdig i mars 1954, om tjenestetiden fortsatt hadde vært 12 måneder. For Kystartilleriet og Luftvernartilleriet ble det også tatt utgangspunkt i at 18 måneder først ville bli innført i begynnelsen av 1954. For dem var ikke personell og etablissementer til hinder, men forsinket levering av amerikansk materiell under våpenhjelpen, gjorde at de ville beholde ordningen med forlengede repetisjonsøvinger en stund til.¹⁰³

Konklusjon

Kravet om økt beredskap og utvidet tjenestetid som følge av den spente internasjonale situasjonen, førte til splittelser i regjeringspartiet. Med Oscar Torps inntreden som statsminister høsten 1951 fikk landet en regjering som var villig til å strekke seg lenger for å følge alliansens mål. I kontrast til regjeringens politikk sto venstrefløyen i Arbeiderpartiet. De hadde innfunnet seg med NATO-medlemskapet, men var ikke bekvemme med den sterke opprustningen. Opposisjonen, med Olav Meisdalshagen som anfører, fikk støtte fra representanter i flere borgerlige partier, mens regjeringen fikk med seg store deler av

¹⁰¹ Sandhaug 1973: 64–65.

¹⁰² St. prp. nr. 1 (1953).

¹⁰³ St. prp. nr. 1 (1953): 4–5.

Høyre. For både opposisjonen og regjeringen spilte eksterne og hjemlige forhold inn i synet på hvor lang tid de vernepliktige burde tjenestegjøre. Forholdet til alliansen veide mye, men også erindringen at 12 måneder ikke ga tilstrekkelig beredskap var blant regjeringens viktigste argumentasjoner. Som regjeringen så opposisjonen faren med et nytt 9. april, men mente på sin side at Sovjetunionen ikke utgjorde en markant militær trussel. Dog kunne en sterk opprustning virke spenningsskapende. Motstanden viste seg allerede ved utvidelsen av tjenestetiden til 12 måneder, men ble kraftigere da det ble snakk om 18 måneder. På grunn av at forsvarsutbyggingen lå etter skjema ble det nødvendig å øke tempoet og omfanget av landets forsvarsinnsats. Før spørsmålet om tjenestetidens lengde kom opp i Stortinget fikk regjeringen god hjelp av Einar Gerhardsen til å presse Arbeiderpartiets stortingsgruppe om et nesten samlet standpunkt på 18 måneder. Riktignok ble tjenestetiden kun forlenget i Marinen og Flyvåpenet. For Hærens vedkommende ble et vedtak utsatt, da etablissement- og personellsituasjonen ikke ble funnet tilfredsstillende.

Kapittel 4

Stridens tyngdepunkt – regjeringen møter motstand

Innledning

Dette kapittelet fokuserer på årene 1953–1954, og den videre behandlingen om forlenget tjenestetid i Hæren, Kystartilleriet og Luftvernartilleriet. Det var i denne perioden stridighetene var størst. Dette hadde sammenheng med Hærens posisjon som den største forsvarsgrenen hvor flest vernepliktige tjenestegjorde. Dette ble en svært vanskelig sak, hvor partene sto enda lenger fra hverandre, men som endte med et kompromiss på 16 måneder.

Et sentralt spørsmål blir hvorfor man fikk dette utfallet. På samme måte som i det forrige kapittelet, vil fokuset ligge på de politiske diskusjonene. En person som markerte seg tydelig, var Einar Gerhardsen, men jeg vil i denne delen også se på enkelte militære synspunkter som kom fram i saken.

Gerhardsen markerer seg

Oscar Torp fortsatte som statsminister etter stortingsvalget i oktober 1953.¹⁰⁴ I desember samme år drøftet regjeringen hvordan den nye tjenestetiden skulle gjennomføres. At tjenestetidsspørsmålet hadde blitt utsatt såpass lenge, skyldtes blant annet valget. Trolig var motstanden mot 18 måneder fortsatt stor ute blant folket, og det ville være ugunstig for partiet å ta opp saken rett før et stortingsvalg.

Regjeringen var stort sett enstemmig for at 18 måneder var det minste som var militært forsvarlig, og i desember 1953 ble det klart at regjeringen kom til å gå for det. Men også i regjeringen var det delte meninger. På den ene side sto utenriksminister Halvard Lange og på den andre handelsminister Erik Brofoss. Lange hevdet at Norge ville styrke sin stilling i NATO og stå sterkere ved fordelingen av ressurser om man gikk inn for 18 måneder. Samtidig ville det også kunne gjøre det lettere å argumentere for at Norge måtte holde fast

¹⁰⁴ Lahlum 2007: 304.

ved basepolitikken.¹⁰⁵ Lange kunne heller ikke se noe som berettiget de vestlige demokratiene til å slappe av i sin forsvarsinnsats.¹⁰⁶

Brofoss var på sin side mer skeptisk, noe han også hadde vært på NATO møtet i Paris i 1951. Skepsisen bunnet i om rustningsbyrdene ble for store å bære. Handelsminister Trygve Bratteli inntok et mellomstandpunkt. Bratteli var for en økning, men 18 måneder var i følge ham det maksimale regjeringen kunne gå inn for i et så ømfintlig tema.

Å presse igjennom 18 måneder i Stortinget viste seg vanskelig å gjennomføre. Bakgrunnen for motstanden mot forlengelsen bygget i stor grad på de samme motforestillinger som før, men at stortingsgruppen sto fritt i spørsmålet spilte også inn. Motstanden må i tillegg ses i lys av endringer internasjonalt. Flere av dem som gikk mot regjeringen, begrunnet valget med en ny utenrikspolitisk og økonomisk situasjon.¹⁰⁷ Her kan det nevnes våpenhvile i Korea og Josef Stalins død - og derfor fant man den internasjonale situasjonen mer avspent. Dette til tross, i NATO var vurderingen at det ikke hadde funnet sted noen dyptgående endring i Sovjetunionens politikk. Det forelå ikke noe som kunne berettige NATO-landene til å slappe av i sine forsvarsanstrengelser, men en måtte samtidig utnytte alle muligheter som måtte oppstå for å løse tvistespørsmålene med Sovjetunionen gjennom forhandlinger. NATO fryktet i hovedsak at midlertidige taktiske retretter fra Sovjetunionen senere kunne slå tilbake i meget kraftigere offensiver.¹⁰⁸

I desember kom spørsmålet opp på Arbeiderpartiets møter i sentralstyret. Det ble klart at det ikke uten videre gikk inn for regjeringens forslag, selv om Torp, Lange og Bratteli hadde sete i sentralstyret.

Til store protester fra Torp ble det vedtatt å sende hele saken ut til høring. Det ble utarbeidet et spørreskjema som ble sendt ut til partilagene for deres uttalelse. Forslaget kom fra partiformann Einar Gerhardsen. Torp skjønnte hvor dette ville bære, og kommenterte det hele med: "Spør folk om de vil ha 12, 16 eller 18 % i skatt. Du vet hva svaret vil bli." Selvsagt

¹⁰⁵ Sandhaug 1973: 68–69.

¹⁰⁶ SA, UUKK, 15.4.1953.

¹⁰⁷ Sandhaug 1973: 79–81.

¹⁰⁸ SA, UUKK, 29.4.1953.

ville de fleste gå inn for 12 måneder.¹⁰⁹ Også Lange og forsvarsminister Langhelle var kritiske.¹¹⁰

Spørreskjemaet som ble sendt ut på høring, ble utarbeidet av Jens Chr. Hauge i samarbeid med Haakon Lie.¹¹¹ Det var et tredelt spørsmålskompleks partilagene skulle ta standpunkt til:

1. Var NATOs stående divisjoner, tretti i alt, så store at Norge burde gå inn for redusert tjenestetid i alle NATO-land?
2. Bør Norge fastholde sitt standpunkt i basepolitikken?
3. Hvor lang skulle tjenestetiden være i de norske styrkene?¹¹²

Selv om det på mange måter var to regjeringsvennlige personer som sto bak spørsmålene og spørsmålene i grunnen bygget opp om regjeringsvennlige svar, fikk Torp rett i sine antagelser. Et overlegent flertall gikk imot økt tjenestetid på 18 måneder. Nærmere 3/4 av de 480 partilagene stilte seg negative. I tillegg kom det flere protester fra fagforeninger og bedriftsklubber i Oslo. En aksjonskomité mot utvidet tjenestetid ble også dannet, med utspring i lærlinger ved Akers mekaniske verksted, samt ungdommer fra andre store arbeidsplasser og studenter ved Universitetet i Oslo.¹¹³ Resultatet av høringen var et bevis på hvor mye regjeringen slet med å vinne oppslutning om 18 måneder i opinionen. For det opposisjonelle sjiktet i Arbeiderpartiet var derimot resultatet et viktig bidrag til motstanden mot økt tjenestetid.

I januar 1954 ble det holdt møte i Arbeiderpartiet, hvor sentralstyret, stortingsgruppen, landsorganisasjonens sekretariat, sentralstyret i AUF, og kvinnesekretariatet deltok. På møtet tok Langhelle til orde for å øke tjenestetiden straks. Forsvarsministeren mente Norge burde følge Danmarks eksempel, hvor parti og regjering hadde gått sammen og avvist opposisjonen mot økt tjenestetid. Videre trakk han frem den amerikanske utenlandshjelpen gjennom NATO, tjenestetiden i de andre NATO-landene og kommuniststatene som argument for økt tjenestetid i Norge. Langhelle fikk lite oppslutning, og flere talte mot regjeringen. Størst var opposisjonen i stortingsgruppen, med Olav Meisdalshagen i spissen. Meisdalshagen trakk frem betalingsbalansen som en grunn for utsettelse. Befals- og etablissementsituasjonen var også fortsatt utilfredsstillende. Langhelle hadde i sitt fremlegg trukket frem gruppevedtaket

¹⁰⁹ Olstad 1999: 290.

¹¹⁰ Sandhaug 1973: 70.

¹¹¹ Sandhaug 1973: 74. Ifølge Kjell Aabrek (Arbeiderpartiet), hadde Hauge og Lie visstnok ikke samme syn på saken, men noe mer detaljer ga ikke Aabrek, i følge Sandhaug.

¹¹² Heradstveidt 1981: 163.

¹¹³ Meyer 1989: 33.

fra 1952, som forutsatte 18 måneder fra høsten 1954. Dette avviste Meisdalshagen, og mente man i stedet skulle vurdere alt på nytt. Lisboa-programmet fra 1952, som var utgangspunkt for gruppevedtaket, hadde blitt redusert med 2/5, og derfor mente han at heller ikke Norge trengte å oppfylle alle mål som hadde blitt satt.¹¹⁴

Regjeringen ønsket i denne situasjonen å henvende seg til gruppelederne for de borgerlige partiene. Målet var at de borgerlige gruppelederne skulle sikre støtte for regjeringens politikk i sine respektive grupper. I beste fall ville dette isolere opposisjonen i Arbeiderpartiet.

Regjeringen fikk imidlertid ikke sitt eget gruppe styre med på dette samarbeidet. Gerhardsen mente at det burde foreligge et standpunkt i egen gruppe før man gikk til de borgerlige. Han fikk støtte av Olaf Watnebryn og til dels Nils Hønsvold. Torp gikk derfor i første omgang bort fra henvendelsene.

Mest sannsynlig var det i mellompartiene flertall mot økt tjenestetid. Det var kun Høyres stortingsgruppe som var noenlunde enig om en økning, men det fantes skeptikere også der. Dette kan være med å forklare motstanden i Arbeiderpartiets stortingsgruppe. For det første følte den nok presset fra opinionen mot 18 måneder, og for det andre var den redde for å bli stående alene med Høyre, noe Gerhardsen advarte mot.¹¹⁵

Som et kompromissforslag gikk Gerhardsen inn for 18 måneder, men ville utsette gjennomføringen lengst mulig. En grunn var at det ville være et dårlig tidspunkt for Arbeiderpartiet å øke tjenestetiden med kun Høyre i ryggen.¹¹⁶ Men stortingsgruppen var under press. Torp hadde tatt til orde for en proposisjon om tjenestetidens lengde i løpet av februar fordi årskullet som ble kalt inn i mars, hadde rett på å vite hvor lenge det skulle tjenestegjøre. Saken kunne derfor ikke utsettes. Torp sa også at regjeringen kunne komme til å stille kabinettsspørsmål på saken. De mest innbitte motstanderne, som Meisdalshagen, reagerte sterkt på det presset regjeringen satte gruppen under. Tross Gerhardsens formelle støtte viste møtet at regjeringen sto temmelig alene om sitt standpunkt om 18 måneders tjenestetid.¹¹⁷

¹¹⁴ Sandhaug 1973: 79–81.

¹¹⁵ Sandhaug 1973: 86–88.

¹¹⁶ Olstad 1999: 290.

¹¹⁷ Sandhaug 1973: 90.

Kompromissløsningen

Det skulle vise seg at regjeringen måtte søke et kompromiss. I et nytt møte hvor Gerhardsen, Hønsvald, Watnebryn og Meisdalshagen møtte Torp, Langhelle og Lange fra regjeringen, så man konturene av en mellomløsning. Kildene er sparsomme,¹¹⁸ men Watnebryn la frem et forslag om 15 måneder – som Gerhardsen aksepterte. Også motpolene Torp og Meisdalshagen skal ha begynt å vurdere alternativet. I hvert fall Torp. Imidlertid satte Langhelle foten ned, og forklarte Torp at 16 måneder var det absolutte minimum regjeringen kunne akseptere. Forslaget om 15 måneder ble derfor sett bort fra. Etter samtale med Langhelle gikk Gerhardsen med på 16 måneder. ”Det bærer mot 16 måneder” uttrykte deretter Langhelle.¹¹⁹

Det var trolig ingen lett løsning for regjeringen å gi slipp på 18 måneder. Men for at den skulle få støtte fra partiet, samt opinionen, var sannsynligvis dette det eneste alternativet. Tross Gerhardsens argumentering på regjeringens vegne, viste han skepsis til 18 måneder. Dette kan blant annet høringen til partilagene og hans fravær på møtet i stortingsgruppen i november 1951 gi en pekepinn på. Torp hadde lite tro på at partilagene ville gå inn for økt tjenestetid, en konklusjon som trolig ble delt av Gerhardsen.¹²⁰ Gerhardsen kunne likevel ikke markere klar opposisjon. Det kunne fort kunne skapt splittelse i partiet. Det ville heller ikke være en gunstig situasjon om han igjen tok over som statsminister. Stortingsrepresentant, Kjell Aabrek (Arbeiderpartiet), skrev i sine notater at ”han (Gerhardsen) ikke vil kjøre opp noe som kan splitte partiet eller føre til skifting i regjeringen.”¹²¹ Dette til tross, Lange hevdet at Gerhardsen motarbeidet regjeringen.¹²² Grunnen til at Gerhardsen skal ha støttet 15 måneder, hang sammen med Stalins død og mulighetene for et noe bedre klima mellom øst og vest.¹²³

På gruppestyremøtet 9. februar framholdt Torp at regjeringen kunne godta 16 måneder, men fastholdt at gjennomføringen måtte skje straks. Opposisjonen sto som vanlig steilt mot. Til Gerhardsens forslag til å legge frem 16 måneder for stortingsgruppen, uttalte Meisdalshagen at det kun kom på tale dersom det ble stilt et kabinettsspørsmål. Watnebryn lanserte nok en gang alternativet om 15 måneder i håp om at det kunne samle partiet. For regjeringen var det

¹¹⁸ Kilden er et kort resymé, skrevet av Kjell Aabrek. Aabrek møtte i perioden som fast representant for Langhelle. Kilden til resymeet er trolig Langhelle.

¹¹⁹ Sandhaug 1973: 95. Aabreks notater.

¹²⁰ Lahlum 2007: 331.

¹²¹ Sandhaug 1973: 83. Aabreks notater.

¹²² Sandhaug 1973: 83.

¹²³ Olstad 1999: 291.

ikke aktuelt å lide noe nederlag på 16 måneder, og Torp slo fast at den ville falle tilbake på 18 måneder dersom forslaget på 16 måneder ikke ble akseptert. Så fikk den heller ta nederlaget på 18 måneder.¹²⁴

At gruppestyret ikke samlet seg om Gerhardsens forslag, gjorde at partiformannen i stedet tok initiativ til forhandlinger med de andre gruppeformennene, bortsett fra kommunistrepresentanten. Dette ville da skje før spørsmålet var avklart i egen gruppe og var stikk i strid av hva han tidligere hadde gått inn for. Med seg tok Gerhardsen Watnebryn, samt Torp, Lange og Langhelle fra regjeringen. Fra de borgelige partiene møtte Hambro og Kjøs fra Høyre, Erling Wikborg og Ola Olsen fra Kristelig Folkeparti, Bent Røiseland og Oddmund Hoel fra Venstre, og Lars Vatnaland fra Bondepartiet.¹²⁵ Gerhardsen var offensiv og uttalte at han var stemt for 18 måneder. Det var nok mest for å ha muligheten til å prute.¹²⁶ Bortsett fra Høyre viste samtalen at skepsisen var stor i de ulike gruppene, også til 16 måneder. Røiseland foreslo 12 måneder, mens Hoel ønsket 18 måneder – selv etter at Gerhardsen hadde lagt frem forslag på 16 måneder. Som et pressmiddel mot skeptikerne ble sivilopplæring, økte dagpenger og gratis permisjonsreiser trukket inn. Lange trakk i tillegg inn at regjeringen var villig til å gå tilbake på sitt opprinnelige standpunkt og heller ta nederlaget på 18 måneder, om 16 måneder ikke gikk igjennom blant de borgerlige. Det siste kunne ovenfor de borgerlige oppfattes som et kabinettsspørsmål fra regjeringens side.¹²⁷

De lyktes til slutt å få gjennomslag for 16 måneder, og Arbeiderpartiets stortingsgruppe ble stilt ovenfor dette 11. februar.¹²⁸ På formiddagen samme dag ble det holdt møte i gruppestyret til partiet. Gerhardsen redegjorde for samtalen med de borgerlige partiene, og oppfordret gruppestyret til å samle seg om 16 måneder. Meisdalshagen gikk mot, og det hele endte med en votering der fremlegget om 16 måneder vant igjennom med åtte mot fem stemmer. Til møtet med stortingsgruppen hadde Gerhardsen og Meisdalshagen laget hvert sitt utkast til presentasjon. Meisdalshagen understrekte at mangelen på samarbeid mellom stortingsgruppen, partiledelsen og særlig regjeringen var årsaken til uenigheten. Stortingsgruppen følte seg tilsidesatt. Det ble fra Meisdalshagen lagt frem et forslag til prøvevotering mellom flertalls- og mindretallsforslaget. Dette ble avvist, da Gerhardsen og

¹²⁴ Sandhaug 1973: 96-99.

¹²⁵ Sandhaug 1973: 100-102.

¹²⁶ Olstad 1999: 291.

¹²⁷ Sandhaug 1973: 100-102.

¹²⁸ Olstad 1999: 290.

Torp så på det som en realitetsvotering. Ingvald Jaklin sto fast på at 14 eller 15 måneder var det meste han kunne godta. Ville ikke regjeringen godta dette, måtte det til en ”operasjon i regjeringen,” mente han. Etter forslag fra mindretallet om utsettelse av saken og også en tjenestetid på 15 måneder stilte Torp kabinettspørsmål, og forslagene ble trukket tilbake. Partiledelsen fikk dermed flertall for 16 måneder i stortingsgruppen, men ingen ting var sikret: man fryktet det ville svikte når saken kom opp i Stortinget.¹²⁹

Gerhardsen likte ikke sammenstøtet med Meisdalshagen. På møtet i stortingsgruppen 11. februar, tok likevel Gerhardsen et oppgjør med opposisjonens fremste talsmann. Etter som Meisdalshagen ikke rikket seg, stilte Gerhardsen et ultimatum: Enten fikk Meisdalshagen følge partiets arbeidsprogram lojalt, eller så fikk han gjøre det klart for velgerne at han ikke aktet å følge programmet.¹³⁰ Gerhardsen truet Meisdalshagen med at han måtte være forbredt på å ta over som statsminister hvis han fortsatte å være mot økt tjenestetid. At Meisdalshagen både av politiske og personlige grunner verken ville eller kunne påta seg en slik oppgave, var Gerhardsen fullt klar over.¹³¹ Som statsminister ville han også ha vært på utenrikspolitisk kollisjonskurs med flere i partiet.¹³² Meisdalshagen bøyde av for regjeringens og partiledelsens forslag om 16 måneder.¹³³

Forslaget om 16 måneder fremlegges

26. februar ble stortingsproposisjonen om tjenestetiden i Hæren, Kystartilleriet og Luftvernartilleriet fremlagt.¹³⁴ Regjeringen gikk nå inn for 16 måneder. Rekruttutdannelsen skulle være på fire måneder i stedet for seks ettersom man gikk bort fra 18 måneder. Etter fire måneder ville mannskapene tjenestegjøre de resterende 12 månedene i stående brigader. På denne måten ville man til enhver tid disponere to halve årsklasser for brigadeoppsetningene, slik at det var mulig å holde to stående brigader med soldater inne til førstegangstjeneste. De første mannskapene som fikk 16 måneder, var de som rykket inn i mars. Den andre stående brigade skulle bli satt opp våren 1955. Samtidig skulle de forlengede repetisjonsøvingene opphøre. Forsvarsdepartementet anså de gjennomsnittelig stående styrkene ville utgjøre 11 400 mann, en økning på 3 500.

¹²⁹ Sandhaug 1973: 103–108.

¹³⁰ Heradstveit 1981: 165.

¹³¹ Lahlum 2007: 331–332. Meisdalshagen var ingen posisjonspolitiker, og hadde i sin tid blitt finansminister kun etter press fra Gerhardsen. I tillegg var hans kone syk – så noe statsministerposisjon var utenkelig.

¹³² Blant annet mot en nesten samlet partitopp og dels LO-ledelsen.

¹³³ Heradstveit 1981: 165.

¹³⁴ St. prp. nr. 36 (1954).

Befals- og etablisementsituasjonen ble av departementet vurdert som tilstrekkelig til at økningen kunne gjennomføres. Det regnet med at innen mars 1955, ville det være mulig å skaffe det befal som de stående brigadene trengte for 16 måneders førstegangstjeneste. Den økte tjenestetiden ville også medføre at befalsopplæringens varighet ble økt. Det ville gi bedre utdannet yrkesbefal og reservebefal til mobiliseringsoppsetningene. For Kystartilleriet og Luftvernartilleriet anså departementet at etablisementene ikke ville være noe problem ettersom det ble de samme beredskapsstyrkene på de samme stedene, enten de ble skaffet til veie ved 12 måneders førstegangstjeneste, pluss forlengede repetisjonsøvelser, eller ved 16 måneders førstegangstjeneste. For Hærens vedkommende var det etablisementmessig forsvarlig å gå over til 16 måneder fra mars 1955. Arbeidet med velferdsbygg måtte påskyndes. I mellomtiden så man for seg provisoriske løsninger.

Hva repetisjonsøvinger angikk, ble det for Hærens del tatt utgangspunkt i en ordning for den enkelte soldat og avdeling med repetisjonsøvinger av 30 dagers varighet gjennomsnittlig hvert tredje år. Det ble forutsett maksimum fire innkallinger i den perioden soldaten var mobiliseringsdisponert i feltavdelingene, i Kystartilleriet og Luftvernartilleriet 20 dager. I motsetning til de forlengede repetisjonsøvingene skulle disse repetisjonsøvingene ha en annen karakter og hensikt, og ville derfor ikke gi beredskapsstyrker slik de forlengede repetisjonsøvingene gjorde.

Budsjettmessig regnet man med en kostnadsramme på 214 millioner kroner.

Beredskapsstyrkene ville være like store som ved 18 måneder, men to måneder kortere rekruttperiode ville bety 23 millioner kroner spart i utgifter. Å skaffe de samme beredskapsstyrker ved fortsatt 12 måneder og forlengede repetisjonsøvinger, ville koste henholdsvis 20 og 52 millioner kroner mer. Beholdt man den gamle ordningen med 12 måneder og forlengede repetisjonsøvinger, regnet de med det ville koste like mye som hva 16 måneder ville gjøre. Utgiftene ville være like fordi repetisjonssoldatene var dyrere.¹³⁵

Militærkomiteen sluttet seg til forslaget om en forlengelse til 16 måneder. Flertallet for 16 måneder bestod av syv stykker, flest fra Arbeiderpartiet. Mindretallet ønsket 18 måneder og telte tre stykker, der to var fra Høyre. Mindretallets begrunnelse henspeilte seg i de konsekvensene det ville medføre at rekruttperioden ble kortet ned to måneder om 16 måneder

¹³⁵ St. prp. nr. 36 (1954): 12–19.

ble vedtatt. Dette ville medføre at soldatene ved overføring til de stående brigadene ikke hadde den utdannelse som var nødvendig for at brigadene skulle kunne løse sine beredskapsoppdrag. Rekruttutdannelsen måtte derfor fortsette i cirka to måneder inn i brigadeperioden. Det betydde at i to måneder, to ganger i året ville beredskaperen være svekket. Mindretallet anså dette såpass betenkelig at det foreslo 18 måneder. Det godtok likevel til slutt 16 måneder, da det ville bety vesentlige fordeler i forhold til 12 måneder med forlengede repetisjonsøvelser.¹³⁶

Synspunktene i Forsvaret

Hva med de militære synspunktene? Bortsett fra noen få unntak kan det virke som de militære gikk inn for en høyest mulig tjenestetid, i hvert fall 18 måneder.

Sjefen for Hæren, general Wilhelm Hansteen, uttalte i januar 1954 at det mest gunstige ville være å ta overgangen til 18 måneder fra 1. mars 1955. Tilstrekkelig med befal ville da kunne skaffes, og de fleste forlegninger ville være i stand. Før den tid ville en i hvert fall ikke regne etablissementene som klargjorte. Angående spørsmålet om utnyttelsen av tjenestetiden uttalte Hansteen at man nærmet seg en rimelig standard, også sammenliknet med andre land. I følge Hansteen var klagen på den dårlige utnyttelsen sterkt avtagende, og han fremholdt at Hæren skulle ta fullt ansvar for at en 18 måneders tjenestetid skulle bli fullt effektivt utnyttet om overgangen fant sted i mars 1955. Den nye befalsopplæringen forutsatte også 18 måneders tjenestetid. Den forutsatte at man i tilstrekkelig raskt tempo kunne skaffe reservebefal av sersjanter og fenriker. Om det ble bestemt at ordningen med 12 måneder fortsatte, ville produksjonstiden for vernepliktig befal forlenges med to år fordi den enkelte befalingsmann først etter å ha gjennomgått en repetisjonsøving kunne mobiliserings-plasseres i befalsstilling.¹³⁷

General Hansteen la spesielt beredskapshensyn og øvelsesshensyn til grunn for en økt tjenestetid. Hansteen mente her at soldatenes og avdelingenes dyktighet måtte forbreides ytterligere. Å øke tjenestetiden til 18 måneder ville føre til en bedre, allsidigere og mer innarbeidet utdannelse – også om man sammenliknet med 12 fullt effektive måneder. Hansteen innrømmet at Forsvaret fortsatt ikke klarte å utnytte de 12 gjeldende månedene

¹³⁶ Innst. S. nr. 37 (1954): 127–129.

¹³⁷ RA, SMK, Andreas Andersens arkiv, boks 1. Møte i Forsvarsrådet 26.1.1954.

tilstrekkelig effektivt, men at det var lite om å gjøre. 18 måneder ville skape bedre resultater enn hva 12 måneder, men det fulle utbyttet ville først bli oppnådd over tid.¹³⁸

I regi av Opland Dragonregiments Befal i januar 1954 hadde en rekke befal og offiserer fra forskjellige avdelinger samlet seg for å diskutere 18 måneders tjenestetid. Møtet gir et inntrykk av holdningene nede i organisasjonen. Møtet viste at de fleste gikk inn for en økning til 18 måneder, men også at flere tok hensyn til de reservasjonene som flere politikere og folk ellers hadde mot å øke tjenestetiden. Formann i befalslaget, Løytnant Hans Pettersvold, stilte spørsmålet om en kunne klare å bruke effektivt en 18 måneders tjeneste når det hadde vært så som så med utnyttelsen av de 12 måneder, herunder om Forsvaret hadde det som trengtes av befal, forlegninger og utrustninger til å øke tjenestetiden såpass. Det var bedre å ha 12 måneders godt utnyttet tjeneste enn 18 måneders dårlig utnyttet tjeneste. Pettersvold mente en skikkelig offisersutdanning samt nødvendige forlegninger var påkrevd før man tok skrittet til å øke tjenestetiden. Løytnant Johan Jansen hevdet at det var å vente at tjenestetiden ville være dårlig utnyttet i det første året med 18 måneder og det ville spre seg til folket, men at det ville bedre seg så snart flere befal ble utdannet. En løsning i mellomtiden kunne være å sette soldatene til annet arbeid innimellom soldatutdanningen, for eksempel skogbruks- og veiarbeid. Ellers ble undervisning og velferd trukket inn som motfaktorer mot dårlig utnyttelse.

Sjef for Kavaleriets skoler og øvingsavdelinger, Oberst Kaare Winge, la spesielt vekt på at Norge var et NATO-land og at SHAPE arbeidet for å etablere en preventiv balanse. Andre land hadde en tjenestetid på 2–5 år, og ettersom Norge hadde NATOs laveste tjenestetid sammen med Luxembourg, og samtidig var et grenseland, var det viktig å øke den til 18 måneder. Under 18 måneders tjenestetid ville umuliggjøre to brigader som kunne være i beredskap til enhver tid. Oberst Winge trakk også frem at det var nødvendig med repetisjonsøvinger selv om 18 måneder ble innført. Til det var utviklingen på tekniske områder for store at det var farlig å la være. På den andre side var Winge klar over Norges begrensninger økonomisk. Han stilte også spørsmålet om hvor lenge det var forsvarlig å trekke unge menn vekk fra produksjonslivet. Allikevel fremholdt han at Norge kunne klare 18 måneders tjenestetid selv om det ville bety en stor påkjenning. Som eksempel trakk han frem at et annet grenseland, Tyrkia, som brukte det mangedobbelte av nasjonalinntekten til

¹³⁸ RA, SMK, Andreas Andersens arkiv, boks 5, Tjenestetiden. Avisartikkel i Dagbladet 13.1.1954.

Forsvaret i forhold til Norge. Da burde det være muligheter for det her til lands også, hvor kun fem prosent av nasjonalinntekten gikk til Forsvaret.¹³⁹

Etablisementene og befalskorpset ble også trukket fram av kaptein O. J. Hald ved Hærens Overkommando som den viktigste forutsetningen for å utvide tjenestetiden. I Hærens Overkommando mente man at det var mulig å gjennomføre forlengelsen til 18 måneder i løpet av 1954, men at visse mangler ville være til stede den første tiden. 18 måneder var å foretrekke framfor 12 måneder med lange beredskapsøvelser, da denne form ville kollidere med Hærens utdannelsesplaner. Kaptein Hald gikk selv god for disse punktene, men hevdet at repetisjonsøvinger fortsatt var en nødvendighet og ikke måtte være kortere enn 30 dager. Mest sannsynlig var begrunnelsen den samme som oberst Winge hadde lagt til grunn, nemlig den raske tekniske utviklingen som fant sted.

Kaptein Halds redegjørelse ble holdt på et møte i Bondepartiets studentlag i februar 1954. Til stede var blant annet partiets stortingsmenn Jon Leirfall og Wilhelm Engel Bredal, begge sterke skeptikere til økt tjenestetid. Leirfall betvilte i møtet at en økning til 18 måneder ville øke beredskapen. Dette ble begrunnet med at store styrker ble samlet på vesentlig to punkter i landet – og at disse styrkene senere ikke ville utgjøre noen kampenhet. De to stående brigadene ville aldri oppstå mer, og folkene ville bli spredt på de forskjellige avdelingene. Leirfall fryktet i tillegg at repetisjonsøvingene ble skåret ned til et minimum. Dette fant han svært uheldig da det var middelet for fortsatt å samle soldatene til samtrening. Bredal mente at overgangen til 18 måneder ville føre til store vanskeligheter for soldatene og fryktet det ville bety en stor svekkelse av forsvarsviljen. Bredal tok også opp mulighetene for å sette opp den ene av de to stående brigadene med folk inne til repetisjonsøvelser. Etter hans mening stod ønsket om større beredskap i motsetningsforhold til bedre opplæring. Dette støttet kaptein Hald. Hald slo videre fast at en forlengelse måtte legge forholdende best mulig til rette for soldatene i tjenestetiden. En måte var å yte gjengjeld til samfunnet ved at de deltok i det praktiske liv, for eksempel jordbruk. På den andre side: i det militære kunne man ikke regne med like stor effektivitet som i det sivile liv. Hald trakk her inn at det i bedrifter og skolevesenet var faste folk fra år til år, mens i det militære kom det til stadig nye folk.¹⁴⁰ Mulig var sistnevnte påstand et svar til en av opposisjonens fremste talere, Olav Oksvik. Ett par måneder tidligere hadde Oksvik gått ut i ”Orientering”, den sosialistiske avisen med rot i

¹³⁹ RA, SMK, Andreas Andersens arkiv, boks 5, Tjenestetiden. Avisartikkel i Aftenposten 22.1.1954.

¹⁴⁰ RA, SMK, Andreas Andersens arkiv, boks 5, Tjenestetiden. Avisartikkel i Nationen 5.2.1954.

Arbeiderpartiets radikale venstrefløy, og stilt like store krav til effektivitet i det militære som i enhver bedrift og institusjon ellers. Når det på dette tidspunkt virket vanskelig for Oksvik å se dette realisert, fant han ingen grunn til å utvide tjenestetiden.¹⁴¹ Uansett, den viktigste faktoren kapteinen pekte på i forbindelse med en tilstrekkelig utnyttelse av tjenestetiden var at etablissementene og et stort nok befalskorps var til stede,¹⁴² et syn som virket å gjenspeile seg hos flere befal og offiserer. 18 måneder ble foretrukket framfor 12 måneder, men ikke før etablissementene og befalskorpset var tilstrekkelig til at det lot seg gjøre.

To ting er verdt å merke seg i forbindelse med synspunktene fra militært hold. Det ene er at kildene har vært noe sparsomme om militære synspunkter. De kildene det har latt seg gjøre å finne, er inntrykket at offiserene og befalet tok etablissementer og befalssituasjonen i betraktning før de anså det som fullt forsvarlig å sette 18 måneders tjenestetid ut i livet. Det andre er at de utsagn som er nevnt i dette kapitlet, i all hovedsak er hentet fra årsskiftet 1953/54, det vil si før kompromissforslaget på 16 måneder ble lagt fram. Hvordan de militære hadde stilt seg til 16 måneder er vanskelig å si. Trolig hadde de fleste sagt seg enig med mindretallet i militærkomiteen, som mente at to måneder kortere rekruttperiode ikke ville gi den nødvendige utdannelsen i brigadeperioden.

Innad i NATO ble det stilt spørsmålstegn med det norske standpunktet om 16 måneder. I følge kildene det har latt seg lese deres reaksjoner, lå begrunnelsen i det rent prinsipielle. NATOs generalsekretær, Lord Ismay, uttrykte ovenfor forsvarsminister Langhelle at han hadde problemer med å forstå hvorfor den norske regjeringen fant det umulig å gjennomføre en verneplikt på 18 måneder, spesielt ettersom 16 måneder gikk igjennom.¹⁴³ Om man i tillegg tar alliansens målsetting om tjenestetidens lengde i betraktning, er det i sannsynlig å gå ut i fra at synet i NATO var at 16 måneder ikke ville være tilstrekkelig i henhold til forsvarsberedskapen.

16 måneder vedtas

Avgjørelsen i Stortinget markerte den endelige beslutning om hvor lang tjenestetid Hæren, Luftvernartilleriet og Kystartilleriet skulle ha. Stemmegivningen og debatten i Stortinget viste

¹⁴¹ RA, SMK, Andreas Andersens arkiv, boks 5, Tjenestetiden. Avisartikkel i Orientering 17.12.1953.

¹⁴² RA, SMK, Andreas Andersens arkiv, boks 5, Tjenestetiden. Avisartikkel i Nationen 5.2.1954.

¹⁴³ RA/UD, boks 2278, 38,5/79. Avisartikkel i Aftenposten 24.2.1954.

at opposisjonen på langt nær hadde snudd i sitt syn selv om det var en kompromissløsning som nå ble anbefalt av regjeringen og militærkomiteen.

Før saken ble tatt opp i Stortinget, hadde Meisdalshagen trolig innsett at opposisjonen hadde tapt slaget om å beholde gjeldende ordning. Sannsynligvis var det årsaken til at han lot være å møte på Arbeidepartiets gruppestyremøte og partiets gruppemøte 10. mars. Gerhardsen satte på vegne av gruppestyret frem forslag om å binde gruppen til å stemme for 16 måneder. Fortsatt fantes det motstand.¹⁴⁴ Olav Versto hevdet at minst 20 stykker i gruppen burde få lov til å stemme mot forslaget, og Ivar Norevik skal ha forsøkt å få gruppevedtaket utsatt. Imidlertid skal Torp igjen ha stilt kabinettspørsmål, og Norevik trakk forslaget. Mot to stemmer gikk gruppen inn for 16 måneder.¹⁴⁵

Saken kom opp i Stortinget 17. mars. Det hadde kommet inn lister med 23.792 underskrifter fra Aksjonsutvalget mot utvidelse av den militære tjenestetid, noe som viste hvor kontroversiell saken var. Den engasjerte da også mange stortingsrepresentanter. Rundt 50 representanter tok ordet. De kan deles inn i tre kategorier: De som sluttet fullt opp om 16 måneder, de som stemte for 16 måneder, men egentlig var i mot, og de som fortsatt gikk i mot en økning.

Alv Kjøs fra Høyre la på mindretallets vegne frem et forslag på 18 måneder, men det ble mot 26 stemmer ikke bifalt. Forslaget om 16 måneder ble bifalt mot 12 stemmer. Hele Høyres gruppe sto bak 16 måneder da alternativet 18 måneder ikke fikk flertall. Høyre ga samtidig uttrykk at de var noe skuffet over at 18 måneder ikke førte frem. Hambro uttalte at han syntes det var leit at regjeringen av psykologiske og politiske grunner ikke kunne gå for 18 måneder i denne saken. Det samme mente blant annet hans partifelle Erling Fredriksfryd, og Birger Bergersen fra Arbeiderpartiet.

Fra Arbeiderpartiet gikk kun Løberg imot. Ellers fordelte de 11 andre representanter som stemte mot, seg slik: Bondepartiet: Leirfall og Engen, Kristelig Folkeparti: Askildsen, Grave og Solberg, Venstre: Ramndal, Seip og Strand. Norges Kommunistiske Parti: Hølvold, Løvlien og Strand Johansen.

¹⁴⁴ Sandhaug 1973: 109.

¹⁴⁵ Heradstveit 1981: 166.

De fleste gikk inn for 16 måneder, men flere av disse talte mot en økning, selv om de stemte for. Høyres representant, Erling Petersen, uttalte noe treffende:

Debatten bør gå over i historien som ”debatten om flukten fra standpunktene”
Medlemmene har gitt uttrykk for et bestemt standpunkt, hvorpå de har erklært
at de vil stemme på noe annet.¹⁴⁶

Debatten viste altså at flere stemte mot sin egentlige overbevisning. Selv om uenigheten var stor i Arbeiderpartiet, fikk det så å si hele gruppen med seg. At Løberg gikk imot, kan ikke sies å være noen stor overraskelse – da han også gikk i mot partiets stortingsgruppe, og satte frem forslag om fortsatt 12 måneder under stortingsdebatten i 1952. Samtidig la han til at han skjønnte dem som følte de var i en tvangssituasjon når det kom til avstemning. En av de som nettopp brukte ordet tvang, var Peter Kjeldseth Moe (Arbeiderpartiet). Kjeldseth Moe var ingen tilhenger av 16 måneder, men stemte for forslaget med ønske at partiet skulle stå samlet.¹⁴⁷

Kristelig Folkepartis partiformann, Erling Wikborg, takket regjeringen for samarbeidet. At forsvarsministeren hadde vært åpen for å drøfte spørsmålet, hadde gjort at flere hadde forandret oppfatning. Wikborg la i tillegg til grunn at spørsmålet ikke gjaldt en forlengelse, men en omlegging av tjenestetiden, noe opinionen muligens ikke var klare over. En tjenestetid på 12 måneder med forlengede repetisjonsøvelser ville samlet være av samme varighet som 16 måneder.

16 måneder – et tap for regjeringen?

Historikerne Knut Einar Eriksen og Helge Pharo skriver i *Norsk utenrikspolitisk historie* at regjeringen led et større nederlag i saken.¹⁴⁸ Begrunnelsen er den tyngde regjeringen la bak kravet om at Norge skulle oppfylle NATOs mål, men som senere både måtte godta Gerhardsens forslag til høring i partilagene og kompromissforslag på 16 måneder.¹⁴⁹

I sin biografi om Oscar Torp tar historiker Hans Olav Lahlum til motmæle mot dette. Lahlum skriver at å karakterisere utfallet som et større nederlag for regjeringen, er en høyst diskutabel

¹⁴⁶ S. tid. (1954): 682.

¹⁴⁷ S. tid. (1954): 611–682.

¹⁴⁸ Eriksen og Pharo 1997: 82.

¹⁴⁹ Eriksen og Pharo 1997: 82.

konklusjon.¹⁵⁰ I dette legger Lahlum at regjeringen tross alt fikk igjennom fire av de seks månedene de ønsket for Hæren og alle seks for Flyvåpenet og Marinen. Meisdalshagen skal også ha opplevd utfallet som et nederlag. På den annen side hevder Lahlum at saken i et lengre tidsperspektiv svekket Torps stilling som statsminister. Etter tjenestetidssaken skal det i stortingsgruppen ha hengt igjen betydelig misnøye med regjeringen, og Gerhardsen fikk æren av å ha samlet partiet om kompromisset.¹⁵¹ Det er derfor mest naturlig å si at det var Gerhardsen som kom mest styrket ut av saken.

Konklusjon

Spørsmålet om 18 måneder i Hæren, Kystartilleriet og Luftvernartilleriet ble tatt opp igjen i 1953–54. Spesielt vedrørende Hæren møtte regjeringen kraftig motbør mot forslaget om økt tjenestetid, og det var motstanden i eget parti som til slutt ble avgjørende for det utfallet man fikk med kompromisset på 16 måneder. At det var vanskelig å få i gjennom samme resultat som for Flyvåpenets og Marinens vedkommende, hang sammen med flere forhold. For det første var Hæren den største av forsvarsgrenene og hvor flest vernepliktige tjenestegjorde. Flyvåpenet og Marinen bestod i en større grad av vervede, og derfor var det trolig lettere å gå til en utvidelse her. En utvidet tjenestetid i Hæren ville legge større beslag på viktig arbeidskraft. For det andre: Ettersom det fra før hadde vært problemer med utnyttelsen av 12 måneder, ble det fra opposisjonens side sett på som meningsløst å forlenge tjenestetiden til 18 måneder. Dessuten lå Hæren etter i utbyggingen av befalskorps og etablissementer. Spørsmålet om det var nødvendig med en økning må for det tredje ses i lys av den økonomiske og utenrikspolitiske situasjon. Stalins død og våpenhvilen i Korea førte til at opposisjonen betraktet den internasjonale situasjonen som mer avspent. Kompromissløsningen kan i stor grad tilskrives Einar Gerhardsen som la seg mellom opposisjonen og regjeringen. Trolig var det et taktisk trekk av Gerhardsen å gå for 16 måneder, blant annet med tanke på en eventuell overtakelse som statsminister igjen. Det ville ikke være gunstig om partiet var for splittet.

¹⁵⁰ Lahlum 2007: 333.

¹⁵¹ Lahlum 2007: 333.

Kapittel 5

Mellomspill, 1955–1957

Innledning

Mens problemstillingen i årene 1951–1954 dreide seg om hvor mye tjenestetiden kunne forlenges, ble spørsmålet i årene frem til 1963 aktualisert i forbindelse med hvor mye den kunne reduseres.

De første årene etter 1954 markerte en uvisshet om lengden på førstegangstjenesten. Tendensene til internasjonal avspenning og mindre opprustning gav opposisjonen flere gode argumentasjonsmuligheter for nedsettelse. Samtidig var dette en periode hvor atomtrusselen hang over Norge og verden, og frykten for å ta forhastede beslutninger ved senking av beredskapen ble ansett som vel så stor.

Dette kapitlet tar for seg perioden fra 1955 til 1957. Fra de første tilløp til forslag om igjen å redusere tjenestetiden, til den første langtidsplanen – forsvarsprogrammet fra 1957 – ble utarbeidet og iverksatt. En faktor blir å se på hvilken måte tjenestetidsspørsmålet ble tatt stilling til såpass tidlig etter økningen og med tendensene til avspenning, og hvordan det påvirket arbeidet og resultatet av forsvarsprogrammet. Som i de foregående kapitlene vil hovedfokuset ligge på regjeringspartiet.

Mindre strid om tjenestetiden

Selv om motsetningene var til stede, var ikke tjenestetidens lengde et like hett stridstema i reduksjonsperioden. I den påfølgende delen tar jeg kort for meg ulike grunner som hadde innvirkning på hvorfor oppmerksomheten rundt tjenestetiden avtok etter 1954. En del av årsaksforklaringene kan godt sies å være vevd inn i hverandre, men de tas her opp enkeltvis. Fire forhold bør særlig nevnes.

For det første opplevde man fra midten av 1950-årene et tøvær. Det var tendenser til avspenning og den store opprustningsperioden var over.¹⁵² Dette gjorde at det ble et større press i retning av redusert tjenestetid og nedskjæringer på budsjettet. På landsmøtet i 1955

¹⁵² To forhold som bidro til dette var våpenhvilen i Korea og Stalins død.

talte statsminister Einar Gerhardsen om et ”væromslag” mellom stormaktene. Sovjetunionen virket ikke like truende, og dette var et riktig tidspunkt å snakke om mindre spenning og krigsfrykt i verden.¹⁵³ Et trekk ved liberaliseringen i den sovjetiske utenrikspolitikken var tesen om ”fredlig sameksistens.”

Tross tilløpene til liberalisering i Sovjetunionen og satellittstatene var det fortsatt en frykt i Vesten at den russiske tøværspolitikken i utgangspunktet bare var taktisk betinget og hadde til hensikt å svekke den vestlige beredskapen.¹⁵⁴ Som omtalt i kapittel 4 var grunnsynet i NATO at det ikke hadde funnet sted noen dyptgående endring i landets politikk. Dette var et syn som i hovedsak ble delt av norske fagmilitære. Til gjengjeld hadde de mistet mye av sin innflytelse. Den politiske ledelse tok fra slutten av 1950-tallet i større grad kontroll over de fagmilitære i utformingen av sikkerhetspolitikken. I flere sentrale stridsspørsmål med politisk innhold led derfor de militære ofte nederlag.¹⁵⁵

Den norske sikkerhetspolitikken som ble ført i perioden fra 1955 til 1965, ble preget av en balansegang mellom fortsatt å opprettholde det tillitsfulle forholdet til landets allierte og myke opp forholdet mellom motpartene i den kalde krigen. Selv om Arbeiderpartiets sentralstyre rett etter regjeringsskiftet i 1955 fastslo at utenriks- og forsvarspolitikken skulle fortsette som før, skjedde det allikevel en kursendring. Regjeringen la mer vekt på å utvikle tosidige forbindelser til Sovjetunionen og flere av de andre satellittstatene, noe som skapte reaksjoner i deler av det hjemlige politiske miljø. Spesielt statsminister Gerhardsens statsbesøk i Sovjetunionen og hyppige kontakt med landets myndighetsrepresentanter var med på å skape reaksjoner. Russerne visste tydelig å spille på Gerhardsens uttalte reservasjoner mot en for tett norsk integrering i alliansen.¹⁵⁶ Hovedtrekkene i den norske balansepolitikken var det likevel samstemmighet om både i regjeringen og i det utenrikspolitiske miljøet.

For det andre skjedde det en forskyvning i forsvarspolitikken. Stridsspørsmålet ble i større grad konsentrert om hvorvidt Norge skulle motta taktiske atomvåpen i fredstid enn om lengden på tjenestetiden. Det skulle også satses på bedre kvalitet, herunder innføring av rakettvåpen. Stortingsrepresentant og senere statsminister, Per Borten, karakteriserte dette ved å uttale at atomvåpenes plass i det norske forsvaret hadde opptatt sinnene sterkt – alt for

¹⁵³ Olstad 1999: 295–301, 331.

¹⁵⁴ Eriksen og Pharo 1997: 191.

¹⁵⁵ Eriksen og Pharo 1997: 23.

¹⁵⁶ Eriksen og Pharo 1997: 191.

sterkt etter manges mening, da mange andre vesentlige sider ved forsvarsdebatten hadde kommet i bakgrunn av den grunn.¹⁵⁷ Striden om atomvåpnene var en av de utløsende årsakene til at Sosialistisk Folkeparti (SF) ble dannet i 1961 og dermed splittet regjeringspartiet. SF hadde sitt viktigste utspring i kretsen rundt bladet *Orientering*. Orienteringskretsen inntok et uavhengig sosialistisk standpunkt, med en kritisk holdning til både kommunismen og vestalliansen. En av hovedsakene var full utmeldelse av NATO.

En tredje årsak er knyttet til generasjonsskifte. Mellomkrigsgenerasjonen forsvant fra Stortinget og ble erstattet av representanter som i praksis kom til å vise en langt større forståelse for de kravene medlemskapet i NATO innebar. I Arbeiderpartiet forsvant representantene Olav Oksvik og Olav Meisdalshagen i løpet av 1950-tallet, lederne av det som ble karakterisert som "bondefraksjonen" og som hadde talt mot økt tjenestetid. "Bondefraksjonen" kan allikevel ikke sammenlignes med Orienteringskretsen. Der hvor Orienteringskretsen så full utmeldelse av NATO som sitt alternativ, hadde "bøndene" akseptert NATO-medlemskapet, men var i mot en for tett integrering.¹⁵⁸ Dessuten så de heller ikke en splittelse innad i partiet som en gunstig løsning. I sine erindringer skriver Einar Gerhardsen at det alt fra dannelsen av bladet *Orientering* ble gjort flere forsøk på å få Oksvik med i prosjektet. Oksvik skal ha avslått alle tilbud om fast engasjement i frykt for splittelser i Arbeiderpartiet.¹⁵⁹

Den fjerde årsaken kan tilskrives de økte årsklassene utover 1960-tallet. I 1957 regnet man med at utskrivningsstyrken ville stige fra 18 600 til 31 000 i 1966.¹⁶⁰ Dette gjorde det lettere for regjeringen på et tidlig stadium i perioden å utrede mulighetene for en nedsettelse, uten at det svekket beredskapen. På slutten av 1950-tallet var Forsvarsdepartementets oppfatning at det var forsvarlig å redusere tjenestetiden i takt med økningen i årsklassene, så framtidig tendensen til avspenning fortsatte.

¹⁵⁷ S. tid. (1960–61): 2885.

¹⁵⁸ Eriksen og Pharo 1997: 412.

¹⁵⁹ E. Gerhardsen, *I medgang og motgang: Erindringer 1955–65 bind 3*, Oslo: Tiden Norsk forlag, 1972: 109, 119.

¹⁶⁰ Breidlid, Oppegaard og Torblå 1990: 233, 294. I realiteten lå utskrivningsstyrken i 1960–61 på rundt 20 000 mann brutto.

Første forslag om nedsettelse

Allerede i 1955 kom de første ytringer om kortere tjenestetid. På Venstres landsmøte i april fremla Ragnar Sem forslag om nedsettelse, men dette falt mot 30 stemmer.¹⁶¹ Det første fremsatte forslaget i Stortinget kom i juni samme år. Norges Kommunistiske Partis representant, Johan G. Hølvold, foreslo at lengden på førstegangstjenesten for vernepliktige som var inne til tjeneste i tiden 1. juli 1955–30. juni 1956, skulle nedsettes til 12 måneder i alle forsvarsgrenene. I sin begrunnelse henviste Hølvold til alle protestene som hadde versert i forbindelse med forlengelsen året før. Som i diskusjonene forut forlengelsene la Hølvold vekt på at den opplæringen mannskapene fikk i Forsvaret, ofte var mangelfull og lite effektiv. Videre la han til: ”Det var etter påtrykk utenfra vi fikk 16 måneders tjenestetid. Men nå skulle vel tiden snart være inne til å begynne å vurdere påtrykket innenfra å gå over til 12 måneders tjenestetid.”¹⁶² Hølvolds forslag ble ikke bifalt.

Det var ikke bare hjemlige forhold som skulle spille inn. Debatten om nedsatt tjenestetid – i likhet med debattene om forlengelse – hang nøye sammen med den utenrikspolitiske situasjonen. Tøværet ble av NATO-skeptikerne og motstanderne brukt som argument mot en lang tjenestetid, mens de hyppige skiftningene i det internasjonale klimaet ble brukt som motargument mot for raske avgjørelser. I stortingsdebatten i juni 1955 siterte Hølvold den engelske utenriksministeren om den politiske avspenningen, og fulgte selv opp med at denne avspenningen ikke kunne medføre at ungdom i sin beste alder måtte holdes inne i 16 måneder.¹⁶³

Flere talere streifet inn på tjenestetiden og opprustningen i debatten som omhandlet forsvarsbudsjettet. Ordskipet viste at de fleste reservert seg mot umiddelbar nedrustning. Olaf Watnebryn fra Arbeiderpartiet begrunnet sitt standpunkt med at det ville vært uforsvarlig å ruste ned for tidlig, tross den lysere utenrikspolitiske situasjonen. Nedsatt tjenestetid ville i så fall bety at et eller flere land måtte øke sine byrder for opprettholdelse av den totale beredskapen. Forsvarsminister Nils Handal gav uttrykk for at det ville være svært uklokt av Norge å gi opp sine forsvarsanstrengelser ettersom de utenrikspolitiske resultatene av NATOs beredskapspolitikk begynte å bli synlige. På spørsmål om det var for meget sivilt personell i Forsvaret, svarte Handal at stillingene var nødvendig for oppsetningene, inntil kvalifisert befall

¹⁶¹ Meyer 1989: 68.

¹⁶² S. tid. (1955): 2139–2140.

¹⁶³ S. tid. (1955): 2139.

var utdannet. Disse stillingene ville bli omgjort til militære stillinger etter hvert som befalstilgangen bedret seg. Målet med å bruke sivile i militære stillinger var å oppnå størst mulig effektivitet under hensyn til tempoet i utviklingen av Forsvaret, og en gradvis kvalitativ og kvantitativ bedring av de militære styrkene etter hvert som tilgangen på regulært utdannet befal gjorde det mulig. Et ledd i dette var å bedre utnyttelsen av tjenestetiden.

At tjenestetidssaken kom opp igjen så fort, skyldes blant annet ”en stilltiende forutsetning for heving av tjenestetiden i 1954 var at den skulle nedsettes senere.”¹⁶⁴ Det ble allikevel ingen opprivende debatt om tjenestetiden i Stortinget i 1955. Militærkomiteen opererte med at styrkemålsettingen og det løpende beredskap skulle opprettholdes. Likevel var det påregnet en reduksjon på 62,5 millioner i forhold til forsvarsbudsjettet i 1954–55. Komiteens medlemmer Ola Olsen fra Kristelig Folkeparti og Anton Ryen fra Bondepartiet hadde i tillegg lagt frem egne forslag med ytterligere reduksjoner på henholdsvis 22 og 18 millioner kroner. Komiteens flertall fant forslagene uforsvarlige da de så på det som et løsaktig grunnlag for reduksjoner, og de gikk heller ikke igjennom i Stortinget. Etersom Kristelig Folkeparti og Bondepartiet ble sett på som to av fem partier som hadde stått sammen om forsvarspolitikken etter andre verdenskrig, var deres forslag noe av det som vekket størst bekymring i Stortinget.¹⁶⁵ Frykten bunnet i om samholdet kunne slå sprekker; konsensus ble sett viktig i så sentrale spørsmål.

Bortsett fra kommunistene var det ingen som satte spørsmålstegn med landets deltagelse i alliansen, og foruten Watnebryn og Handal, var det kun Ola Olsen som direkte kom inn på tjenestetiden i drøftingene rundt forsvarsbudsjettet. Olsen mente den lange tjenestetiden gjorde skade på forsvarsviljen blant ungdommen, og så gjerne at Norge i samarbeid med landets allierte fant et grunnlag for en nedsettelse.¹⁶⁶ Uttalelsen til Watnebryn må ses i lys at han var en av partiets fremste forsvarspolitiske talsmenn, mens Handal – som hadde overtatt stillingen etter Nils Langhelle ved regjeringsskiftet i 1955 – ikke tilhørte Gerhardsens nærmeste politiske krets. I synet på sikkerhetspolitikken lå han tettere opp til Halvard Langes synspunkter.

¹⁶⁴ Meyer 1989: 93–94. Fra Aabreks notater fra møte i Arbeiderpartiets stortingsgruppe 26. oktober 1960. Noe videre utdypning gir ikke Meyer.

¹⁶⁵ I følge Langhelle var disse partiene, foruten Kristelig Folkeparti og Bondepartiet, Arbeiderpartiet, Høyre og Venstre.

¹⁶⁶ S. tid. (1955): 2106.

At det ikke ble store meningsutvekslinger i 1955, hang i stor grad sammen med at stridsspørsmålene hadde forskyvet seg til å dreie seg om base- og atompolitikken, og dessuten anskueligheten av å opprettholde beredskapen inntil det fantes sikrere indisier på at avspenningen var reell. I 1955 var det for tidlig å trekke klare konklusjoner. Dette førte til at tjenestetidsspørsmålet ble ”fredet”. At representant Hølvold fra NKP satte fram forslag om nedsettelse av tjenestetiden, må ses i betraktning av partiets bredere politiske agenda.

Reduserte repetisjonsøvinger

Våren 1956 vedtok Stortinget å redusere repetisjonsøvingene for Hærens feltavdelinger fra 30 til 21 dager. Repetisjonsøvingene hadde tidligere blitt holdt hvert tredje år, mens meningen nå var de skulle holdes annet hvert år. For Kystartilleriet og Luftvernartilleriet ble de vedtatt sløyfet.¹⁶⁷

Militærkomiteen hadde i sakens anledning delt seg i et flertall og et mindretall, hvor flertallet gikk inn for å redusere repetisjonsøvingene. Flertallet bestod av representanter fra Arbeiderpartiet og Kristelig Folkeparti, mens representantene fra Høyre, Venstre og Bondepartiet utgjorde mindretallet. Grunnlaget for at det ble regnet som forsvarlig å redusere øvingene var at de skulle planleggess såpass nøyaktig på forhånd at oppsetningen og gjennomføring skjedde med slik intensitet at effekten avreduksjonen i antall øvingsdager ble minst mulig. Flertallet var også av den oppfatning at den militærtekniske utviklingen ville føre med seg at eldre mannskaper i større utstrekning ville få andre oppgaver i totalforsvaret. Det var de stående avdelinger i Hæren og mannskaper som var organisert og øvd etter de samme prinsipper i Heimevernet som skulle dekke det øyeblikkelige kuppberedskap. Mindretallet la uttalelser fra sjefen for Hæren til grunn for sine standpunkter. Med hensyn til en mulig innvinning av tid under oppsetning og avviklingsperioden ble det sett på som umulig å avkorte disse periodene med henhold til en forsvarlig inn- og utlevering, samt kontroll av kostbart materiell. Med repetisjonsøvelser på kun 21 dager for feltavdelingene ville dette også føre til at personell og enkeltavdelinger ikke kunne bli samøvet i de operative forband de skulle kjempe i krig.¹⁶⁸ Flertallet hadde Forsvarsdepartementet med seg. Forsvarsminister Handal fastholdt at det ikke fantes noe grunnlag for reduksjon i forsvarsberedskapen, men at

¹⁶⁷ Se St. meld. nr. 15 (1963): 11. Dette viste senere og ikke la seg gjennomføre. På grunn av budsjettmessige forhold var det ikke mulig å repetisjonsøve soldatene med denne hyppigheten. I stedet ble det holdt øvelser på 21 dager hvert tredje år. Allerede i 1955 var det gjort kutt i forsvarssektoren som hadde rammet øvingsvirksomheten. Årsaken var innstramminger.

¹⁶⁸ Innst. S. nr. 176 (1956): 1746–1748.

forslaget om reduksjon i repetisjonsøvingene var et prøveprosjekt. Det var derfor ingen grunn for mindretallet å gå imot forslaget før resultatet var klart. Dessuten var repetisjonsøvingene foreslått redusert som et ledd i innstramninger i Forsvarets pengebruk. Mindretallet mente dette var feil måte å spare på, men fikk allikevel ikke videre gjennomslagskraft på tross av de fagmilitære tilrådingene. Dette skyldes blant annet at det var noe regjeringen gikk i mot. Forslaget ble også støttet av NATO, og sjefen for Hæren, generalløytnant, Wilhelm Hansteen, uttalte at han foretrakk repetisjonsøvinger 21 dager hvert tredje år, fremfor 30 dager med lengre mellomrom.

Parallelt med debatten om repetisjonsøvingene ble tjenestetiden stadig tatt opp under behandlingen i Stortinget. Kommunistenes representant, Johan G. Hølvold, framsatte et nytt forslag om en reduksjon til maksimum 12 måneder. Mot tre stemmer ble forslaget nok en gang ikke bifalt. Hølvold hadde likevel støtte fra flere. Helge Seip fra Venstre gav uttrykk for at en måtte være villig til å overveie tjenestetidens lengde på nytt. Hovedsakelig fant Seip det mest riktig – militært og psykologisk – at 12 måneder var å foretrekke framfor 16 måneder, spesielt med tanke på den internasjonale utviklingen som hadde funnet sted siden den ble besluttet økt. Ola Olsen fra Kristelig Folkeparti la igjen vekt på den lange tjenestetidens skadevirkninger for forsvarsviljen hos landets unggutter. Johan Andersen fra Arbeiderpartiet mente at tjenestetidsspørsmålet burde ses i lys av de av de stigende årsklassene.¹⁶⁹

Olav Meisdalshagen, nylig avgått landbruksminister, gikk på samme tid ut med krav om 12 måneders tjenestetid. I tillegg ble det i et utkast fra partiets utenrikspolitiske programkomité foreslått en nedsettelse av tjenestetiden. Men programkomiteen satte som forutsetning at det måtte anses som forsvarlig i forbindelse med Forsvarets omleggelse og at det skulle skje på linje med landets allierte. Dette i motsetning til Meisdalshagen som ville fastsette tjenestetiden først, og deretter sette det fram som et faktum i NATO.¹⁷⁰

Spørsmålet om beredskapen

På landsstyrets møte i oktober 1956 la statsminister Einar Gerhardsen fram tre mulige perspektiver på utenrikspolitikken. Det første var krig, det andre var fortsatte rustninger og fortsatt oppdeling av verden i en østlig og vestlig militærblokk, mens det tredje var en gradvis tilnærming mellom øst og vest, med en løsning av tvistesporsmålne og en avtale om

¹⁶⁹ S. tid. (1956): 1745–1771.

¹⁷⁰ Meyer 1989: 68–69.

nedrustning.¹⁷¹ Krig ville skape nye motsetninger og nye problemer, mens det andre alternativet ville føre til svære forsvarsutgifter og lang militær tjenestetid for hvert enkelt land. Dessuten ville det være realistisk å regne med at i et langvarig rustningskappløp ville diktaturstatene seire. Det beste – i følge Gerhardsen – var om en kunne tenke seg en utvikling av den kapitalistiske verden i mer sosialistisk retning og den kommunistiske i mer demokratisk retning. Gerhardsen reservert seg mot å oppgi samarbeidet i NATO før det var skapt et trygt grunnlag for fred, og mente Norge fortsatt måtte ha et tilstrekkelig sterkt forsvar. Men det var ingen tvil om at han så positivt på utviklingen i Sovjetunionen og at besøket i kommuniststaten hadde gjort inntrykk. ”La oss i den utstrekning vi har muligheten for det, støtte opp under de krefter som står bak denne utvikling” uttalte han på landsstyremøtet.¹⁷²

Gerhardsen uttalte videre at han hadde en følelse av at Norge sto ved en korsvei. Det var en statsminister med større interesse for den utenrikspolitiske agenda, og som la større vekt på den politiske siden, ikke på det forsvarspolitiske. Med det tyske bidraget på plass ville NATOs militærprogram være gjennomført. Gerhardsen siterte den kanadiske forsvarsministeren på at de militære hadde løst sin del av oppgaven, og at det nå var spørsmål om politikerne kunne løse sin.¹⁷³ Dette hadde Gerhardsen understreket allerede i juni samme år. I et foredrag i Uppsala trakk han fram den mildere tonen mellom stormaktene og endringene i den sovjetiske politikken som følge av Stalins død. Han betydret at målene ikke var endret, men virkemidlene. Tyngdepunktet i kappestriden skulle flyttes fra det militære til det økonomiske og politiske felt. For å klare dette var det viktig å sette ressursene inn på å løse de problemene som ventet der, noe som bare kunne skje i fredstid. Målet var nedrustning. I følge Gerhardsen ville det første virkelige overbevisende skritt bli tatt hvis det ble etablert en ordning med nedrustning under internasjonal kontroll.¹⁷⁴

Utenriksminister Halvard Lange så på dette tidspunktet ingen grunn til å redusere kravene til beredskapen. Noen dager forut Gerhardsens uttalelser på landsmøtet hadde Lange gått ut i Bærum Arbeidersamfunn og proklamert at det ikke var noen grunn for ønsketenkning selv om Stalin var borte og man mottok meldinger om liberalisering i Øst-Europa. Lange anså et høyt forsvarsberedskap som tvingende nødvendig for å ikke miste alt som var bygd opp de siste

¹⁷¹ Heradstveit 1981: 210–214. Utdrag fra statsministerens tale under landsstyrets møte.

¹⁷² Heradstveit 1981: 214.

¹⁷³ Heradstveit 1981: 210–214.

¹⁷⁴ RA, SMK, Andreas Andersens arkiv, boks 1, Notater 1953–1956. Statsministerens foredrag i Uppsala 10.6.1956.

årene. Norges allierte hadde en langt større kjerne av fast yrkesmilitær, og en eventuell reduksjon i deres styrker ville derfor få mindre virkninger for forsvarsberedskapen enn det ville fått om Norge kortet ned sin tjenestetid. Derfor hevdet Lange, både av hensyn til landets egen sikkerhet og av hensyn til landets allierte, at det var nødvendig å beholde tjenestetiden på 16 og 18 måneder i flere år framover.¹⁷⁵

Gerhardsen ble i sakens anledning kontaktet av Verdens Gang med spørsmål om det var regjeringens standpunkt Lange hadde gitt uttrykk for. Gerhardsen overveiet å svare følgende:

Ja – de alminnelige utenrikspolitiske og forsvarspolitiske betraktninger som utenriksministeren gjorde gjeldende svarer til de synspunkter regjeringen har på disse spørsmål. Når det gjelder spørsmål om et nytt 5-års program for Forsvaret og derunder spørsmål om den økonomiske ramme og om tjenestetidens lengde, så er disse spørsmål gjenstand for drøfting innad i regjeringen og med partigruppene i Stortinget.¹⁷⁶

Det ble i regjeringen gitt tilslutning til at Gerhardsen skulle gi en uttalelse med denne ordlyden. Men under drøftingene kom det fram at avisen allerede hadde vært i kontakt med Utenriksdepartementet og fått til svar at saken allerede var drøftet på forhånd og at det altså ikke var noen uttalelse utenriksministeren hadde kommet med på egenhånd.

Uttalelsene til Gerhardsen og Lange viser kontrastene mellom to av regjeringens mest sentrale personer. Selv om det var relativt bred enighet om at det var for tidlig å redusere tjenestetiden, pågikk det en maktkamp mellom Statsministerens kontor og Utenriksdepartementet angående sikkerhetspolitikken. Som et ledd i å styrke sin kontroll ovenfor regjeringen ansatte Gerhardsen i 1955 Andreas Andersen som sin sikkerhetspolitiske rådgiver. Andersen var en sterk motstander av økt norsk integrering i NATO og forfektet synspunkter som førte til regelmessige konflikter med Lange og Handal.¹⁷⁷ På den annen side kan en allikevel nyansere bildet av Gerhardsen noe. Han var statsminister i en periode da Norge på flere områder ble tettere integrert i NATO, og en kan fastslå at det hos Gerhardsen av den grunn fantes både integrasjonsvilje og tilbakeholdenhet.¹⁷⁸

¹⁷⁵ RA, UD, boks 2037, 33.7/2a. Referat av Halvard Langes foredrag i Bærum Arbeidersamfunn 15. oktober 1956 med tittel "Står Norges utenrikspolitikk ved en skillevei?"

¹⁷⁶ RA, SMK, RK, 16.10.1956.

¹⁷⁷ Eriksen og Pharo 1997: 260.

¹⁷⁸ Se for eksempel Skogrand 2004: 328. Blant annet kan det dokumenteres at Gerhardsen var informert om byggingen av atomlagre, om norske piloters trening på atomvåpenlevering og at navigasjonssystemet Loran-C kunne knyttes til Polaris-programmet.

Forsvarsprogrammet av 1957

Den relative stabiliseringen i retning av avspenning gjorde det lettere å legge langtidsplaner for Forsvaret.¹⁷⁹ I 1957 ble det vedtatt et forsvarsprogram som anga hovedretningslinjene for Forsvaret de neste fem årene, og som i den forbindelse tok opp tjenestetidsspørsmålet videre behandling. Tjenestetidens lengde var ett av punktene som ble viet særlig oppmerksomhet i forsvarsprogrammet, men noe konkret forslag om nedsettelse ble ikke fremsatt. Derimot var det ønskelig å utrede muligheten for reduksjon etter hvert som antallet utskrivningspliktige i de enkelte kull økte. En reduksjon kunne tenkes, enten ved nedsetting av tjenestetiden for alle, for visse grener eller ved fritagelse for visse grupper vernepliktige.

Regjeringen begynte sin utarbeidelse av en 5-årsplan i 1956. Utgangspunktet var Forsvarsdepartementets vurderinger vedrørende en innstilling fra Sjefsnemnda om et nytt forsvarsprogram. Basert på nemndas billigste forslag og med ytterligere reduksjoner antydet forsvarsminister Nils Handal at det ville bli lagt fram en stortingsproposisjon, som uten å fastlegge detaljer skulle trekke opp hovedlinjene for Forsvaret de neste fem årene. Den tidligere 3-årsplanen fra 1. juli 1951 hadde blitt kraftig forsinket, og det var først ved dette tidspunktet at Forsvarsdepartementet kunne anse planen som fullført. Det var enighet om at det ikke var forsvarlig å gjennomføre en prinsipiell omlegging av landets forsvarspolitik. Problemet var den budsjettmessige situasjon. Forsvarsminister Handal hadde skissert et årlig forsvarsbudsjett på 960 millioner kroner, men finansminister Mons Lid framholdt at det var betenkelig å gå inn for en 5-års plan med en slik ramme. Om planen skulle bli en realitet, måtte det i følge Lid skje innenfor en årlig budsjetttramme av 700 millioner kroner. Handal antok en slik ramme ikke en gang ville gjøre at det mulig å opprettholde en tjenestetid på 12 måneder og la vekt på de konsekvenser det kunne ha for forholdet til NATO.¹⁸⁰

I et eget møte ble representanter for de borgerlige partigruppene i Stortinget underrettet om regjeringens planer. Tilstede var foruten statsminister Einar Gerhardsen, forsvarsminister Nils Handal, fungerende utenriksminister Arne Skaug og finansminister Mons Lid fra regjeringen, og dessuten stortingspresident Oscar Torp, odelstingspresident C. J. Hambro (Høyre), lagtingspresident Bent Røiseland (Venstre) og stortingsrepresentantene Alv Kjøs (Høyre),

¹⁷⁹ Skogrand 2004: 263.

¹⁸⁰ RA, SMK, RK, 27.9.1956.

Nils Langhelle (Arbeiderpartiet), Lars E. Vatnaland (Bondepartiet) og Erling Wikborg (Kristelig Folkeparti). Einar Gerhardsen opplyste at det var enstemmighet i regjeringen om at det ikke forelå noe som ga grunnlag for forandring i forsvarspolitikken, men nevnte særlig spørsmålet om det var hensiktsmessig eller riktig å binde seg til en plan som skulle ha gyldighet for flere år framover. Det samme gjaldt spørsmålet om den økonomiske ramme og tjenestetiden.¹⁸¹

Etter drøftinger med sine respektive partigrupper ble gruppeformennene, sammen med representanter fra regjeringen, Torp og Hønsvald enige om følgende:

1. At det er ønskelig at de demokratiske partiene fortsatt samarbeider om landets utenriks- og forsvarspolitik.
2. At det ikke er skjedd noe som gir grunnlag for en prinsipiell endring av utenriks- og forsvarspolitik.
3. At det militære forsvarsberedskap ikke bør svekkes.
4. At det er nødvendig å trekke opp visse alminnelige retningslinjer for årene framover; disse må dog kunne tillempes etter hvert som utviklingen tilsier det.
5. At en fortsatt må være i kontakt med NATO når slike retningslinjer skal trekkes opp.
6. At regjeringen skal søke ny kontakt med gruppeformennene før den gjør offentlig kjent det standpunktet den vil innta med hensyn til den militære tjenestetid.

I forbindelse med punkt seks ble de større årsklassene som var ventet trukket frem, blant annet muligheten for en nedsetting av tjenestetiden uten at forsvarsberedskapen dermed ville reduseres.¹⁸²

Målet med å invitere partigruppene hang sammen med ambisjonene om å skape størst mulig konsensus rundt beslutningene. Allikevel skal det ha vært uenigheter om spørsmålene. Spesielt utenriksminister Langes avvisende holdning til å sette ned tjenestetiden skapte harme. Et enstemmig landsstyre i Venstre beklaget Langes standpunkt med det de så på som et forsøk på å låse fast spørsmålet. Beklaget gjorde også Arbeiderpartiets Olav Versto, som mente Lange hadde gjort ”kabinettspørsmål” uten å drøfte sitt syn i stortingsgruppen først. På Arbeiderpartiets landsmøte 22 og 23. oktober 1956 var tjenestetiden et av de sentrale temaene,

¹⁸¹ RA, SMK, RK, 8.10.1956.

¹⁸² RA, SMK, RK, 25.10.1956.

uten at det utkrystalliserte seg noe nytt standpunkt i saken. Da partiets gruppestyre trådte sammen samme dag forelå det to forslag til vedtak. Ingvald Jaklin foreslo en gradvis nedsettelse av tjenestetiden, med to måneder i 1958 og ytterligere to i 1959. Olav Meisdalshagen foreslo 12 måneders tjenestetid allerede fra 1958. Gerhardsen konstaterte på sin side at en reduksjon burde foregå i tråd de økte årsklassene, som det ble enighet om i møtene med gruppeformennene. Det ble riktignok ikke votert over forslagene, men besluttet at gruppestyret skulle arbeide videre med saken.

Da styrets innstilling forelå påfølgende uke, var derimot spørsmålet om kortere tjenestetid tonet ned. I følge Johan Kr. Meyer var innstillingen langt mer i tråd med Lange og Handals synsmåter.¹⁸³ Bakgrunnen var hendelsene i Ungarn og Suez. Spesielt den sovjetiske invasjonen i Ungarn skapte usikkerhet. På gruppemøte 7. november ble innstillingen enstemmig vedtatt etter at et utsettelsesforslag fra Sverre Løberg falt. Ustabil internasjonalt klima førte derfor til at presset på tjenestetiden ikke ble større.¹⁸⁴

De nye hovedretningslinjer legges fram

Forarbeidet til det som skulle bli det nye forsvarsprogrammet startet allerede i 1955. Som følge av den militærtekniske utviklingen og NATOs justerte felles strategi i den forbindelse, hadde Forsvarsdepartementet satt ned et utvalg for å vurdere hvilke konsekvenser den nye NATO-strategien ville få for landets forsvar. Forsvarsprogramutvalget, mest kjent som Boyesenutvalget, la samme år fram sine tilrådninger for Sjefen for Forsvarsstaben og forsvarsgrensjefene. En av forsvarsgrensjefene fant ikke å kunne gi sin tilslutning til utvalgets tilrådninger grunnet de antydende budsjetterammer for vedkommendes forsvarsgren. For å få et samstemmig militært syn med hensyn til forswarets organisasjon og sammensetning de neste årene, bestemte Forsvarsdepartementet at sjefen for Forsvarsstaben og sjefene for forsvarsgrenene (Den sentrale sjefsnemnd) sammen skulle utarbeide et eget forslag. Det var dette forslaget fra Sjefsnemnda som Forsvarsdepartementet drøftet høsten 1956, og som senere – etter ytterligere drøftinger med de andre partigruppene – utgjorde stortingsproposisjon til et forsvarsprogram som trakk opp hovedretningslinjene for Forsvaret i årene fram til 1963.¹⁸⁵

¹⁸³ Meyer 1989: 69.

¹⁸⁴ Meyer 1989: 69.

¹⁸⁵ St. prp. nr. 23 (1957): 4–5.

Både Boyesenutvalget og Sjefsnemnda understrekte avhengigheten av det militære samarbeidet i alliansen. I tilfelle krig ville landets skjebne avhenge av NATO for å kunne gjennomføre det planlagte framskutte forsvar. Sjefsnemnda regnet med at hovedfaren for Norge lå i en invasjon med henblikk på hel eller delvis okkupasjon, og målet var å utføre framstøt som tok sikte å bryte ned motstanden raskt, støttet av den atominnsats som ble ansett som nødvendig for å nå målet. Forsvaret måtte ”tilpasses atomkrigens vesen.”¹⁸⁶ Norges utsatte beliggenhet gjorde at verdien av den allierte hjelpen var avhengig av egen innsats i den første kritiske fasen. Hovedsakelig regnet man med at den allierte støtten ville komme fra luften og sjøen. For Norge ble det derfor ansett som viktig å ha et sterkest mulig beredskap.

Sjefsnemnda fikk i oppdrag av Forsvarsdepartementet både å trekke opp hovedretningslinjer for Forsvaret de påfølgende år og skissere konturene av et nytt 5-årsprogram.

Forsvarsdepartementet stilte seg bak de vesentligste synspunktene til Sjefsnemndas forslag til hovedretningslinjer, men kom fram til at det ikke var riktig å legge opp en konkret og detaljert plan for de neste fem årene i lys av den raske tekniske utvikling som fant sted og de usikkerhetsfaktorer det medførte.

Vedrørende tjenestetiden understrekte sjefsnemnda at opplæringen måtte være tilstrekkelig til å gi en effektiv utdanning og til å gi fullverdige beredskapsenheter til en hver tid for en effektiv betjening og et forsvarlig vedlikehold av det kompliserte tekniske materiell. Rådet var derfor at tjenestetiden måtte opprettholdes med samme lengde. Det ble videre tatt sikte på å øke kvaliteten på oppsetningene. Sjefsnemnda anså økt tilsetting av yrkespersonell som viktig for å høye kampverdien på de enkelte enheter, og foreslo en økning i personellorganisasjonen på 5 650 faste befal og vervede. 2 000 av disse skulle erstatte utskrevne menige. Særlig i Flyvåpenet og Marinen ble det ansett av stor betydning at en kunne utvide den faste personellorganisasjonen, eventuelt bygge opp et korps av vervede. Men også i Hæren anbefalte dem en økning i yrkesbefalet.¹⁸⁷

Sjefsnemndas forslag forutsatte en årlig utskrivningsstyrke på 24 000 mann brutto.

Underskuddet i forhold til den årlige tilgangen ble foreslått dekket med en forskuddsvis utskrivning av neste årsklasse (19-åringene), inntil de store årsklassene som var ventet fra midten av 1960-årene kunne utjevne forholdet. Det laveste budsjetteksempel forutsatte en

¹⁸⁶ St. prp. nr. 23 (1957): 8.

¹⁸⁷ St. prp. nr. 23 (1957): 5–14.

utskrivningsstyrke på rundt 20 000 mann brutto, med tilsvarende utskrivning av 19-åringene fram til 1962–63. Disse forslagene ble av Forsvarsdepartementet i stortingsproposisjonen foreslått justert ned til en utskrivningsstyrke på om lag 18 750 til førstegangstjeneste, og cirka 850 mann til befalsutdanning – uten å basere seg på bruk av 19-åringer. Utskrivningsstyrken kunne senkes ytterligere til rundt 19 000 mann brutto når personellorganisasjonen ble styrket og det eventuelt ble vervet spesialister. Forsvarsdepartementet sa seg enig at tjenestetiden måtte opprettholdes inntil videre, men beregnet at lengden måtte evalueres på nytt når de kommende årsklasser kom til å stige. Spørsmålet var om man kunne opprettholde samme beredskap med en kortere tjenestetid. Departementet regnet med at en kunne overføre lavere teknisk befal og vervede spesialister på områder hvor arbeidsoppgavene ble utført av soldater inne til førstegangstjeneste. Dersom personellsituasjonen derimot ikke ble styrket, var en opprettholdelse av tjenestetiden nødvendig, fordi opplæringen av utskrevne spesialister tok opptil 10 måneder, og skulle en få noe praktisk øvelse i de oppsatt avdelinger var det nødvendig å opprettholde tjenestetiden. Kortere tjenestetid ville i tilfelle virke negativt inn på beredskapen. Dette gjaldt hovedsakelig for Flyvåpenet og Marinen, men også til dels for Hæren.¹⁸⁸

Hva angikk de to stående brigadene i Hæren, ble det i proposisjonen framsatt forslag om å holde brigaden i Nord-Norge på samme tallmessige styrke, mens brigaden i Sør-Norge ble foreslått omgjort til en forsterket bataljonsgruppe med et sterkt innslag av infanteri.¹⁸⁹

Det var en så å si samlet militærkomité som i juni 1957 la fram sitt syn på det nye forsvarsprogrammet. Det eneste unntaket i komiteen var Arbeiderpartiets representant, Johan Andersen, som ikke uten videre kunne slutte seg til departementets forslag om forsøksvis etablering av frivillige korps av vervede for å styrke den tekniske kompetansen i Flyvåpenet og Marinen.¹⁹⁰ I følge Andersen lå forholdene i Norge ikke til rette for at ungdommen kom til å reflektere over tilbudet. Det var heller ikke tradisjon med vervede i det norske forsvar. Om vervede i Marinen så Andersen på det som kun en kriseløsning.¹⁹¹ Debatten i Stortinget viste at interessen for innføring av vervede var stor. Foruten Johan Andersen var det kun kommunistrepresentanten Henry Olaf Hoff som talte mot.

¹⁸⁸ St. prp. nr. 23 (1957): 20–21.

¹⁸⁹ St. prp. nr. 23 (1957): 27.

¹⁹⁰ Innst. S. nr. 186 (1957): 336.

¹⁹¹ S. tid. (1957): 2367.

Om spørsmålet om vervede og tjenestetidens lengde hang nøye sammen, var det ikke dermed sagt at alle representantene gikk inn for en reduksjon i tjenestetiden selv om vernepliktige soldater ble erstattet av fagpersonell. Olaf Watnebryn fra Arbeiderpartiet mente således at det ville være uforsvarlig av Norge å sende soldatene ut i strid i en kamp de var dømt til å tape, da potensielle angripere hadde en tjenestetid fra tre år til fem år. Også Ola Olsen fra Kristelig Folkeparti trakk i tvil om det var riktig å senke lengden på tjenestetiden. Tross mulighetene for avspenning mente Olsen at en måtte først se om dette gav positive resultater. I forhold til tidligere uttalelser virker dette som et nyansert syn fra Olsen. Han var han fortsatt for en reduksjon, men rustningskappløpet – hovedsakelig med atomvåpen – kan ha virket inn på tanken om at klare indikasjoner på avspenning burde foreligge før nedsettelse ble ansett som forsvarlig. Olsen trakk frem USA og England som to land som vurderte å redusere sin tjenestetid, men la til at det kun hadde lot seg gjøre fordi de disponerte atomvåpen. Forsvarsminister Nils Handal trakk igjen fram muligheten for en nedsettelse når de økede årsklassene gjorde seg gjeldende, men kun dersom de tekniske og kompliserte arbeidsoppgavene ble utført av vervede spesialister. Forholdene måtte legges best mulig til rette gjennom gode lønnsvilkår og sosiale vilkår. Handal trakk fram England og Belgia som to eksempler på hvor en satset på utstrakt bruk av vervede personell.

Militærkomiteens innstilling ble bifalt mot tre stemmer. Det er grunn til å regne med at Hoff fra NKP var en av de som stemte i mot. Hoff mente forslaget til hovedretningslinjer var i strid til nedrustningsforhandlingene som pågikk. Tjenestetiden burde reduseres, spesielt med tanke på at andre NATO-land gikk inn for det. Han ville heller ikke godta vervede spesialister i Forsvaret og mente det stred mot det militære forsvar Norge hadde hatt. Hoff trakk frem Belgia fram som et eksempel på et land som hadde redusert sin tjenestetid. Belgierne, som hadde vært oppe i 24 måneder, reduserte den først til 18 måneder og videre til 15 måneder i 1957. Han så ingen grunn til at Norge ikke kunne gjøre en tilsvarende reduksjon.¹⁹²

Konklusjon

Årene fra 1955, til og med 1957 viste tidlig en vilje til å drøfte mulighetene for en nedsettelse av tjenestetiden. Spørsmålet ble dermed raskt igjen et tema. Derimot var synet på utførelsen forskjellig.

¹⁹² S. tid. (1957): 2361–2381.

Man kan dele de ulike synene i tre grupper. Den første gruppen bestod hovedsakelig av de samme representantene fra mellomkrigsgenerasjonen som hadde utgjort den sterkeste opposisjonen mot økningen. Helst så de en nedsettelse i løpet av tidsperioden. Argumentene var stort sett de samme som før, men i tillegg kunne de spille på den internasjonale avspenningen og nedrustningen som var i gjære. Den andre gruppen så også for seg muligheten for en nedsettelse, men på sikt og i tråd med større årsklasser og bruk av vervede. Dette gjaldt store deler av regjeringen. Den tredje gruppen avviste at det var noe forsvarlig grunnlag for en nedsettelse. Det ville i så fall bety en svekkelse av beredskapen. Dette gjaldt blant annet utenriksminister Halvard Lange og de militære sjefer.

Allikevel var ikke dette en periode hvor tjenestetiden var noe stor sak. I det store og det hele kom spørsmålet i skyggen av innføringen av de nye våpen og frykten for et krigsscenario basert på atomvåpen. For regjeringen var det for tidlig å trekke klare konklusjoner om hvordan avspenningen ville utvikle seg. Hendelsene i Ungarn og Suez var eksempler på at situasjonen kunne endres drastisk på kort tid. På tross av en bedre norsk dialog med Sovjetunionen ble det ansett som uforsvarlig å rokke ved beredskapen for tidlig. Hadde det ikke vært for den sovjetiske invasjonen i Ungarn, kunne allikevel presset på en nedsatt tjenestetid lett ha blitt større, da tendensen til motsetninger rundt spørsmålet fortsatt var til stede.

Perioden kjennetegnes derfor av en balansegang mellom avspenning og usikkerhet i sikkerhetspolitikken. Den store opprustningsperioden var over, men samtidig var myndighetene preget av ustabiliteten internasjonalt. Forsvarsprogrammet fra 1957 demonstrerte dette. Det ble pekt på en mulig reduksjon av tjenestetiden, om det praktisk lot seg gjøre i takt med de stigende årsklassene, men av hensyn til beredskapet var det nødvendig med opprettholdelse inntil videre.

Kapittel 6

Forspill til reduksjonen

Innledning

Betegnelsen ”forspill” henspiller på tidsperioden fra 1958 til 1962, fra iverksettelsen av forsvarsprogrammet fra 1957 til arbeidet med et nytt forsvarsprogram ble påbegynt i 1962. Hovedretningslinjene fra 1957 viste at det fantes løsninger som kunne forsvare en nedsettelse, og spørsmålet ble i perioden overlatt til egne utvalg for nærmere utredninger. Tross en større politisk vilje til nedsettelse, markerte de militære myndigheter fortsatt sin motvilje til forslaget. Tendensene til avspenning fikk i tillegg ved flere anledninger tilbakeslag, og frykten for Sovjetunionens slagkraft var absolutt til stede. Dette fikk ikke bare følger for det militære syn, men også for den videre behandlingen av spørsmålet.

Det påfølgende kapitlet tar for seg arbeidet i utvalgene og hvilke føringer det la på den videre saksgangen rundt mulighetene for en nedsatt tjenestetid. Samtidig vil jeg gå nærmere inn på de fagmilitæres synspunkter på tjenestetidens lengde.

Tjenestetidsutvalgene – spørsmålet om de voksende årsklassene

Forsvarsdepartementet fant det i 1958 nødvendig å sette ned et eget utvalg som skulle foreta en ny vurdering og omprioritering av mannskapsbehovene innenfor totalforsvaret, både i fred og ved mobilisering. Utvalget ble ledet av statssekretæren i Forsvarsdepartementet, Erik Himle. Utvalget skulle bygge på det nye forsvarsprogrammet, men fikk i særlig oppdrag å vurdere forskjellige former for avtjeningen av verneplikten og spørsmålet om tjenestetidens lengde i lys av de stigende årsklasser. En av arbeidsoppgavene for Himleutvalget var å se på om vernepliktsalderen kunne heves fra 20 til 21 år. Forsvarsminister Nils Handal redegjorde for regjeringen 5. juni at en regnet med at årsklassene – som ville stå til rådighet for Forsvaret fra 1958 til 1966 – ville stige fra cirka 19 000 til rundt 31 000 mann. Gjennomsnittet i 1960-årene ville ligge på omkring 26 000 mann.¹⁹³

¹⁹³ RA, SMK, RK, 5.6.1958.

Da utvalget sommeren 1959 la fram sin utredning, hadde det utarbeidet fire hovedløsninger.

1. Alle tjenestepliktige mannskaper øves uten reduksjon i tjenestetiden.
2. Det overskudd som oppstår dersom nåværende øvingsprogram og tjenestetid opprettholdes, fritas for førstegangstjeneste i fred på et nærings- og yrkesmessig grunnlag.
3. Vernepliktsalderen heves med ett år hver gang det akklumenterte overskudd tilsvarer en årsklasse.
4. Tjenestetiden reduseres.

Om en skulle fortsette med samme tjenestetid og samtidig fullt utnytte de stigende årsklassene, ville dette i følge utvalget medføre en stor økning av driftsutgiftene, samt gi behov for betydelige investeringer i etableringer og materiell. Av beredskapsmessige og utdanningsmessige grunner fant ikke utvalget å kunne tilrå verken den antydende fritaksordning eller heving av vernepliktsalderen. Utvalgets flertall ville heller ikke gi noen konkret tilrådning om tjenestetidens lengde. Det kunne heller ikke peke på alternativer med lavere tjenestetid enn den gjeldende som ville oppfylle forutsetningene i utvalgets mandat om å opprettholde beredskapet innenfor den fastlagte økonomiske ramme.¹⁹⁴ En grunn til at utvalget i sin tilrådning var noe vag, hang sammen med at deres utredning i første rekke var av faglig art. Om tjenestetidens lengde mente utvalget at politiske vurderinger ville komme sterkt inn ved siden av de faglige, og det hadde derfor innskrenket seg til å fremlegge de beredskapsmessige, økonomiske og personellmessige konsekvenser som kunne oppstå hvis myndighetene valgte ett av de tenkte alternativer.¹⁹⁵

Allerede før tjenestetidsutvalget hadde kommet med sine hovedløsninger, drøftet regjeringen, sammen med gruppeformennene, muligheten for et nytt utvalg som skulle gjennomgå tjenestetidsutvalgets innstilling.¹⁹⁶ Med en til dels motvillig borgerlig deltakelse tok det parlamentariske kontaktutvalget høsten 1959 fatt på oppgaven. Selv om flertallet i tjenestetidsutvalget ikke la noen direkte føringer på tjenestetiden, kom kontaktutvalget til motsatt løsning, og vinteren 1960 lot det til å være politisk vilje både i Stortinget og regjeringen for en nedsettelse. Etter å ha overveid utvalgenes innstillinger fremla la forsvarsminister Handal i februar 1960 sitt syn for regjeringen.¹⁹⁷

¹⁹⁴ St. meld. nr. 15 (1963): 13.

¹⁹⁵ NOU 1972, 32: 37.

¹⁹⁶ RA, SMK, RK, 26.6.1959.

¹⁹⁷ RA, SMK, RK, 17.2.1960.

Konklusjonen var at en redusert tjenestetid ville svekke stridsverdien av de stridende avdelinger og ramme de tekniske fagfeltene i Forsvaret, så framtidig ikke oppveide med mottiltak, hovedsakelig med vervede mannskaper. Departementet fant etter vurdering å kunne tilrå en nedsettelse fra og med årsklassen som ble kalt inn i 1962, til 12 måneder i Hæren og 15 måneder i Flyvåpenet og Marinen. Forutsetningen var at på det internasjonale området var skjedd framgang i nedrustningsspørsmålet slik at en nedsettelse ble vurdert som forsvarlig i forhold til beredskapen. Det var også en forutsetning at regjeringen kunne holde tilbake vernepliktige utover tjenestetiden hvis den internasjonale situasjonen tilsa dette.

For å opprettholde det tallmessige beredskap i Forsvaret krevdes det i følge Handal en utskrivningsstyrke på cirka 20 000 mann. Med den ventede økningen i årsklassene fra 1962 til 1970 ville det for hele perioden oppstå en ubrukt reserve på rundt 65 000 mann. Om disse skulle utnyttes av Hæren med en tjenestetid på 16 måneder, ville det medføre en gjennomsnittelig økning av de årlige driftbudsjettene på cirka 100 millioner kroner. Samtidig måtte det til ytterligere investeringer i forlegninger, utdannessentra, materiell og utstyr. Forsvarsdepartementet hadde regnet med et behov på 6–7000 vervede om tjenestetiden ble satt ned, men innså at det ville være vanskelig å skaffe dette antallet.¹⁹⁸ På tjenestetidsutvalget møte i mars var kravet til vervede moderert til 4 000 mann.¹⁹⁹

Helomvending

Forut for NATOs forsvarsministermøte i mars 1960 ventet man i følge forsvarsminister Handal at USA hadde til hensikt å mane medlemslandene til å styrke sitt forsvar.²⁰⁰ I et memorandum fra den amerikanske delegasjonen ble det lagt vekt på at den økte velstanden i flere av medlemslandene burde tilsa at de tok en større del av forsvarsbyrdene.

Fellesforsvarets relative styrke vis-a-vis Sovjetunionens våpenoppsetninger ville fortsette å synke dersom NATO-landene ikke satte mer inn på å dekke de militære behov.²⁰¹ Fra norsk side ble det derimot tatt som utgangspunkt at en skulle peke på den politiske situasjonen, ikke minst at hensynet til opinionen tilsa varsomhet når det gjaldt økte bevilgninger til Forsvaret. Regjeringen håpet samtidig at USA fortsatt ville yte det samme bidrag til det norske forsvaret som det hadde gjort.²⁰²

¹⁹⁸ RA, SMK, RK, 17.2.1960.

¹⁹⁹ Meyer 1989: 92.

²⁰⁰ RA, SMK, RK, 29.3.1960.

²⁰¹ SA, UUKK, 25.3.1960.

²⁰² RA, SMK, RK, 29.3.1960.

I juni 1960 stilte imidlertid Handal seg reservert til redusert tjenestetid fra 1962. Man burde overveie forsvarligheten av å fremme forslaget, selv om eventuelt bruk av vervede ville oppveie virkningene. En årsak kan være innvendingene fra forsvarsgrenenes sjefer. Men hovedgrunnen var den utenrikspolitiske situasjon som ikke hadde utviklet seg i den retning en hadde håpet på. Blant annet U-2-episoden i mai og det påfølgende sammenbruddet før toppmøtet i Paris skapte usikkerhet om tendensene til avspenning var reelle.²⁰³

Forsvarsdepartementet hadde på forhånd ønsket at toppmøtet skulle føre til fremgang i arbeidet for en alminnelig nedrustning. Forsvarsministeren fremholdt i stedet at man fremfor en nedsettelse kunne bruke den årlige tallmessige økningen av utskrivningsstyrkene til å forsterke Heimevernet og Lokalforsvaret, som hadde stor mangel på mannskaper av yngre årsklasser.

Saken ble tatt opp i et brev som Forsvarsdepartementet sendte til stortingspresident og formann i det parlamentariske kontaktutvalget, tidligere forsvarsminister Nils Langhelle. Saken ble også drøftet i regjeringen i juli det året. I brevet ble det gitt uttrykk for at en på daværende tidspunkt ikke fant å kunne innby Stortinget til å gjøre noe endelig vedtak. Dette betydde at Forsvarsdepartementets forslag om nedsettelse ble trukket tilbake. Men det ble uttalt at det fortsatt ville bli arbeidet videre med spørsmålet om mulighetene for større bruk av vervede styrker, og at en i den forbindelse ville ta sikte på en reduksjon av tjenestetiden når situasjonen tillot det. I mellomtiden skulle en forsøke å dra nytte av de stigende årsklassene til å øke tilgangen til Heimevernet og Lokalforsvaret.²⁰⁴ Forsvarsminister Handal drøftet brevet sammen med statsminister Einar Gerhardsen, Nils Langhelle og statsrådene Finn Moe, Arvid Johanson og Johan Andersen, som alle var medlemmer i det parlamentariske kontaktutvalget. Det ble utarbeidet et revidert utkast hvor det het at regjeringen var kommet til – som følge av de utenrikspolitiske forhold – at det ikke var tilrådig å gå til en nedsettelse av tjenestetiden fra 1. januar 1962 og at saken var utsatt.²⁰⁵

At saken ble trukket tilbake, gjør at det er vanskelig å si så mye om partienes syn.

Representantene i det parlamentariske kontaktutvalget fikk i august 1960 i oppdrag å orientere sine respektive partigrupper om regjeringens beslutning om utsettelse, og i november samme

²⁰³ Eriksen og Pharo 1997: 209. U-2-episoden og bruddet før toppmøtet førte til et kjøligere klima mellom Norge og Sovjetunionen i et par-tre års tid fra 1960. Russerne reagerte også skarpt på at Norge innledet et tettere politisk og militært samarbeid med Vest-Tyskland innenfor rammen av NATO.

²⁰⁴ RA, SMK, RK, 24.6.1960.

²⁰⁵ RA, SMK, RK, 4.8.1960.

år gjorde disse representantene rede for sine gruppers reaksjon, men uten at kildene sier så mye om hva som kom frem.²⁰⁶ Synspunkter fra partiene – fremsatt i andre sammenhenger på den tiden – viste at viljen til en nedsettelse generelt var stor. Arvid Johansson fremsatte på Arbeiderpartiets gruppemøte i oktober et forslag om 12 måneders tjenestetid i Hæren og 15 måneder for Marinen og Flyvåpenet, med ytterligere nedsettelse i neste stortingsperiode. Mot 10 stemmer ble forslaget ikke bifalt. Regjeringens forslag om utsettelse ble derimot vedtatt mot to stemmer. Press fra AUF og diverse lokallag om en nedsettelse kom i tillegg. Også i Venstre og NKP var det sterkere ønsker om en nedsettelse av tjenestetiden. Ut fra gruppeprotokollene til Venstre å dømme skal det vært stemning for nedsettelse, men uenighet om premissene. John Kr. Meyer skriver at partiets representant i militærkomiteen, Oddmund Hoel, forsøkte å koble en eventuell tjenestetidsreduksjon til styrking av den militære beredskapen i form av taktiske atomvåpen. Dette kan forklare hvorfor nettopp Hoels framlegg om nedsettelse skapte nesten enstemmig motbør i gruppen.²⁰⁷

Militær motstand mot nedsettelse

Om det på politisk side var stemning for å redusere tjenestetiden, gikk de militære tilrådingene i retning av opprettholdelse. Saken kom opp i Sjefsnemnda i 1959, etter at sjefen for forsvarsstaben, generalløytnant Bjarne Øen, hadde gitt nemnda i oppdrag å svare på følgende spørsmål:

- a. Forsvarsgrenenes syn på nødvendigheten av den nåværende tjenestetid med henhold til:
 1. Fullverdig utdanning
 2. Beredskapet – spesielt ”stående”
- b. Hvis tjenestetiden (førstegangstjenesten) reduseres eks. vis til 12 måneder:
 1. Hvilken innflytelse vil dette ha på overnevnte forhold?
 2. Hva kan gjøres på annet hold for å motvirke reduksjon i effektiv styrke?
- c. Kan styrking av befalskadrene og en økt vervingsstyrke kompensere reduksjon av tjenestetiden for de vernepliktige?²⁰⁸

Svarene viste en bred enighet mot nedsettelse. Hovedsakelig var dette basert på at en reduksjon ville svekke det stående beredskap. Sjefen for Hæren, generalløytnant Bjørn Christophersen, uttrykte at Hæren trengte 12 måneder for å gi soldatene en fullverdig

²⁰⁶ RA, SMK, RK, 17.11.1960.

²⁰⁷ Meyer 1989: 92–93.

²⁰⁸ Fra møte i Den sentrale sjefsnemnda 15.4.1959.

utdannelse både sommer- og vinterstid. Derimot ville kvaliteten av den stående beredskap avhenge av tjenestetiden utover de 12 månedene. En reduksjon i tjenestetiden ville i følge Christophersen få negativ innvirkning på Hærens stående beredskap selv om styrkene ble uforandret tallmessig.

Både sjefen for Flyvåpenet, generalløytnant Birger F. Motsfeldt, og sjefen for Marinen, viseadmiral Johs E. Jacobsen, delte Hærens syn. Viseadmiral Jacobsen konkluderte med at en reduksjon ville føre en tilbake til førkrigsforholdene med en utdannelsesmarine med liten beredskapsmessig verdi, så framtidig spesialistfunksjoner ble kompensert med vervede menige. Å skaffe tilstrekkelig og stabilt antall vervede med de riktige forkunnskaper og riktig fordeling på de forskjellige spesialbransjer for å kompensere med en nedsatt tjenestetid var imidlertid umulig, i følge Jacobsen. Av hensyn til bransjeutdanningen anså han det derfor som nødvendig å beholde tjenestetiden på 18 måneder. Generalløytnant Motsfeldt mente at hans gren kunne presentere like viktige argumenter for opprettholdelse av tjenestetiden som hva Hæren kunne. Det var likevel mulighet for en viss reduksjon dersom en sløyfet den sivile opplæringen som pågikk. Sjefen for Flyvåpenets Overkommando utdypet at den gruppe personell som ikke gjennomgikk kurs ved Flyvåpenets skoler, kunne gis kortere tjenestetid, mens dette ikke var mulig for skoleutdannet personell. Det ble også pekt på at en differansiering av tjenestetiden for de enkelte personellkategorier kunne føre til uheldige konsekvenser for blant annet rekrutteringen til de tekniske skoler. En økning av befalskadrene ville heller ikke oppveie en nedsettelse av tjenestetiden.²⁰⁹

I et notat datert 14. mai 1959 utdypet oberstløytnant Bjørn Christophersen Hærens syn på tjenestetidens lengde. Hovedsaklig omhandlet det faktorer som talte mot nedsettelse. For det første så Christophersen lite behov for tekniske spesialister i Hæren, tross Forsvarsdepartementets oppfatning om at vervede ville kunne forsvare en nedsettelse av tjenestetiden. Tekniske spesialister ble først og fremst sett på som spesialpersonell for materiellskjøtselen, noe som i Hærens oppsetninger måtte foretas av soldatene selv, fordi soldatene befant seg mye i felten og under vanskelige arbeidsforhold. Christophersen så det som viktig at soldatene ble opplært til å kunne foreta denne skjøtselen selv i skyttergroper, bunkere, kulde, mørke, under beskytning av fienden etc. For det andre pekte Christophersen på at beredskapen ikke måltes i antall soldater som tjenestegjorde i de stående avdelingene,

²⁰⁹ Fra møte i Den sentrale sjefsneemnda 15.4.1959.

men hvor godt trente de var. Beredskapen berodde på avdelingenes kvalitet, men denne kvaliteten ville først syne seg etter helårsutdannelsen på 12 måneder. Det ble framholdt at det burde være en rimelig balanse mellom den tid avdelingene trengte til sin utdanning og den tid en hadde nytte av dem som effektive beredskapsavdelinger. På tross av en økt soldatmasse ville kvaliteten derfor ikke kunne opprettholdes om en senket tjenestetiden, og dette ville føre til at beredskapen ble senket. For det tredje avviste Christophersen at innføringen av moderne våpen talte for en nedsatt tjenestetid: ”Det er soldatenes trening og dyktighet i bruk av sine våpen som avgjør om de skal overleve eller ikke.”²¹⁰ Det var også viktig at soldatene hadde kunnskap om fiendens våpen, så vel som egne A-våpen. En avdeling uten tilstrekkelig utdanning i forsvar mot atomvåpnenes virkninger ville i krig kunne risikere total utslettelse, noe som måtte bety større krav til soldatenes ferdigheter og dyktighet enn før.

Hva så om tjenestetiden ble satt ned? Christophersen så to muligheter som kunne redusere skadevirkningene om spørsmålet ble en realitet. Det første gjaldt verving av korporaler og menige. Selv om oberstløytnanten ikke så behovet for slikt personell i Hæren, var det hovedsakelig personell av typen lagførere, og eventuelt personell til spesialavdelinger som DK-sambandet og Honest John-bataljonen som ble ansett som aktuelt. Christophersen så det likevel som urealistisk å basere seg på vervede i Hærens stående styrker. Tidligere forsøk på vervede hadde resultert i lave søkertall i forhold til ledige stillinger. Skulle en ha håp i så tilfelle, måtte ungdommen som skulle verves være sikret at utdanningen i Forsvaret ville garantere dem muligheter på det sivile arbeidsmarkedet etter vervingstidens slutt. Men dette virket lite sannsynlig på bakgrunn av stillingene som var aktuelle i Hæren.

Den andre muligheten Christophersen nevnte var ansettelse av flere befal ved de stående avdelingene. Med bakgrunn i gjeldende befalsordning ble det satt spørsmålsteget ved hvorvidt kvalifisert befal var mulig å skaffe til veie. Hærens yrkesbefalskorps var dessuten underbemannet, og en økning ble sett på som praktisk vanskelig. I tilfelle måtte en økning skje i kategorien sersjantbefal hvor det var gitt adgang til å åremålstilsette utskrevne sersjanter. Dette var lite utprøvd, og undersøkelser måtte foretas før en alternativt kunne basere seg på dette.²¹¹

²¹⁰ RA, FD, boks 1172, 521. Notat fra Sjefen for Hæren om tjenestetidens lengde, 14.5.1959.

²¹¹ RA, FD, boks 1172, 521. Notat fra Sjefen for Hæren om tjenestetidens lengde, 14.5.1959.

I 1958 hadde Christophersen vært med på å utrede befalsopplæring og befalsrekruttering i Hæren. Situasjonen viste i januar det året at 80 prosent av stillingsdisponeringsplanens stillinger var besatt, mens de stående brigadene bare hadde 70 prosent av det befal de skulle ha i fredsoppsetningen. Søkingen til befalsskolene var god, men for få søkte senere fast tilsetting. Kvaliteten på det vernepliktige befalet var og ville med gjeldende uttaks- og utdannelsesordning ikke bli tilstrekkelig god når det hele ble basert på frivillighet. Også for Krigsskolen var søkingen blitt dårligere, noe som hovedsakelig skyldtes dårlige vilkår for befalet. En ulempe som ble forbundet med befalsyrket var hyppig skifte av tjenestetiden. Selv om tiltak ble satt i gang til forbedringer i forsøk på å bedre rekrutteringen til de lavere yrkesstillingene, regnet en med at det ville ta noen år før resultatene kunne gi utslag.²¹² I 1959 gikk flere forslag til forbedringer igjennom i Stortinget. Blant annet at begynnerstillingene for befalsutdannet befal skulle være fenrik, og kravet om seks års tjeneste som fastlønt sersjant før tilsetting som yrkesfenrik ble endret til 18 måneders tjeneste som sersjant.²¹³

I notatet om tjenestetidens lengde fra 1959 gav Christophersen noen synspunkter på alternativene på 15, 14 og 12 måneders tjenestetid. En tjenestetid på 15 måneder ville føre til at soldatenes rekruttskole bare ble på tre måneder. Dette ble regnet som en måned under minimumskravet i den gjeldende ordning, og føre til at soldatene ikke fikk god nok grunnutdanning ved overføring til de stående styrker. Rekruttutdannelsen måtte derfor fortsette inn i den nye perioden, men dette var ikke de stående styrker verken organisert eller utstyrt for å gjøre. Soldatene ved de stående styrkene var oppsatt i taktiske og operative avdelinger, ikke i rekruttskoleavdelinger. Den mangelfulle rekruttutdannelsen ville svekke soldatenes dyktighet, og kvaliteten på beredskapet ville bli dårligere. Selv med ekstra sersjantbefal så oberstløytnanten det tvilsomt om rekruttutdannelsen ville bli tilstrekkelig effektiv.

En tjenestetid på 14 måneder innebar at soldatene bare ville tilbringe 10 måneder ved de stående avdelinger, og beredskapsstyrkene ville til en hver tid bestå av soldater på fem forskjellige utdannelsesstrinn. Eksempelvis ville cirka 90 prosent av soldatene i en infanteribataljon ha mindre enn 12 måneders tjenestetid bak seg, og det betydde at et fåtall soldater hadde en helårsmessig utdanning i de stående avdelinger. Ved gjeldende ordning lå

²¹² RA, FD, boks 1099, 521. HO til FD, 15.1.1958. Befalssituasjonen og befalsrekruttering i Hæren.

²¹³ Breidlid, Oppegaard og Torblå 1990: 292.

tallet på rundt 50 prosent. Med tanke på at soldatene av beredskapsmessige grunner måtte kunne sloss til alle årets tider, var 14 måneder en svekkelse av det stående beredskap.

En tjenestetid på 12 måneder innebar at soldatene ville tjenestegjøre åtte måneder i de stående avdelinger. Soldatene ville derfor gjennomsnittlig kun ha ti måneder og mindre bak seg i de stående styrker og hele 50 prosent gjennomsnittelig bare seks måneder. Dette var for lite til å opprettholde et stående beredskap av verdi. Kvaliteten på det stående beredskap var som tidligere nevnt avhengig av tjenestetiden utover 12 måneder.²¹⁴

NATO for opprettholdelse

At flere land hadde nedsatt tjenestetiden eller vurderte dette, blant annet som følge av at det ble satset mer på vervet personell, aktualiserte spørsmålet også i Norge. Politisk viste tendensen utover på 1950- og 60-tallet en vilje til nedsettelse, men skepsisen og motstanden var fortsatt betydelig. I NATO vekket det bekymring at enkelte land mente avspenningen ville rettferdiggjøre en reduksjon i forsvarsanstrengelsene.²¹⁵ Danmarks statsminister Hans Christian Hansen uttalte i 1956: ”Det er fremdeles det prinsipielle standpunktet i NATO at tjenestetiden ikke bør være under 18 måneder,” og framholdt at det ikke var noe å skjule at alle militære sakkyndige hadde frarådet en nedsettelse av tjenestetiden.²¹⁶ I forbindelse med Luxembourgs planer om å senke tjenestetiden fra 12 til 9 måneder kombinert med en økning i vervet personell, uttalte en amerikansk representant på NATOs rådsmøte i Paris i desember 1959 at samhørigheten mellom medlemslandene ville lide som følge av nedskjæringene, og han fryktet at sprekkdannelser i fellesforsvaret kunne vekke Sovjetsamveldets appetitt.²¹⁷

I 1956 uttalte general Alfred Gruenther, sjef for Supreme Allied Commander Europe (SACEUR), at han syntes det var naturlig at folk var bekymret for tjenestetidens lengde, men at det måtte være klart for alle i den slags krig som man søkte å hindre krevdes det førsteklasses soldater, og da var en lang tjenestetid nødvendig. Også Gruenther la vekt på forholdene i Sovjetsamveldet hvor rekruttene aldri hadde under to års tjeneste. Dette gjaldt

²¹⁴ RA, FD, boks 1172, 521. Notat fra Sjefen for Hæren om tjenestetidens lengde, 14.5.1959.

²¹⁵ RA, UD, boks 2037, 33.7/2. NATOs årsoversikt 1959 – Utkast til militærkomiteens analyse av den militære situasjon.

²¹⁶ RA, UD, boks 2037, 33.7/2a. Avisartikkel i Morgenbladet 20.10.1956.

²¹⁷ RA, UD, boks 2037, 33.7/2a. Natodel til UD, 10.12.1959. Om nedskjæring av tjenestetiden i Luxembourgs forsvar.

også i satellitt-landene bortsett fra Øst-Tyskland. En tjenestetid på 18 måneder var i følge Gruenther det absolutte minimum.²¹⁸

Forsvaret mistet mye av støtten det hadde hatt under regjeringen Torp. Da det ble snakk om en nedsettelse, hadde de militære færre støttespillere i sin argumentasjon for en opprettholdelse. Men helt alene sto de ikke. Det er grunn til å anta at utenriksminister Halvard Lange fortsatt var blant dem som fant en nedsettelse uheldig, men uten at kildene gir noe eksplisitt grunnlag for å bekrefte det. Dog skriver Jens Haugland i sin dagbok at utviklingen i verden, som førte til utsettelsen av vedtaket om nedsettelse, skal ha kommet Lange til hjelp.²¹⁹ Senere uttalelser viser at det også er grunn til å tro at dette kan sies om representanter fra Høyre.

Det økte spriket mellom de politiske og de militære standpunktene må ses i lys av allerede nevnte faktorer: Tendensen til avspenning; den ventede økningen i årsklassene; og innføringen av vervede, som kunne være med og kompensere for den kortere tjenestetiden.

Et tema som gikk igjen var avveiningen mellom kvalitet og kvantitet. Spesielt på militær side var denne avveiningen stadig tilbakevendende. For de militære sjefer ble det ansett som viktig å opprettholde tjenestetiden på tross av den ventede økte soldatmassen utover 1960-tallet og tendensen til avspenning. Som tidligere nevnt var det militære synet at kvaliteten på de stående brigadene var avhengig av tjenestetiden utover de 12 måneder. Samtidig måtte styrkene ha et slikt omfang at de kunne virke avskrekkende mot eventuelle angrep. Sjefen for Hæren, generalløytnant Wilhelm Hansteen, hadde således i 1956 advart at man under avveiningen mellom kvalitet og kvantitet tillå slagordet ”den lille, men gode hær” for stor vekt. Selv med den høyeste kvalitet kunne en for liten styrke bli ”oversvømmet” av fienden.²²⁰ Der hvor regjeringen prøvde å myke opp forholdet til Sovjetunionen, så fortsatt Forsvaret trusselen i de store militære styrkene og den lange tjenestetiden Sovjetunionen hadde. Den gradvise endringen på politisk hold bidro dermed til større meningsforskjeller i forhold til de militære. Dette gjenspeilte seg trolig også i forhold til militære i alliansen. Norges særordninger og avskjermingspolitikk i viktige sikkerhetsspørsmål ble i flere tilfeller

²¹⁸ RA, UD, boks 2037, 33.7/2a. Brev fra den norske ambassaden i Belgia til UD 5.10.1956.

²¹⁹ J. Haugland, *Dagbok frå Kongens råd*, Oslo: Det Norske Samlaget, 1986: 44. Se også Meyer 1989: 69. Haugland nevner også forsvarsminister Handal sammen med Lange. Det virker derimot som om Lange var fastere bestemt på en opprettholdelse av tjenestetiden, mens Handal så for seg en reduksjon i takt med økende årsklasser og internasjonal avspenning.

²²⁰ Breidlid, Oppegaard og Torblå 1990: 229.

kritisert fra de allierte. Spesielt gjaldt dette base- og atompolitikken, men det ble også sådd tvil om forsvarligheten ved en nedsatt tjenestetid, spesielt med tanke på landets strategiske plassering.

Konklusjon

De økte internasjonale motsetningene i 1960 førte til at regjeringens forslag om nedsatt tjenestetid ble trukket tilbake på ubestemt tid. På militært hold var det sterke motforestillinger mot å redusere tjenestetiden, fordi det ville bety en svekkelse av det stående beredskap. For Hærens del ble det også ansett å være lite behov for vervet personell. Bak seg hadde de støtten fra NATO, som fortsatt så 18 måneders tjenestetid som et minimum. Perioden var fortsatt dominert av spørsmålet om atomvåpen. Til forskjell fra en rekke politikere så de militære sjefene behovet for en opprettholdelse av tjenestetiden, da det ikke var antallet soldater, men trening og utdanning som var viktigst som forsvaret mot de nye våpen.

Kapittel 7

Stridens slutfase

Innledning

I 1963 ble det vedtatt å redusere tjenestetiden til 12 og 15 måneder. Om dette var det nå mindre strid om enn tidligere. Jeg skal her se nærmere på behandlingen av saken i tiden frem til vedtaket og de begrunnelser som lå til grunn for beslutningen.

Ny forsvarsplan – forslag om nedsatt tjenestetid

Da forsvarsprogrammet fra 1957 var i ferd med å ebbe ut, begynte Forsvarsdepartementet og de militære fagmyndighetene i 1962 å legge planer for et nytt forsvarsprogram som skulle strekke seg over en 5-årsperiode fra 1964 til 1968. Et nytt forsvarsprogram var ikke bare nødvendig som følge av utløpet av det gamle, men også på grunn av nye forhold som krevde revurdering og nye tiltak fra norsk side. Tanken om aggresjon mindre enn storkrig og den økende betydning av konvensjonelle styrker la grunnlaget for nye hovedretningslinjer.²²¹ Den kvantitative styrkemålsettingen var redusert, uten at ambisjonene om å bedre kvaliteten ved personellreduksjoner, økt yrkesinnslag av befal og hyppigere repetisjonsøvinger hadde slått til. Frykten for en kort og massiv atomkrig hadde blitt erstattet av erkjennelsen av mobiliseringsforsvarets plass i Forsvaret. Videre ble det klart at våpenhjelpen fra USA kom til å opphøre i løpet av 1960-tallet.²²² Derfor kunne det være behov for å øke de nasjonale bevilgningene. Spørsmålet om tjenestetidens lengde fikk igjen fornyet relevans etter utsettelsesvedtaket i 1960. Den internasjonale situasjonen var fortsatt ustabil, men hovedsakelig hjemlige forhold førte til at saken igjen kom opp på den politiske dagsorden.

Gudmund Harlem hadde overtatt som forsvarsminister i februar 1960. I regjeringskonferanse i mai 1962 redegjorde han for Forsvarsdepartementets arbeider med en ny langtidsplan for perioden til og med 1968. I den forbindelse tok departementet igjen opp forslaget til en nedsettelse av tjenestetiden. Dette forutsatte en viss utvidelse av budsjettrammen, spesielt med

²²¹ Se for eksempel Skogrand 2004: 169–172. Strategien om massiv gjengjeldelse var erstattet med den nye doktrinen om fleksibel respons. En atomkrig var ikke lenger det eneste alternativet, men siste utvei. Reaksjonen på fiendtlig aggresjon skulle tilpasses angrepets karakter, og det ble igjen lagt vekt på økt utbygging av det konvensjonelle forsvaret.

²²² Breidlid, Oppegaard og Torblå 1990: 256.

tanke på økning av vervet personell som skulle kompensere nedsettelsen, men også den gradvise nedtrappingen av våpenhjelp fra USA.²²³

I juni 1962 kom stortingsmeldingen med Forsvarsdepartementets tilrådsninger for perioden 1964–68, hvor det ble lagt vekt på alle vanskene en videre opprettholdelse av tjenestetiden ville medføre. Departementet uttalte at drifts- og investeringsutgiftene i 5-årsperioden ville øke med 7–800 millioner kroner ved å øve alle tjenestepliktige mannskaper uten å redusere tjenestetiden. Dette ville ikke være et realistisk alternativ, da det ikke var mulig å skaffe tilstrekkelig befal til en slik utvidelse. Mangelen på yngre befal til tropps- og øvingstjeneste var for stor i forhold til den kommende vernepliktsmassen, og en reduksjon av tjenestetiden var derfor den mest naturlige løsningen. En nedsatt tjenestetid betydde at en kunne øve mannskapene etter som de nådde vernepliktsalderen, og på en forsvarlig måte utnytte de stigende årskull uten å måtte øke den økonomiske ramme vesentlig. Ved overgangen til den nye tjenestetiden ble det regnet med at forsvarsgrenenes behov for utskrivningsstyrke lå på rundt 23 500 mann årlig, med utgangspunkt i antall vervede som tjenestegjorde det tidspunktet. Av den gjennomsnittelige utskrivningsstyrken på 28 500 mann ble det regnet med at 2 000 ville inngå i kategorien arbeidsdyktige og bli overført til Sivilforsvaret, mens de resterende 3 500 mann skulle overføres til lokalforsvaret. Behovet til dekning av de ordinære oppsetningene ville reduseres etter som antallet vervede økte. Departementet forutså mulighetene for engasjement av vervede som relativt gode. På de kritiske områdene ville det i tilfelle bli satt i gang en forsterket vervingskampanje.

På bakgrunn av disse punktene foreslo departementet å redusere tjenestetiden. Den nye tjenestetiden, som ble forutsatt gjennomført fra og med første innkalling i 1964, skulle settes til 12 måneder i Hæren, Kystartilleriet og Luftvernartilleriet, og 15 måneder for personellet som skulle bli utskrevet til tjeneste i Flyvåpenet og Marinen og til fellesinstitusjonene. Departementets forslag la videre vekt på en kvalitetsmessig forskyvning av Hærens styrker fra Sør-Norge til Nord-Norge, slik at personellet de siste seks månedene tjenestegjorde i nord.²²⁴ Tjenestemønsteret for førstegangstjenesten i Hæren ville således bestå av tre måneders rekruttskole, tre måneders avdelingsperiode og seks måneders beredskapsperiode.²²⁵ Budsjettmessig kom departementet fram til at budsjettet måtte økes med 100 millioner kroner

²²³ RA, SMK, RK, 23.5.1962.

²²⁴ St. meld. nr. 84 (1962–63): 1–12.

²²⁵ Innst. S. nr. 42 (1963–64): 83.

i 1964 i forhold til budsjettet for 1963, og innebar at 1526 millioner av det nasjonale forbruket skulle gå til Forsvaret. For de resterende årene fra 1965 til 1968 ble det tatt som utgangspunkt at budsjettet skulle utgjøre samme fordelsmessige andel av statsbudsjettet som i 1964.²²⁶

Forarbeidet hadde startet allerede i 1959. Forsvarsministeren påla den gang forsvarssjefen²²⁷ og forsvarsgrenssjefene til jobbe med følgende: Foreslå hvilke hovedoppgaver Norges forsvar burde konsentrere seg om de nærmeste årene, fremsette forslag til målsetting for Forsvaret, og foreta en vurdering av de militære konsekvenser for Norges forsvar av de politiske forutsetninger som var lagt til grunn. I den militære tilrådning som ble sendt forsvarsministeren høsten 1960, ble det framholdt at tjenestetidens lengde var et av de viktige planleggingsgrunnlagene.²²⁸ Forslaget til program fra forsvarssjef Bjarne Øen i 1962 var imidlertid ikke basert på noen nedsettelse. Høsten 1963 ble også hans tilrådninger for perioden 1964–68 framlagt for Stortinget i form av en egen stortingsmelding, en uvanlig fremgangsmåte, som hadde som formål å bidra til sakens opplysning.²²⁹

Forsvarssjefen vedgikk at den økte utskrivningsstyrken skapte problemer som ikke kunne løses ved den gjeldende tjenesteordning. Dog tillå han de stående avdelingene og deres kvaliteter såpass stor vekt at han fant det nødvendig å holde tjenestetiden uforandret. En nedsettelse ville redusere styrkenes effektivitet, noe som også øverstkommanderende for de allierte styrkene i Europa hadde gitt uttrykk for. Forsvarssjefen advarte også mot faren for små lokale aksjoner. Selv om maktbalansen bidro til å redusere faren for en storkrig, var det fortsatt fare for at et sovjetisk overgrep kunne skje mot mindre steder hvor en kunne skaffe seg ”billigere” fordeler, uten at alliansen grep inn.

Overskuddet av personell i de årlige utskrivningsstyrkene burde etter forsvarssjefens mening brukes til en enklere form for militærutdannelse som i prinsippet skulle være lik den som ble praktisert i Heimevernet og med sikte på oppgaver i det lokale forsvaret. En reduksjon av tjenestetiden for de vernepliktige, samtidig med at en forsøkte å opprettholde de stående styrkene på samme tallmessige nivå, betydde at de årlige driftsomkostningene ville øke

²²⁶ St. meld. nr. 84 (1962–63): 7.

²²⁷ Benevnelsen ”forsvarssjef” ble gjeninnført i januar 1963. Fra 1942 hadde Norge ingen forsvarssjef, men funksjonen ville i krig bli ivaretatt av sjefen for forsvarsstaben.

²²⁸ St. meld. nr. 15 (1963–64): 2–3.

²²⁹ Forsvarssjefens program ble lagt frem som Stortingsmelding nr. 15 (1963–64).

betraktelig. Foruten å svekke kvaliteten på de stående styrkene, ville det også dermed øke de økonomiske problemene.²³⁰

I sin innstilling om hovedretningslinjene sluttet militærkomiteen seg enstemmig til Forsvarsdepartementets forslag om nedsatt tjenestetid. Komiteens formann, Bernt Ingvaldsen fra Høyre, la vekt på at konsensusen skyldtes at det var praktisk umulig å opprettholde tjenestetiden på grunn av alle vanskene det ville medføre.²³¹ Komiteen understreket at en nedsettelse av tjenestetiden ville få meget store virkninger på en rekke forhold innen Forsvaret som ikke hadde blitt klarlagt og utredet, både økonomiske virkninger og den kvalitetsmessige virkning når det gjaldt styrkenes effektivitet. Et punkt komiteen pekte på var at regjeringen hadde anstrengt seg for lite i å følge NATOs krav, og at selve nedsettelsen ikke fant sted i tråd med NATOs prinsipper. Det ble lagt vekt på at regjeringens forslag til økonomisk ramme for 5-årsprogrammet i det vesentligste var basert på interne forhold, og solidariserte seg i for liten grad til det som burde stått i et rimelig forhold til den totale forsvarsinnsats innen NATO. Komiteen mente derfor at Norge burde markere større vilje til å ta sitt ansvar og byrder innenfor alliansen.²³² Komiteen var også i tvil hvorvidt forsvarsprogrammet ville gi et forsvarsberedskap av tilstrekkelig krigsavvergende virkning, og Ingvaldsen gav inntrykk av at regjeringen allerede fra et tidlig stadium kunne ha arbeidet mer målrettet mot å forhindre at situasjonen til slutt ikke åpnet for andre utveier.²³³

Komiteen mente også at det ville være en fordel om antallet vervede i Forsvaret innskrenket seg til stillinger hvor det av hensyn til de tekniske krav var nødvendig, og at en ellers burde nytte utskrevne mannskaper. Det burde derfor bli utarbeidet en ordning som var basert på en frivillig forlenget tjeneste for vernepliktige med en tilsvarende økonomisk kompensasjon eller lignende. Dette ville gjøre at tjenestetiden for mannskaper med en mindre krevende tjeneste kunne avkortes uten at det gikk utover effektiviteten, og man sparte øvingsutgifter. Komiteens

²³⁰ St. meld. nr. 15 (1963–64): 13–18.

²³¹ S. tid. (1963–64): 1308. Ingvaldsens synspunkter ble fremsatt i Stortinget.

²³² Innst. S. nr. 42 (1963–64): 81.

²³³ S. tid. (1963–64): 1305–1310. Dette illustreres blant annet i forbindelse med Bernt Ingvaldsens gjennomgang av personellsituasjonen og dens store mangel på befal – spesielt yngre yrkesbefal. Komitéformannen viste til England og Sverige hvor en hadde unngått lignende problemer som følge av at det tidlig hadde blitt innført hensiktsmessige ordninger i sakens anledning. Etter Ingvaldsens mening var det vanskelig å forsvare at noe lignende ikke var gjort i Norge. Vedrørende den økonomiske rammen som var fastlagt for Forsvaret, uttrykte i tillegg Ingvaldsen på vegne av hele komiteen at det var noe ”alvorlig i veien når regjeringens budsjettforslag er så anstrengt at Stortinget i realiteten ikke er levnet noen mulighet til å foreta endringer i Regjeringens forslag.” Implisitt at Forsvaret og dets krigsavvergende virkning var viet for lite oppmerksomhet i forhold til andre saker. På dette punktet tok Ingvaldsen på vegne av seg selv og Stortinget selvkritikk, da regjeringens forslag nødvendigvis ville bli preget av Stortingets interesse og holdning til Forsvaret.

ønske om begrenset bruk av vervede kan i tillegg tilskrives at verneplikten var viktig for forsvarsviljen blant folk, og sentralt sto forestillingen om en mest mulig lik tjenestebyrde for ungdommen. Det ble videre tatt utgangspunkt i at den reduserte tjenestetiden måtte føre til en konsentrasjon om den operative virksomhet på bekostning av enkelte undervisnings- og velferdstiltak. Jordbrukspermisjonene ble foreslått sløyfet.²³⁴

Vedtaket

Spørsmålet om nedsettelse av tjenestetiden ble avgjort i desember 1963. Konklusjonen ble 12 måneders tjenestetid for Hæren, Kystartilleriet og Luftvernartilleriet og 15 måneders tjenestetid for Marinen og Flyvåpenet for øvrig. Rundt 3 000 arbeidsdyktige mannskaper ble forutsett overført til tjeneste i Siviltforsvaret. I tillegg ble det planlagt en rekrutt opplæring på tre måneder for de cirka 3 000 mann som skulle overføres til lokalforsvaret.²³⁵

Ordsiftet i Stortinget viste at enigheten om saken var relativt stor. Tjenestetiden var ikke det temaet som ble viet størst oppmerksomhet blant talerne. Til det var utfallet allerede for åpenbart med få valgmuligheter. Flere nøyde seg med kort å poengtere tilfredshet ved det framlagte forslaget. En konsensus rundt forsvarspolitikken var ansett som viktig.²³⁶

En viktig grunn til at de store meningsutvekslingene uteble om tjenestetiden, var som sagt at det ikke var ansett å finnes noe annet valg enn å gå til en nedsettelse. De store utskrivningsstyrkene, mangelen på befall, den høye kostnadsrammen og kutt i våpenhjelpen satte en effektiv stopper for en opprettholdelse. Derfor er det grunn til å tro at representanter som i utgangspunktet var for en opprettholdelse, også falt inn i folden. Forsvarsminister Harlem uttalte på en regjeringskonferanse i mai 1963 at Venstre og Kristelig Folkeparti med visse reservasjoner var enige i den nedsettelsen regjeringen ville gå inn for. Høyres gruppe sto prinsipielt for en tjenestetid på henholdsvis 16 og 18 måneder, men kunne subsidiært godta 14 og 16 måneder.²³⁷ Representantene fra Høyre var de som sådde størst tvil rundt forsvarligheten av nedsettelsen. Bernt Ingvaldsen uttalte at Stortinget ikke burde bli stilt ovenfor en tvangssituasjon. Ingvaldsen betegnet i tillegg nedsettelsen av tjenestetiden – slik ordningen var lagt opp til – som en kvalitetsforringelse, som i gitte situasjoner kunne bli skjebnesvanger.²³⁸ Alv Kjøs fra samme parti la vekt på at nedsettelsen av tjenestetiden ville

²³⁴ Innst. S. nr. 42 (1963–64): 79–83.

²³⁵ S. tid. (1963–64): 1378–1379.

²³⁶ S. tid. (1963–64): 1359–1383.

²³⁷ RA, SMK, RK, 28.5.1963.

²³⁸ S. tid. (1963–64): 1348.

bety en reduksjon av styrkenes effektivitet og det stående beredskaps motstandskraft. Videre sa han seg enig i militærkomiteens innstilling om forlenget tjeneste for visse kategorier vernepliktige på bekostning av vervede. Kjøs understreket i tillegg repetisjonsøvingenes økte betydning som følge av nedsettelsen og befalssituasjonen, og han la vekt på ustabiliteten internasjonalt og hvordan den relative avspenningen kunne endres over natten.²³⁹ Tvil kom det også fra flere hold. Lars Leiro fra Senterpartiet markerte tvil om hovedretningslinjene var i stand til å holde oppe et forsvar av det omfang som var ønskelig, og mente det som var presentert var på kanten av hva som var forsvarlig.²⁴⁰ Leiros partikollega, Inge Bartnes, så isteden konsentrasjonen om Nord-Norge som en styrkelse av beredskapen. Med tanke på at soldatene skulle få seks måneder av sin tjeneste i øvings- og lokalavdelingene mot tidligere fire måneder, betydde det en bedre opplært og trent soldat ved disse avdelingene før avreisen nordover, noe som etter Bartnes mening betydde en styrkelse av beredskapen for hele landet.²⁴¹

Ingen av regjeringspartiets representanter talte mot nedsettelsen. Alfred Meyer Henningsen talte for en ytterligere reduksjon utover det som var foreslått. Dette innebar en opprettholdelse av tjenesten for spesialgrupper, samt at Forsvarets oppgaver skulle være av ren militær art og ikke innebære noen form for sivilundervisning.²⁴² Hans partifelle, Odvar Nordli, talte ikke for mulighetene for en tjenestetid kortere en det som var foreslått, men så derimot ingen grunn til en reduksjon av undervisnings- og velferdstilbudet i Hæren. Et annet punkt Nordli og flere representanter var opptatt av, var en mest mulig lik tjenestebyrde for de vernepliktige. Nordli fryktet tjenesten for de rundt 3 000 ungdommene fra utkantdistriktene – som var forutsatt å bli kalt ut til lokalforsvaret – ville bli mer byrdefull enn 12 måneders sammenhengende tjeneste. Nordli så derfor at departementet og Forsvaret la opp denne tjenesteordningen på en måte som gjorde at soldatene i lokalforsvaret ikke skulle bli dårligere stilt.²⁴³ Forsvarssjefen hadde i sine tilrådninger foreslått en enklere utdanning for overskuddet av personellet, men kravet om en mest mulig lik byrde for de vernepliktige satte begrensninger. Otto Dahl, også han fra Arbeiderpartiet, la til at ordningen med 3 000 soldater til lokalforsvaret ikke var billig, men allikevel billigere enn stående styrker. Ideen om at soldater fra utkantdistriktene var de som

²³⁹ S. tid. (1963–64): 1339–1349.

²⁴⁰ S. tid. (1963–64): 1335.

²⁴¹ S. tid. (1963–64): 1316.

²⁴² S. tid. (1963–64): 1333.

²⁴³ S. tid. (1963–64): 1357.

skulle overføres til lokalforsvaret, hang sammen med hensikten om raskt å kunne utnytte ressursene ved et angrep. I lengden ville dette styrke beredskapen i utkantstrøkene.²⁴⁴

Et annet trekk var at denne saken ikke på samme måte som diskusjonene rundt økningen av tjenestetiden handlet om hensynet til de vernepliktige. Selv om flere talere var inne på at nedsettelsen ville hilses velkommen av soldatene, påpekte Otto Lyng fra Høyre ganske treffende at dette først og fremst ikke var en sak diktert av hensynet til den enkelte ungdom, men at den økonomiske bæreevnen ikke tillot en så lang tjenestetid.²⁴⁵ Samtidig var soldatenes utnyttelse av tjenestetiden ikke et like stort stridstema som i forbindelse med økningen i 1954. Bjarne Undheim fra Senterpartiet mente riktignok at soldatene fortsatt gikk på tomgang etter rekruttskolen og syntes det var mye slendrian og lite effektivitet i tjenestetiden.²⁴⁶ Men allerede i 1959 hadde Arbeiderpartiets Otto Dahl uttalt i Stortinget at:

Jeg vil peke på det faktum at i de senere år har forholdene gledeligvis utviklet seg dit hen at den klage som man stadig hørte fra de innkalte mannskaper over en dårlig utnyttelse av tjenestetiden, foreligger praktisk talt ikke lenger. Det er sikkert flere grunner. Jeg tror at en vesentlig del av det, henger sammen med den omfattende sivilundervisningen som etter hvert er kommet i stand.²⁴⁷

Volum det styrende ledd

De store årsklassene førte i utgangspunktet ikke til at vekten på kvalitet og effektivitet ble noe større, i hvert fall ikke i Hæren hvor innslaget av fast personell og vervede var lavt, og hvor det i flere tilfeller var mangel på befal. Forskyvningen av Hærens styrker til Nord-Norge gjorde at landsdelen ble styrket noe kvalitetsmessig ved at personellet skulle tjenestegjøre de siste seks månedene nordpå, mens det førte til en svekket beredskap ellers i landet. I Sør-Norge fikk man en kvantitetsmessig økning som følge av tre måneders avdelingsperiode, men kvaliteten ble svekket. Selv om utskrivningsstyrken hadde blitt redusert etter forsvarsprogrammet i 1957, økte den igjen ved overgangen til kortere tjenestetid. Volumet ble det styrende ledd og for stor vekt på kvalitet ble sett på med skepsis. Dette skyldes at Forsvaret – spesielt ved Hæren – var et mobiliseringsforsvar hvor førstegangstjenesten og repetisjonsøvingene var avgjørende for slagkraften.²⁴⁸

²⁴⁴ S. tid. (1963–64): 1312.

²⁴⁵ S. tid. (1963–64): 1331.

²⁴⁶ S. tid. (1963–64): 1367.

²⁴⁷ S. tid. (1959): 2005–2006.

²⁴⁸ Skogrand 2004: 277–278. Se også Breidlid, Oppegaard og Torblå 1990: 477.

Konklusjon

Det var de økte årsklassene som til slutt ble den utløsende faktor til at tjenestetiden ble satt ned i alle forsvarsgrenene. Utskrivningsstyrkene som gjorde og ville gjøre seg gjeldende utover 1960-tallet, ble for store i forhold til sentrale faktorer som økonomi og befalstilgang. At tjenestetiden ikke hadde blitt nedsatt på et tidligere tidspunkt hang sammen med et ustabil internasjonalt klima, der tendensene til avspenning stadig ble satt på prøver, men også at årsklassene hadde holdt seg noenlunde stabile. De økte utskrivningsstyrkene på 1960-tallet kunne dermed fra politisk hold ses på som en ytterligere kompensasjon for å holde samme beredskap, selv om soldatene tilbrakte færre måneder inne til førstegangstjeneste. Dessuten var det norske forsvaret i stor grad bygd opp gjennom den amerikanske våpenhjelpen, og da den var på vei bort, ble det nødvendig å heve det nasjonale investeringsnivået, samt å gå til strukturelle omlegginger for å imøtekomme materiellinvesteringene. Dette førte til rasjonaliseringer på andre områder, og påvirket indirekte de økonomiske rammene og personellmessige forutsetningene for en opprettholdelse.

Kapittel 8

Avslutning

Førstegangstjenesten har alltid vært viktig i forsvarsbestrebelsene. Tjenesteperioden var svært lav i mellomkrigsårene, noe som bidro til landets svake forsvarsberedskap. Ambisjonen etter andre verdenskrig var å skape et mye sterkere forsvar, og tjenestetiden ble i 1947 satt til ni måneder i alle forsvarsgrener. I 1951, etter utbruddet av Koreakrigen, fant det sted en økning til 12 måneder i alle forsvarsgrener. Mange aktører anså dette som utilstrekkelig. I 1952 ble tjenestetiden utvidet til 18 måneder i Marinen og Flyvåpenet; to år senere ble den satt til 16 måneder i Hæren, Kystartilleriet og Luftvernartilleriet. Den i et historisk perspektiv markante økningen tidlig i 1950-årene gjenspeilte en spent internasjonal situasjon. Etter hvert anså norske myndigheter at det av flere grunner ville være grunnlag for å foreta en viss reduksjon av tjenestetiden. Dette kom til å skje i 1963: I Hæren, Kystartilleriet og Luftvernartilleriet ble førstegangstjenesten satt ned til 12 måneder, mens den ble redusert til 15 måneder i Marinen og Flyvåpenet.

I denne oppgaven, som tar for seg perioden 1951–1963, har vi drøftet forlengelsen og nedsettelsen av tjenestetiden, og de stridigheter som fulgte med spørsmålet. I dette avslutningskapittelet vil jeg først oppsummere hvilke forhold som lå til grunn for vedtaket om forlenget tjenestetid til 16–18 måneder, og hvilke forhold som lå til grunn for nedsettelsen til 12–15 måneder. Dette vil bli sett i relasjon til hjemlige og eksterne påvirkningsfaktorer. Jeg vil for det andre se på aktørenes rolle i beslutningsprosessen.

Tjenestetidens lengde – hovedtrekk 1951–1963

Koreakrigen endret den internasjonale trusseloppfatningen, og man fikk en sterk utbygging av Forsvaret også i Norge. På tross av kravene om en tjenestetid på 18–24 måneder, ble førstegangstjenesten i første omgang økt til kun 12 måneder for alle forsvarsgrenene i 1951. Årsaken til at Norge ikke gikk lengre, ble tilskrevet mangelen på befal og tilstrekkelige etablissementer.

Som følge av den spente internasjonale situasjonen tok Norge og resten av de allierte mål av seg å nå det mål for opprustning i 1952 som opprinnelig var tenkt for 1954. Da dette viste seg

vanskelig, ble det satt ned en egen komité – 12-mannskomiteen – for å utrede medlemslandenes muligheter for en raskere ekspansjon. I den forbindelse kom spørsmålet om en ytterligere forlengelse av tjenestetiden opp. Regjeringen støttet seg til komiteens arbeid, og 18 måneder ble i første omgang lagt til grunn som et mål for alle forsvarsgrener. Utskrivningsstyrkene var små, og en forlenget tjenestetid ville derfor styrke den stående beredskapen. Da spørsmålet ble behandlet i Stortinget i 1952 gikk en forlengelse til 18 måneder i Marinen og Flyvåpenet igjennom. For Hærens del ble imidlertid spørsmålet om utvidelse utsatt. Årsaken var forsinket bygging av etablissementer, og at personellsituasjonen i Hæren ikke var tilfredsstillende, men også at spørsmålet var politisk kontroversielt. I Marinen og Flyvåpenet var befalssituasjonen og etablissementene regnet som forsvarlig. De var også avhengige av spesialisert personell, i motsetning til Hæren som i stor grad bestod av personer inne til førstegangstjeneste. To år senere ble tjenestetiden øket til 16 måneder i Hæren, Kystartilleriet og Luftvernartilleriet. Personell- og etablissementsituasjonen ble nå regnet som tilstrekkelig til at forlengelsen kunne gjennomføres, og det ble tatt utgangspunkt i at det i 1955 ville være nok befal i tjeneste. Beredskapsstyrkene skulle være av samme størrelse som ved 18 måneder, men rekruttperioden ble to måneder kortere.

Fra midten av 1950-tallet endret trusselopfatningen seg, og den store opprustningen avtok i styrke. Forsvarsprogrammet av 1957 poengterte riktignok at beredskapen måtte opprettholdes, men også at det på sikt kunne gis rom for at tjenestetiden kunne reduseres. Foruten tøværet var en viktig årsak de stigende årsklassene som var ventet utover 1960-tallet, og som dermed kunne kompensere for en reduksjon. Videre innebar den våpenteknologiske utviklingen at det var nødvendig å legge større vekt på kvalitet, noe som i praksis betydde nedskjæringer i mobiliseringsoppsetningene. Arbeidet med Forsvarsprogrammet av 1964 staket ut veien mot en redusert tjenestetid. Flere forhold talte etter hvert for nedsettelse, men utslagsgivende ble de økte utskrivningsstyrkene. Det skyldtes ikke utelukkende at det ga en mulighet for redusert tjenestetid, men også at store styrker ville koste svært mye og kreve mye befal. Det ble ikke ansett som realistisk å bruke mer penger til disse formidlene. Det var klart at våpenhjelpen ville opphøre i løpet av 1960-tallet. Å øke de nasjonale bevilgningene ble derfor nødvendig for å anskaffe våpen og materiell.

Aktørene og spørsmålets behandling

Ved innlemmelsen i NATO hadde Norge oppgitt den alliansefrie politikken og markert et nytt standpunkt i utenriks- og forsvarspolitikken. Dette førte også til at landet måtte forholde seg til forpliktelser fra alliansen. De norske og allierte interessene var stort sett sammenfallende, og Norge opptrådte som et lojalt medlem. Allikevel var det på enkelte saker sprik i synet på hvor tett landet skulle følge alliansens mål. Den sterke ekspansjonen på første halvdel av 1950-årene ble ikke like godt mottatt i alle miljøer, og spesielt tjenestetiden skapte strid. To fløyer utkrystalliserte seg raskt.

Høsten 1951 tok Oscar Torp over som statsminister, og man fikk en regjering som var villig til å følge opp NATOs og de militæres anbefaling om utvidet tjenestetid. Torp var kjent som en internasjonalist og la stor vekt på betydningen av et sterkt forsvar. Som viktig støttespiller i regjeringen hadde han blant annet med seg utenriksminister Halvard Lange, som også var en internasjonalist, og som hadde vært en av drivkreftene bak NATO-medlemskapet. For tilhengerne av økt tjenestetid veide forholdet til NATO og USA mye. Ved å øke tjenestetiden fikk man også bedre beredskap til enhver tid. Flere soldater ville være inne samtidig, flere avdelinger kunne settes opp, og kuppberedskapen ville styrkes. Erfaringene fra 9. april 1940 preget tenkningen til mange. Som følge av små utskrivningsstyrker så regjeringen det som nødvendig med en tjenestetid på minimum 18 måneder for at beredskapen skulle være mest mulig effektiv til enhver tid, og for at det skulle la seg gjennomføre og sette opp to stående brigader.

Opposisjonen fantes i de fleste partier, men gjorde seg mest gjeldende i Arbeiderpartiet, hvor venstrefløyen var uttalt motstander av sterkere opprustning. Skepsisen til økt tjenestetid skyldes flere forhold. For det første ville økning til 18–24 måneder forsterke vestintegrasjonen og opprustningen, noe som kunne virke spenningsskapende. Å øke tjenestetiden ville derfor virke mot sin hensikt. Forholdet til den hjemlige opinionen var også viktig. Mange var misfornøyde med at tjenestetiden hadde for mye dødtid. Hvordan en ytterligere økning kunne bøte på dette problemet, var vanskelig å se. En økning i tjenestetiden ville i tillegg legge ekstra beslag på viktig arbeidskraft, som trengtes i en periode da landet skulle bygges opp igjen. Det skortet videre på etableringer og befal, spesielt i Hæren.

En utvidelse til 12 måneder i alle forsvarsgrenene i 1951, samt til 18 måneder i Flyvåpenet og Marinen i 1952, gikk igjennom med knapt flertall i stortingsgruppen til Arbeiderpartiet. Sterkt

press fra regjeringen og partiledelsen sørget for det. Da regjeringen ville utvide tjenestetiden for hele Forsvaret til 18 måneder i 1954, møtte den derimot sterk motstand. Som anfører for opposisjonen sto Olav Meisdalshagen sterkt på at en videre utvidelse utover 12 måneder var uaktuelt. Det var Einar Gerhardsen som kom med kompromissforslaget om 16 måneder og som åpnet for en løsning. Den sentrale ledelsen i Arbeiderpartiet samlet seg om dette standpunkt og fikk med seg et stort flertall på borgerlig side. Opposisjonen ble utsatt for et betydelig press, og bare et lite mindretall valgte til slutt å stemme mot forslaget om 16 måneder. Regjeringen fikk dermed igjennom fire av de seks månedene den ønsket. Gerhardsen spilte en helt avgjørende rolle i beslutningsprosessen, og kom styrket ut av saken. Gerhardsen ga uttrykk for å støtte regjeringens politikk, men hadde allikevel store betenkeligheter med 18 måneder, noe høringen til partilagene var et tegn på. Muligens var det med tanke på å ta over statsministerrollen etter Torp at han inntok en mellomposisjon. For store splittelser innad i partiet ville ikke virke gunstig. Det var om å gjøre finne en løsning som kunne gagne flest mulige.

Fasen 1955–1963 kan ikke karakteriseres som en strid på lik linje med perioden 1951–54. Hovedgrunnen er at den store opprustningsperioden var over, og den internasjonale situasjonen virket mindre truende. I tillegg kom tjenestetidens lengde i skyggen av andre sikkerhetspolitiske saker. Sammen med at en nedsettelse betydde et mindre brudd med landets tradisjonelle sikkerhetspolitikk, førte dette til at det overordnede spørsmål var når tjenestetiden igjen kunne reduseres.

På tross av at regjeringen tidlig arbeidet for å finne rom for reduksjon, var det en forutsetning at den militære beredskap ikke måtte svekkes. Høstede erfaringer gjorde det uaktuelt å gå tilbake til et forsvar uten avskrekkende verdi. Vervede og større utskrivningsstyrker ble i så måte sett på som en kompensasjon. Det ble i perioden gjort flere forsøk på å finne et forsvarlig grunnlag for reduksjon, men hovedsakelig et ustabilt internasjonalt klima – avspenningen tross alt – førte til at et vedtak måtte utsettes.

En kunne gjennom hele reduksjonsperioden likevel spore meningsforskjeller blant politikerne på Stortinget, også innad i regjeringen, hvor Lange fortsatt var utenriksminister. De skeptiske til reduksjon begrunnet først og fremst sitt standpunkt med at man hadde for lite materiale å gå ut ifra til å ta noe endelig standpunkt. En for tidlig reduksjon kunne dessuten føre landet tilbake til førkrignivå og legge veien åpen for russerne. Heller ikke et nedsatt

tjenestetidsutvalg fant i 1959 å kunne ta endelig avgjørelse om tjenestetidens lengde. Først da de store utskrivningsstyrkene begynte å gjøre seg gjeldende utover på 1960-tallet, ble det fattet et vedtak. Både av økonomiske og personellmessige grunner fant regjeringen det uforsvarlig å opprettholde tjenestetiden. Denne gangen var det stort flertall på Stortinget for å redusere tjenestetiden, men flere representanter var urolige for at dette kunne svekke beredskapen.

Til forskjell fra den store opprustningsperioden var den sterkeste opposisjonen nå å finne blant de militære. De militære tilrådingene tilsa at en reduksjon ville svekke den stående beredskapen, og at en opprettholdelse derfor var viktig som ledd i å gi soldatene den nødvendige utdanning. På den andre siden hadde de fagmilitære mistet mye innflytelse overfor de politiske myndigheter og led ofte nederlag i viktige sikkerhetspolitiske spørsmål.

Den tidligere opposisjonen, hovedsakelig med bondefraksjonen i Arbeiderpartiet hadde forsvunnet fra Stortinget i løpet av 1950-tallet. Dannelsen av Sosialistisk Folkeparti (SF) svekket i tillegg partiets venstrefløy. Derimot ser det ikke ut som om SF satte mye inn på å redusere tjenestetiden. Atomvåpenspørsmålet og utmeldelse av NATO var partiets viktigste saker. Statsminister Gerhardsen tviholdt på landets medlemskap i NATO, men så seg fornøyd med at tjenestetiden ble nedsatt. Gerhardsen var reservert mot en for tett integrering i alliansen. Styrkingen av Statsministerens kontor på den utenriks- og sikkerhetspolitiske siden utover på 1950-tallet, med blant annet ansettelsen av NATO-pessimisten Andreas Andersen, styrker denne tendensen. Da Gerhardsen dannet ny regjering i 1955, var det i tillegg viktig å få med andre NATO-skeptikere i ansvarlige posisjoner, blant annet Olav Meisdalshagen. Det er også grunn til å tro at nedsettelsen var ment som ledd i en mykere norsk NATO-profil. Dette kan illustreres ved at militærkomiteen under behandlingen av forsvarsprogrammet for 1964–1968 mente at regjeringen anstrengte seg for lite for å følge NATOs krav.

I beslutningsprosessen vedrørende tjenestetidens lengde spilte både hjemlige og eksterne faktorer inn. Mye av striden foregikk innad i Arbeiderpartiet, og vedtakene var også i stor grad basert på hjemlige faktorer – blant annet etableringer, befal og utskrivningsstyrker. På samme tid var spørsmålet hele tiden koblet til det internasjonale spenningsnivået. Hos regjeringen var synet i opprustningsperioden at en opprettholdelse på 12 måneder var i utakt

med NATO.²⁴⁹ Presset fra NATO og spesielt de norske integreringsvillige politikerne bidrog til et massivt press på opposisjonen. Det kan sies at jo mer av forsvarsopprustningene som ble knyttet til NATO, jo større ble bestrebelsene fra opposisjonen på å begrense omfanget av samarbeidet. Opposisjonen fikk i tillegg god drahjelp av fra alle dem som anså at tiltakene ville gi dårlig effekt, hvor dødtid, etablissement- og befalsmangel var stikkord.

Etter 1955 var det på politisk side relativt bred konsensus om nedsettelse. Den hjemlige sikkerhetspolitikken var imidlertid hele tiden preget av utviklingen internasjonalt. Derfor ble en nedsettelse utsatt ved flere anledninger. Da vedtaket først var et faktum, kunne prioriteringen av forsvarsinnsatsen til Nord-Norge ses på som en symbolsk og strategisk handling overfor alliansen i den nye forsvarstenkningen ”fleksibel respons”.

²⁴⁹ Se Meyer 1989: 32. Forsvarsminister Nils Langhelle skal i 1952 ha uttalt at en 12-måneders tjenestetid ville være i strid med NATO-samarbeidet.

Kilder

Utrykte kilder

Riksarkivet (RA)

Statsministerens kontor

Referater fra regjeringskonferanse 28.8.1951.
Referater fra regjeringskonferanse 28.10.1951.
Referater fra regjeringskonferanse 27.9.1956.
Referater fra regjeringskonferanse 8.10.1956.
Referater fra regjeringskonferanse 16.10.1956.
Referater fra regjeringskonferanse 25.10.1956.
Referater fra regjeringskonferanse 5.6.1958.
Referater fra regjeringskonferanse 26.6.1959.
Referater fra regjeringskonferanse 17.2.1960.
Referater fra regjeringskonferanse 29.3.1960.
Referater fra regjeringskonferanse 24.6.1960.
Referater fra regjeringskonferanse 4.8.1960.
Referater fra regjeringskonferanse 17.11.1960.
Referater fra regjeringskonferanse 23.5.1962.
Referater fra regjeringskonferanse 28.5.1963.

Boks 1, Andreas Andersens arkiv, Diverse notater 1953–1959.

Boks 5, Andreas Andersens arkiv, Tjenestetiden.

Forsvarsdepartementets sakarkiv 1955–1962

Boks 1099, 521, Tjenesteplikt, tjenestetidens lengde og plikttjeneste, 1958.

Boks 1172, 521, Tjenesteplikt, tjenestetidens lengde og plikttjeneste, 1959.

Utenriksdepartementets sakarkiv 1950–1959

Boks 2037, 33.7/2, NATOs årlige oversikter ”The Annual Review”, 1959.

Boks 2037, 33.7/2A, Om militærtjenestens lengde i de forskjellige NATO-land, 1955–1959.

Boks 2278, 38.5/79, Verneplikt, Bestemmelser og forholdsordre. Avisuttklipp.

Institutt for forsvarsstudier (IFS)

Møterefater

Den sentrale sjefsnemnda 13.3.1952.

Den sentrale sjefsnemnda 15.4.1959.

Stortingsarkivet (SA)

Referat fra komitémøter

Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomité 23.8.1951.
Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomité 10.9.1951.
Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomité 4.12.1952.
Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomité 15.4.1953.
Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomité 29.4.1953.
Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomité 25.3.1960.

Trykte kilder

Universitetsbiblioteket i Oslo

NOU 1972: 32. *Tjenestetiden i Forsvaret.*

Stortingsdokumenter

St. prp. nr. 122 (1950) *Ekstraordinære tiltak for å øke tempoet i utbyggingen av Norges forsvarsberedskap.*

S. tid. (1950) *Statsministerens og forsvarsministerens redegjørelse om de ekstraordinære beredskapsspørsmål.*

S. tid. (1950) *Utenriksministerens og forsvarsministerens redegjørelser.*

St. prp. nr. 1 (1951) *Forsvarsbudsjettet.*

St. prp. nr. 57 (1951) *Beredskapsprogram for årene 1951 og 1952.*

Innst. S. nr. 106 (1951) *Innstilling fra den forsterkede militærkomité om beredskapsprogram for årene 1951 og 1952 for så vidt angår tjenestetidens lengde.*

S. tid. (1951) *Utenriksministerens redegjørelse.*

S. tid. (1951) *Forsvarsministerens redegjørelse om beredskapsprogrammet.*

S. tidende (1951) *Innstilling fra den forsterkede militærkomité om beredskapsprogram for årene 1951 og 1952 for så vidt angår tjenestetidens lengde.*

S. tid. (1951) *Innstilling fra den forsterkede militærkomité om beredskapsprogram for årene 1951 og 1952 (Innst. S. nr. 200) og i forbindelse med forsvarsministerens redegjørelse den 21. februar 1951.*

S. tid. (1951) *Orientering ved utenriksministeren, handelsministeren og forsvarsministeren.*

St. prp. nr. 111 (1952) *Om program for den fortsatte utbygging av Forsvaret fram til 1. Juli 1954.*

Innst. S. nr. 250 (1952) *Innstilling fra den forsterkede militærkomité om program for den fortsatte utbygging av forsvaret fram til 1. juli 1954.*

S. tid. (1952) *Innstilling fra den forsterkede militærkomité for den fortsatte utbygging av Forsvaret frem til 1. juli 1954.*

S. tid. (1952) *Innstilling fra den forsterkede militærkomité for den fortsatte utbygging av Forsvaret frem til 1. juli 1954.*

St. prp. nr. 1 (1953) *Forsvarsbudsjettet.*

St. prp. nr. 36 (1954) *Om tjenestetiden i Hæren (med Kystartilleriet og Luftvernartilleriet).*

Innst. S. nr. 37 (1954) *Innstilling fra militærkomiteen om tjenestetiden i Hæren (med Kystartilleriet og Luftvernartilleriet).*

S. tid. (1954) *Innstilling fra militærkomiteen om tjenestetiden i Hæren (med Kystartilleriet og Luftvernartilleriet).*

S. tid. (1955) *Innstilling fra militærkomiteen om forskjellige spørsmål vedrørende Forsvaret for terminen 1955–56.*

S. tid. (1955) *Innstilling fra militærkomiteen om forsvarsbudsjettet – oversikt og fellesutgifter.*

S. tid. (1955) *Innstilling fra militærkomiteen om forskjellige spørsmål vedrørende Forsvaret for terminen 1955–56.*

Innst. S. nr. 176 (1956) *Innstilling fra militærkomiteen om Forsvarsbudsjettet – Oversikt og Fellesinstitusjoner.*

S. tid. (1956) *Innstilling fra militærkomiteen om Forsvarsbudsjettet – Oversikt og Fellesinstitusjoner.*

St. prp. nr. 23 (1957) *Om hovedretningslinjer for Forsvaret i årene framover.*

Innst. S. nr. 186 (1957) *Innstilling fra militærkomiteen om hovedretningslinjer for Forsvaret i årene framover.*

S. tid. (1957) *Innstilling fra militærkomiteen om hovedretningslinjer for Forsvaret i årene framover.*

S. tid. (1959) *Innstilling fra militærkomiteen om Forsvarsbudsjettet.*

S. tid. (1960–61) *Innstilling fra militærkomiteen om gjennomføringen av målsettingen i st. prp. nr. 23 for 1957 Om hovedretningslinjer for Forsvaret i årene framover.*

St. meld. nr. 84 (1962–63) *Hovedretningslinjer for Forsvarets organisasjon og virksomhet i tiden 1964–68.*

St. meld. nr. 15 (1963–64) *Forsvarssjefens forslag til forsvarsprogram for perioden 1964–68.*

Innst. S. nr. 42 (1963–64) *Innstilling fra militærkomiteen om Hovedretningslinjer for Forsvarets organisasjon og virksomhet i tiden 1964–68 og om Forsvarssjefens forslag til virksomhet til forsvarsprogram for perioden 1964–68.*

S. tid. (1963–64) *Innstilling fra militærkomiteen om Hovedretningslinjer for Forsvarets organisasjon og virksomhet i tiden 1964–68 og om Forsvarssjefens forslag til forsvarsprogram for perioden 1964–68.*

S. tid. (1963–64) *Innstilling fra militærkomiteen om Forsvarsbudsjettet.*

Litteraturliste

Breidlid, Olav, Tore Hiorth Oppegaard og Per Torblå, *Hæren etter annen verdenskrig 1945–1990*, Oslo: Fabritius Forlag, 1990.

Eriksen, Knut Einar og Helge Pharo, *Norsk utenrikspolitisk historie bind5: Kald krig og internasjonalisering 1949–1965*, Oslo: Universitetsforlaget, 1997.

Eriksen, Knut Einar og Helge Pharo, *Norsk sikkerhetspolitikk som etterkrigshistorisk forskningsfelt*, Bergen: LOS-senteret, 1994.

Furre, Berge, *Norsk historie 1914–2000 bind 6: Industrisamfunnet – frå voksterville til framtidstil*, Oslo: Det norske samlaget, 2000.

Gerhardsen, Einar, *I medgang og motgang: Erindringer 1955–65 bind 3*, Oslo: Tiden Norsk Forlag, 1972.

Haugland, Jens, *Dagbok frå Kongens råd*, Oslo: Det Norske Samlaget, 1986.

Heradstveit, Per Øyvind, *Einar Gerhardsen og hans menn*, Oslo: J. W. Cappelens Forlag A.S. 1981.

Lahlum, Hans Olav. *Oscar Torp: En politisk biografi*. Oslo: Cappelen, 2007.

Lie, Haakon, *...slik jeg ser det bind 1*, Oslo: Tiden Norsk Forlag, 1975.

Meyer, Johan Kr, *NATO, opposisjonen og den sikkerhetspolitiske debatt i Norge 1949–1953*, Hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Bergen, 1987.

Meyer, Johan Kr, *NATOs kritikere: Den sikkerhetspolitiske opposisjon, 1949–1961*, Oslo: Forsvarsstudier 3, 1989.

Olstad, Finn, *Einar Gerhardsen: En politisk biografi*, Oslo: Universitetsforlaget, 1999.

Sandhaug, Sverre, *Forsvarspolitisk strid i D.N.A. 1951–1954*, Hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1973.

Skogrand, Kjetil, *Norsk Forsvarshistorie bind 4: Alliert i krig og fred 1940–1970*, Bergen: Eide Forlag, 2004.

Sverdrup, Jakob, *Norsk utenrikspolitisk historie bind4: Inn i storpolitikken 1940–1949*, Oslo: Universitetsforlaget, 1996.